

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**И. АРАБАЕВА АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**Кол жазма укугунда
УДК:378.937 (575.2)+**

АБДИЕВ ЖЭЭНБЕК СЕЙТАЛИЕВИЧ

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ
СИСТЕМАСЫНЫН ЭКОНОМИКАЛЫК ТАРЫХЫ (1991-2010-жж.)**

07.00.02 – Ата Мекен тарыхы

**Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын
изденип алуу үчүн жазылган
диссертациясы**

**Илимий жетекчи: Абдырахманов Төлөбек Абылович
тарых илимдеринин доктору, профессор**

БИШКЕК 2024

МАЗМУНУ

Киришүү	3
1 Бап. Изилдөөнүн тарыхнаамасы	7
2 Бап. Изилдөөнүн методологиясы жана булактык базасы	23
2.1. Изилдөөнүн объектиси, предмети жана методологиясы	23
2.2. Изилдөө проблемасынын булактык базасы	35
3 Бап. Жогорку билим берүү системасынын эгемен доорундагы экономикалык тарыхы (1991-2010-жж.)	41
3.1. Жогорку окуу жайларынын рыноктук шарттагы экономикалык ишмердүүлүгү	41
3.2. Аймактык жогорку окуу жайлардын экономикалык ишмердүүлүгү	71
3.3. Эл аралык окуу жайлардын экономикалык ишмердүүлүгүндөгү окшоштуктар жана айырмачылыктар	77
3.4. Жогорку кесиптик окуу жайлардын эл аралык экономикалык ишмердүүлүгүнүн артыкчылыктары	86
Корутунду	110
Тарыхый булактар жана колдонулган адабияттар	114
Тиркеме	

КИРИШҮҮ

Изилденүүчү теманын актуалдуулугу.

Диссертациянын темасы ири илимий багыттар, программалар жана негизги илимий иштер менен байланышы. Диссертациялык иш демилгелүү эмгек болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты 1991-2010-жылдардыгы Кыргызстандагы жогорку окуу жайлардын экономикалык тарыхы болуп эсептелет. Изилдөөнүн максатына ылайык төмөндөгүдөй **милдеттер** коюлду:

1. Диссертациялык изилдөөнүн объект, предметин аныктоо менен тарыхнаамалык жана булактык базасын топтоп, илимий анализ кылуу;
2. Жогорку окуу жайларына экономикалык либералдык мамилелердин киришинин тарыхый өбөлгөлөрүн аныктоо;
3. Мамлекеттик эмес жогорку окуу жайлардын пайда болушунун тарыхый өбөлгөлөрү жана алардын экономикалык ишмердүүлүктүгүндөгү айырмачылыктарды тактоо;
4. Эл аралык мамилелерин экономикалык мамилелердин Кыргызстандагы жогорку кесиптик билим берүү багытындагы дүйнөлүк билим берүү системасына интеграциялануусундагы ордун аныктап, тактоо.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы:

1. Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө Кыргызстандын көз карандысыздыгын алгандан кийинки мезгилдеги жогорку окуу жайларды финансылоодогу өзгөрүүлөр, окуу жайлардын экономикалык ишмердүүлүгүнө түздөн-түз тийешеси бар мамлекеттик-укуктук актылар менен ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүктөрү боюнча топтолгон тарыхый булактык база тарыхыйлуулуктун негизинде илимий анализге алынды.
2. Кыргызстандын көз карандысыз мамлекет болгондон кийинки жогорку кесиптик билим берүү системасындагы өзгөрүүлөргө алып келген

трансформациялануу мезгилиндеги реформалардын негизиндеги экономикалык ишмердүүлүктөрүнө илимий баа берилди.

3. 1991-2010-жылдардагы билим берүү системасындагы трансформациялануу мезгилиндеги мамлекеттик эмес жогорку билим берүүчү окуу жайлардын калыптануусунун тарыхый өбөлгөлөрүнө жана алардын рыноктук мамилелердин негизиндеги ишмердүүлүктөрүнө анализ кылынды.

4. Кыргызстандын көз карандысыздыкты алгандан кийинки мезгилдин 1991-2010-жылдар аралыгындагы жогорку окуу жайлардын дүйнөлүк билим берүү системасына интеграциялануусундагы экономикалык кызматташуусунун ЖОЖдордун экономикалык абалына тийгизген таасирине илимий баа берилди.

Диссертациялык изилдөөнүн илимий-теориялык жана практикалык мааниси. Диссертациялык изилдөөнүн процессинде топтолгон тарыхый булактык базанын негизиндеги илимий изилдөөнүн жыйынтыгы Кыргыз Республикасынын билим берүү системасындагы рыноктук мамилелер, экономикалык реформалар, экономикалык-финансылык ишмердүүлүктөрү боюнча анализдерди жүргүзүүдө, өлкөнүн билим берүү багыты боюнча стратегиялык пландарды, концепцияларды иштеп чыгууда көмөк бермекчи.

Изилдөөнүн негизинде чыгарылган илимий тыянактар билим берүү системасы боюнча жалпылоочу эмгектерде, изилдөөлөрдө, Кыргызстандын эгемендик доорундагы жогорку кесиптик билим берүү боюнча проблемаларын изилдөө иштеринде кеңири колдонууга сунуш кылынат.

Диссертациянын коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Анткени биз изилдөөгө алган 1991-2010-жылдар аралыгы Кыргызстандын эгемен доорундагы конкреттүү тарыхый мезгил катары Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын дүйнөлүк мазмунга жооп беришине алгылыктуу иштер аткарылган жана бүгүнкү ЖОЖдордун дүйнөлүк атаандашуусуна чыйыр салган мезгили катары эсептесек болот. Совет мезгилиндеги жогорку кесиптик билим берүү системасын жоготпой, жаңы заманбап мазмунда өнүгүүсүнө шарт түзгөн.

2. Өлкөнүн жогорку билим берүү тармагынын заманбап экономикалык ишмердүүлүкө трансформацияланышы, жогорку билим берүү тармагындагы экономикалык реформалардын оң жана терс жактарын башынан кечирген ЖОЖдордун туруктуу экономикалык өсүүсүн өлкөнүн ИДП менен бюджеттик каржыланышынын өсүүсүнө карай эки этапка бөлүп кароо сунуш кылынат: 1) 1991-1999-жылдар; 2) 2000-2010-жж..

3. 1991-2010-жылдар аралыгында ЖОЖдордун тарыхында рыноктук мамилелер бекемделип, либералдашкан экономикалык саясатты ишке ашырышкан. Натыйжада совет мезгилинен бери калыптанып келген окуу жайлардын жаңы коомдук-экономикалык өнүгүүгө ыңгайланышып, өнүгүүсүнө жана ЖОЖдордун аймактык кеңейүүсүнө шарт түзгөн трансформациялануу этабы аяктаган.

4. Калкынын саны анча көп эмес Кыргызстанда жаңы форматтагы ЖОЖдордун түптөлүшүнө (мамлекеттик, менчик, мамлекеттер аралык ж.б.) 1991-2010-жылдар аралыгындагы ЖОЖдордун, билим берүү системасынын экономикалык ишмердүүлүгүнө дүйнөлүк жогорку кесиптик билим берүүдөгү тажрыйбалардын киргизилиши таасир эткен жана экономикалык жактан бекем Ата Мекендик ЖОЖдордун дүйнөлүк жогорку билим берүү системасына интеграциялануусуна жол ачкан.

Издөнүүчүнүн жекече салымы. Изилдөө ишинин процессинде ЖОЖдордун экономикалык-финансылык ишмердүүлүгүнө байланышкан КР БМА, аймактык архивдердеги, ЖОЖдордун архивиндеги документтер, маалыматтарга тарых илиминде кеңири колдонуучу ыкмалардын негизинде илимий анализ жасалып, Кыргызстандагы жогорку окуу жайлардын 1991-2010-жылдардагы экономикалык тарыхы изилдөөгө алынып, илимий тыянактар чыгарылды.

Изилдөөнүн жыйынтыгынын апробацияланышы. Диссертациялык изилдөөнүн айрым жыйынтыктары, маанилүү сунуштары эл аралык жана республикалык илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференцияларда апробацияланган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда жарыяланышынын толуктугу. Диссертациядагы илимий жыйынтыктар жана практикалык рекомендациялар изденүүчүнүн КР УАК талаптарына туура келген илимий басмаларга чыккан 14 илимий макаласында чагылдырылган.

Диссертациялык иштин түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүү бөлүмүнөн, үч баптан, корутундудан жана колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Диссертациянын жалпы көлөмү 000 бет.

1 Бап. ИЗИЛДӨӨНҮН ТАРЫХНААМАСЫ

Кыргызстандын эгемен доорундагы жогорку окуу жайларынын экономикалык тарыхын изилдөө деңгээли кыргыз тарыхнаамасында изилдөө иштеринин объектисине карата каралып келинген. Изилдөө ишинин жүрүшүндө байкалгандай биз изилдөөгө алган мезгил боюнча ЖОЖдордун экономикалык тарыхы жөнүндө илимий изилдөө болбогонун байкадык. Бирок Кыргызстандын көз карандысыздык мезгилиндеги трансформациялануу мезгилиндеги коомдук-саясий, социалдык-экономикалык башкаруу институттарынын калыптанышы, өнүгүү абалына бир катар изилдөөлөр арналгандыгын белгилегибиз келет.

Изилдөөнүн объектиси жана предметине ылайык изилдөө иши тарыхый дагы жана экономикалык дагы өңүттө болгондуктан колдонулган адабияттарды үч топко бөлүп кароого болот. Биринчи топтогу эмгектерге түздөн-түз кыргыз тарыхнаамасындагы билим берүү анын ичинде жогорку кесиптик билим берүүнүн эгемен доорундагы проблемаларына арналган эмгектер түздү. Изилдөөнүн жүрүшүндө экинчи топтогу эмгектер жогорку кесиптик билим берүүнүн экономикалык ишмердүүлүктөрүнө арналган эмгектер. Үчүнчү топтогу эмгектерге Кыргызстандын трансформацияланган эгемен доорундагы билим берүүсүнүн таасир эткен коомдук-саясий өбөлгөлөргө байланышкан изилдөөлөр кирди.

Жогоркудагы топтордогу изилдөөнүн тарыхнаамалык базасы биздин оюбузча изилдөө ишинин тарыхнаамалык изилдөөлөргө таандык ыкмаларынын, принциптеринин сакталышына жана изилдөө ишинин объективдүү жүрүшүнө өбөлгө түзөөрүн аныктамакчы.

Биринчи топтогу эмгектерге түздөн-түз кыргыз тарыхнаамасындагы билим берүү анын ичинде жогорку кесиптик билим берүүнүн эгемен доорундагы проблемаларына арналган эмгектер кирди.

Кыргызстандын эгемендик мезгилдеги жогорку окуу жайлары жана алардын ишмердүүлүктөрүнө байланышкан изилдөө иштери тарых

илимдеринин доктору **Т. А. Абдырахманов** тарабынан бир кыйла кеңири каралган.

Кыргызстандын эгемендүүлүк жылдарындагы билим берүү системасындагы, анын ичинде жождордогу реформалар, тенденциялар, проблемалар боюнча профессор Т.А.Абдырахмановдун бир канча эмгектери жарык көргөн: «Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита» (2010), «Переходные процессы и особенности демократического транзита Кыргызстана» (2013), «Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар» (2013) ж.б. Автор Кыргызстандын заманбап билим бүрүүнүн спецификасын көп тепкичтүү окутуу системасынын толук кандуу ишке ашышы менен өлкөнүн билим берүүсүнүн эл аралык мейкиндикке интеграциялануусундагы билим берүү долбоорлорунун, илимий-изилдөөлөрдүн натыйжаларына артыкчылык берүү менен интеллектуалдык ресурсту туура пайдаланууну приоритеттүү багыт катары белгилейт.¹

Аталган эмгектерде негизинен Кыргызстандын совет мезгилинен кийинки билим берүү системасындагы мамлекеттик реформаларга байланышкан проблемалар көтөрүлүп, дүйнөлүк заманбап билим берүүнүн тенденциялары анализ кылынган. Албетте аталган эмгектердеги реформалар, аны жүзөгө ашыруу процесстери биз изилдөөгө алган жогорку окуу жайлардын эгемендүүлүк жылдарындагы өнүгүү тарыхына дагы тиешелүү болгон. Бул процесстердин оң натыйжалары окуу жайдын келечектеги билим берүүнүн дүйнөлүк интеграциясына кошулушуна түздөн-түз таасир этүүчү шарттардан экендиги белгилүү.

Т. А. Абдырахмановдун **“Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита”** монографиясында жогорку билим берүү окуу жайларынын өнүгүүсүндө мамлекеттин тышкы саясатынын приоритеттүү багыты катары, билим берүүнү дүйнөлүк уюмдардын, донор өлкөлөрдүн көмөгү аркылуу интеграцияланышынын приоритеттүүлүгүн белгилеген. О. э. автор Бириккен улуттар уюмунун алты уюмуна жана Европа союзунун

Кыргызстан сыяктуу өнүгүп келе жаткан мамлекеттер үчүн билим берүүгө багытталган ар кандай программаларды, долбоорлорду иштеп чыгып, финансылык жардам көрсөтүүгө жазаган кадамдарына токтолгон. Ошондой долбоорлордун бири болгон ТАСИС программасы 1991-2004 - жылдардын аралыгында Кыргыз Республикасына ар кандай проектилерди ишке ашыруу үчүн 85 млн. евро бөлгөндүгүн белгилеген.²

Автордун эмгектеринен постсоветтик Кыргызстандын жогорку билим берүү боюнча тажрыйба алмашышын, стажер мугалимдердин, стажер студенттердин алмашып, окутуп иштөө боюнча программаларды жана зарыл болгон документтерди алмаштыруу боюнча мамлекеттик билим берүү стандарттарынын, окуу пландарынын түзүлүшү боюнча кызыктуу, пайдалуу материалдарды, маалыматтарды камтыгандыгын айтуу абзел.

Автор Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын дүйнөлүк укуктук кызматташууга зарыл болгон көйгөйлөрдү да белгилеген. Ошондой эле, Кыргызстандын билим берүү системасынын интеграцияланышын, дүйнөлүк билим берүү системасынын ар кайсы системаларына интеграция болушун акырындап жана бир канча багытта болгондугун аныктаган.

Автордун ою боюнча эгемендүү Кыргызстандын алгачкы ийгиликтүү жана маанилүү I - кадамы катары анын КМШ өлкөлөрүнүн билим берүү системасына интеграция болушу;

Кыргызстандын билим берүү системасынын эл аралык интеграциялык ишмердигинин II – багыты анын регионалдык уюмдар Евразиялык экономикалык биримдик (ЕврАзЭс) жана Шанхай кызматташтык уюму (ШКУ) менен болгон кызматташтыгы;

Кыргыз Республикасынын III – вектору анын Болон процессинин алкагындагы Европалык билим мейкиндигине интеграцияланышы.³ [16,110].

Профессор Т. А. Абдырахмановдун эгемен доордогу билим берүү системасы, анын ичинде ЖОЖдордогу экономикалык каржылык абал, реформалар жөнүндө башка постсоветтик мамлекеттердин билим берүү системасы менен салыштырып анализ жүргүзгөн эмгектеринин бири

«Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар» (2013) монографиясы.

Окумуштуу белгилегендей совет доорундагы СССРдин баардык республикаларынын билим берүү системалары толугу менен мамлекеттик бюджет тарабынан каржыланган. СССР кулагандан кийин мурунку постсоветтик республикалардагы билим берүү системалары бир кыйла өзгөрүүлөргө туш болгондугун белгилейт. Ошол эле учурда мурунку союздук республикалардын билим берүү системасындагы көйгөйлөр менен окшотуктарды анализ кылып “Кыргыз Республикасындагы абал бир топ эле айырмалуу” экендигин белгилеп өткөн. Кыргыз Республикасынын “билим берүү системасын каржылоо иши өлкөдөгү саясий демократия менен экономикалык либерализмдин шартына ылайык болгон каржылоонун көп каналдуулук принциптеринин негизинде” жүргүзүлгөнүн белгилөө менен “мамлекеттик бюджеттин каражаттары үстөмдүк абалга ээ эмес” – деп көрсөтөт. Окумуштуу белгилегендей, эгемен Кыргызстандын тарыхынын алгачкы 20-жылындагы финансылык каржылоодо билим берүү системасы, анын ичинен ЖОЖдордун пайыздык көрсөткүчү салыштырмалуу башка тармактарга караганда өтө эле аз экендиги изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөттү.

Аталган эмгекте эгемендүү Кыргызстандын билим берүү системасын каржылоо механизмдерин модернизациялоо жана анын негизинде билим берүүнү каржылоону советтик принциптерден постсоветтик рыноктук тартиптерге өткөрүү процесси негизинен эки этапта (1991-2000; 2001-2010) жүргөн деп белгилейт автор. Окумуштуу сунуш кылган ЖОЖдордун рыноктук мамилелерге өтүү мезгилин шарттуу түрдө кабыл алууга толук негиз бар.

Дегеле Кыргызстандын билим берүү системасы жана анын заманбап өнүгүүдөгү трансформациялануу тарыхы т.и.д., профессор Т. А. Абдырахманов тарабынан бир кыйла изилденгенин окумуштуунун калемине таандык 0 монография жана 00 ашык макаладан байкаса болот.

Кыргызстандагы билим берүүнүн, анын ичинде жогорку кесиптик билим берүүнүн тарыхына, проблемаларына байланышкан изилдөөлөргө болгон

кызыгуу эгемендүүлүк жылдарында жанданганын байкаса болот. Профессор **Каана Айдаркулдун** “Международные отношения кыргызов и Кыргызстана: история и современность” (2002) деп аталган монографиясында Кыргызстандын илим жана билим берүү жаатындагы Эл аралык байланыштарына илимий анализ жүргүзүлгөн. Автор республикадагы илимий мекемелер менен жогорку окуу жайларындагы илимий-техникалык байланыштарга токтолуп, айрым жогорку окуу жайларынын мисалында тарыхый анализ жасаган.

Белгилүү тарыхчы **А. А. Акунов** “Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021)” (2021) деген эмгегинде Кыргызстандын эгемендик доорунун тарыхын комплекстүү караган. Эмгек өзүнүн көлөмү боюнча бир топ айырмаланып турат – 1040 бет, 10 шрифт менен. Окумуштуу “XX кылымдын аягындагы ички жана тышкы мүнөздөгү эки фактор Кыргызстандын билим берүү системасын кескин реформалоого түрткү болгон”⁴ – деп белгилейт. Билим берүүнү реформалоого муктаж кылган биринчи фактор, проф. А. Акунов белгилегендей ошол мезгилдеги “дүйнөлүк билим берүүдөгү кризисттик көрүнүштөр жана бул абалдан чыгуу үчүн жүргүзүлгөн дүйнөлүк масштабдагы реформалар”⁵ болгон. Ал эми экинчи ички фактор болсо “советтик билим берүү салттарынан постсоветтик билим берүү системасына карай трансформациялоо маселелери менен байланышкан”.⁶

Окумуштуу белгилегендей: “1990-1991-жылдары, кулаган Советтер Союзунан мураска калган билим берүү системасында өтө артта калуучулук да, терең кризис да, же кандайдыр бир чечилбөөчүдөй көрүнгөн курч маселе да болгон эмес”⁷. Республиканын калкынын билим деңгээли, сабаттуулугу, окуу процессинин натыйжалуулугу, илимий-маданий кудурети “дүйнөдөгү алдыңкы мамлекеттердин катарында”⁸ болгон. Профессор А. Акуновдун пикири толук колдоого татыктуу. Бүгүнкү Кыргызстандагы ЖОЖдордун билим сапаты советтик жогорку билим берүү системасынын билим берүү сапатынан бир кыйла айырмаланып тураарын атайын серепчилер дагы бөлүшөт. Ошол эле учурда бүгүнкү чейрек кылымдан ашкан эгемендик мезгилдеги ЖОЖдордун

базасынын негизин советтик мезгилдеги курулган окуу корпуслары, имараттарынан баштап окуу-техникалык жабдыктары түзөт. Албетте, жаңылануу бар. Бирок биз изилдөөгө алган 2010-жылга чейинки мезгилдеги ЖОЖдордун көрүнүшү ошол советтик мезгилден мурасталган боюнча, же совет мезгилиндеги имараттарды приватташтыруу же арендага алуу ж.б. Айрыкча мамлекеттик эмес жогорку билим берүү жайларында.

ЖОЖдордун эгемен доордогу экономикалык ишмердүүлүгүнө профессор А. Акунов төмөндөгүдөй мүнөздөмө берген: экономикалык либерализмдин алкагындагы каржылоонун жана чарба жүргүзүүнүн көп тармактуулугу орун алган.⁹ Окумуштуу белгилегендей “оор кризистик абалды башынан кечирип жаткан Кыргызстандын жогорку билим берүү системасын дал ушул көп булактуу каржылоо, өзгөчө акы төлөп окутуудан түшкөн каражаттар сактап калган”¹⁰.

Тарых илимдеринин доктору **Д. Нур уулу** КР ЖОЖдорундагы негизги проблемалары катары жогорку окуу жайлардын толук интеграцияланышында эл аралык процесстерге тартылбай жатканын, о.э. ЖОЖдордун иштелип чыккан концептуалдык стратегиясынын чабалдыгын белгилейт.¹¹

Профессор **Курбанова Н. У.** ЖОЖдордогу билим берүүнүн сапатынын төмөндүгүнүн бир себеби катары республиканын ЖОЖдорундагы профессордук-окутуучулук курамдын көпчүлүк бөлүгү же улуу муундагы же өтө эле жаш болгондугунан деп белгилейт.¹² О.э. окумуштуу айткандай ЖОЖдор, айрыкча мамлекеттик, экономиканын коммерциялык секторуна айланбашы керек.¹³ Бирок, бүгүнкү ЖОЖдордун заманбап өнүгүүсүндө экономикалык киреше табуусуна, ЖОЖдордун финансылык өз алдынчалыгына артыкчылык берилүүдө. Дүйнөлүк рейтингдеги Университет 3.0 рейтингиндеги атаандаштыкта, ири алдыда ЖОЖдордогу билим берүүнү, андагы илимди экспорттоодо турат. Аталган рейтингдеги алдыңкы дүйнөлүк жогорку окуу жайлардын бири Массачусет технологиялык институту (АКШ). Окуу жай жылына лицензияланган илимий ачылыштардан 70-90 млн. доллар киреше табат. Ал эми ушул топко кирген Стэнфорд университети лицензияланган

ачылыштарынан 90 млн. доллар киреше тапса,¹⁴ Сингапур мамлекеттик университети 580 млн. АКШ долларын түзгөн жылдык бюджетинин 1/3 бөлүгүн студенттери менен бүтүрүүчүлөрүнүн, окутуучуларынын стартаптарынан табат.¹⁵ Демек, заманбап окуу ЖОЖдордун ишкердүүлүккө өтүшүн дүйнөлүк ЖОЖдордун артыкчылыгы катары бааласак болот.

Эгемендик мезгилдеги өлкөнүн билим берүү системасынын, анын ичинде жогорку билим берүү мекемелеринин ишмердүүлүгү, билим берүүнү реформалоо проблемаларына байланышкан бир катар илимий макалалар чет өлкөлүк жана Ата Мекендик илимий басылмаларда жарыяланып, талкуу жараткан. Буга Билим берүү мекемелеринин жетекчилери, илимпоздор, ЖОЖдордун окутуучулары катышышкан. Алардын катарында т.и.д. **Н. Ж. Эсенкуловдун** «Реформирование образования Суверенного Кыргызстана» (2016) макаласы бар. Автор белгилегендей: экономикалык кризистин шартында өлкөнүн ЖОЖдору көп каналдуу финансылоонун эсебинен иштеп кеткен. ЖОЖдор мамлекеттик жана жеке каржылыкты тартуунун үстүнөн иштешкен. Өлкөнүн финансылык тартыштыгына карабастан 2001-жылы билим берүүгө ИДПнын 3,9% жумшалган, бул мамлекеттик чыгымдын 23,2% түзгөн.¹⁶ Жогорку билим берүүгө мамлекет 490,3 млн сом жумшаган, бул мамлекеттик жалпы чыгымдын 17,2 % түзгөндүгүн белгилеген.

Илимий макалалардын бир катары экономикалык кирешенин көп багыттуулугу, окуу жайлардын көбөйүшүнө байланыштуу контракттык акы төлөп окуган студенттердин санын өсүшү ж.б. арналган. Дээрлик илимий макалалардын басымдуу бөлүгүндө ЖОЖдордогу абал баяндама ирээтинде берилип, жүргүзүлгөн реформалардын натыйжалуулугунун төмөндүгүнө, ЖОЖдордогу билим сапатынын начарлыгы, коррупция ж.б. токтолушкан. Ал эми экономикалык жактан өз алдынчалыгын көтөрүүнүн жолдору боюнча конкреттүү сунуш-пикирлер берилген эмес. Ал тургай факталогиалык маалыматтар менен мазмундар дагы үндөшүп турат.

Диссертациялар. Кыргызстандын тарыхнаамасында жогорку окуу жайлардын экономикалык тарыхына багышталган диссертациялык иликтөө

болбогону менен жогорку окуу жайларынын тарыхына байланышкан бир катар диссертациялык иликтөөлөр жүргүзүлгөн. Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын жалпы абалы, өнүгүү тенденциялары менен алардын коомдук, социалдык-экономикалык турмушундагы салымы Каана Айдаркул, Т. А. Абдырахманов, Э. А. Бейшембиев, Е. Г. Хоролец, В. И. Халанский, Т. Ф. Черноус, Г. Алыкулова, Ү. Атамбаева, Ж. Абдыраева ж.б. докторлук жана кандидаттык диссертацияларында изилдөө иштеринин объектисине жараша каралган.

1970-1980-жылдардагы Кыргызстандагы университеттик билим берүүнүн өнүгүү тарыхы боюнча Э. А. Бейшембиевдин диссертациясыялык изилдөөсүндө университеттик билим берүүнүн ар тараптуу көйгөйлөрү, өнүгүү багыттары, университеттин МТБ, ОПК жана анын сапаттык абалы, студенттик контингенти, жаш адистерди даярдоо жана бөлүштүрүүлөрү иликтенген. Албетте диссертациянын негизги бөлүгүн ошол кездеги Кыргыз мамлекеттик университетинин материалдарын камтыйт.¹⁷

Түз болбосо да, кыйыр түрдөгү Кыргызстандын билим берүү жаатындагы эл аралык байланыштарын изилдеген диссертациялык эмгек, тарых илимдеринин доктору, профессор **Каана Айдаркулга** таандык. Автор абдан көп фактылык материалдардын, архивдик документтердин негизинде, Кыргызстандын билим берүү жаатындагы эл аралык байланыштарды изилдөөгө алган.¹⁸ Кыргызстандын жана Россия Федерациясынын илимий байланыштары, алардын эффективдүү модели, илимий-техникалык жана инновациялык байланыштар жана алардын келечеги, анын ичиндеги жогорку окуу жайлардын илимий катнаштары, кыргыз-орус илимий байланыштарынын эволюциясы, илимий байланыштардын эгемендүүлүк жылдарындагы өнүгүүсү тууралуу изилдөөлөр тарых илимдеринин кандидаты **Е.Г. Хоролецтин** диссертациясында чагылдырылган.¹⁹

Кыргызстандын билим берүү тармагындагы КМШ, Россия, Турция, Түштүк Чыгыш Азия, Америка, Европа өлкөлөрү менен эл аралык катнаштары, тарых илимдеринин кандидаты **В.И.Халанскийдин** диссертациясында

изилденген. Студенттерди жана ОПК тажрыйба алмашуу, биргелешкен окуу жайлардын, факультеттердин, борборлордун ачылышына токтолгон. Диссертацияда КУУ алдындагы КАФ жана КЕФ, КГУСТА, АУК, МУКта кыргыз-араб жана кыргыз-россия факультеттеринин ачылышы, ОшМУда теология факультетинин, Кыргыз-түрк "Манас", "Ала-Тоо", университеттеринин, Кыргыз-Өзбек университет ж.б. филиалдарын ачылышы, Сорос, Евразия, ОПЕК, ЕС, ДЖАЙКА сыяктуу фонддор, МБРР, ЕБРР, АБР, ИБР, ВБ сыяктуу чет өлкөлүк банктардын инвестициясын тартуу маселелери каралып, анализ жасалган. Диссертацияда аталган иш аракеттер улуттук "Билим" программасынын жана "XXI кылымдын кадрлары» аттуу Президенттик программанын алкагында жүргүзүлгөнүн белгилейт.

Автор белгилегендей өткөн кылымдын 90-жылдарындагы өлкөдөгү экономикалык каатчылыктан билим берүүнү толугу менен каржылай албастыгынан улам ЖОЖдор инвестициянын жаңы булактарын, зайым табуунун үстүнөн иштешкен. Өкмөттүн билим берүү тармагындагы эл аралык мамилелериндеги негизги приоритеттерге: көп векторлук, ачыктык (айкындык), прагмативдүүлүк, рационалдуулук, динамикалууулук, демократиялууулук, келечекке божомолдоо²⁰ кирген.

Биздин изилдөөнүн темасына байланышкан изилдөөлөрдүн бири **Т.Ф.Черноустун** кандидаттык диссертациясы. Диссертацияда 1991-2005-жылдардагы коомдук, социалдык-экономикалык турмуштун өзгөрүү нугундагы Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын кризистик абалы, алардын эл аралык катнаштары, Болон келишимине кошулушу, жогорку билим берүүдөгү эл аралык тажрыйбалардын колдонулушу, жождорду модернизациялоо, эл аралык абройлуу уюмдар ПРООН, Фонд Сорос, АЙРЕКС, АКСЕЛС, ЮСАИД, ДААД сыяктуулар менен кызматташуу жараяндары иликтенген.²¹

Автор эмгегинде Кыргызстандагы ЖОЖдордун эл аралык интеграциялык процесстерине көңүл буруу менен Кыргыз-Орус Славян университетинин тажрыйбасына таянып илимий анализ жүргүзгөн. Албетте аталган окуу жайдын

тажрыйбасы республиканын жогорку билим берүүсүнүн эл аралык интеграциялануу процессине кошулуусунда үлгү катары кызмат кыла алган.

Курманали кызы Миранын кандидаттык диссертациялык изилдөөсү жогорку педагогикалык адистерди даярдоодогу проблемалар менен анын келечеги боюнча аткарылган. Автор Кыргызстандагы жогорку педагогикалык адистерди даярдоочу жогорку окуу жайларына токтолгон. Республикадагы 26 жогорку окуу жайында педагогикалык адистер даярдалаарын белгилөө менен аларга салыштырма анализ жасаган. Эгерде И.Арабаев атындагы КМУда 26 адисттик боюнча жогорку билимдүү мугалимдер даярдалса, ОшМУда 17 адистик боюнча даярдалаарын бегилейт. Бирок, ошол элде учурда студенттердин сандык көрсөткүчү боюнча ОшМУда 1691 студент бюджетте, 4103 студент контракт менен окуса, И.Арабаев атындагы КМУда бюджетте 1456, контрактта 1524 студент окуурун белгилеген. Ошондой эле, адисттерди даярдоодогу ОшМУнун сандык артыкчылыгына карабастан автор педагогикалык адистерди даярдоодогу башкы жогорку окуу жай катары И.Арабаев атындагы КМУну эсептейт.²²

Б. К. Абытов, А. Жанакеева диссертациялары.

Изилдөөнүн жүрүшүндө экинчи топтогу эмгектер жогорку кесиптик билим берүүнүн экономикалык ишмердүүлүктөрүнө арналган эмгектер.

Республиканын ЖОЖдорунун Кыргызстандын көз карандысыздыкты алгандан кийинки экономикалык тарыхы негизинен экономисттер тарабынан изилдөөгө алынган. Экономика илимдеринин докторлору Ч. У. Адамкулова “Формирование механизма организации управления развитием ВУЗа в условиях модернизации сферы высшего образования: теория, методология, практика” (на материалах Кыргызской Республики), Б. Б. Есеналиева “Финансирование образовательных организаций Кыргызстана: теория, практика, проблемы и перспективы” ж.б. тарабынан жүргүзүлгөн.

Экономика илимдеринин доктору **Ч. У. Адамкулова** Кыргыз Республикасында жүргүзүлгөн реформалардын натыйжасында ЖОЖдор өз алдынча чарба жүргүзгөн субъекттерге айлануу менен башкаруу жана

финансылык өз алдынчалыкка ээ болгондугун белгилейт.²³ Ошол эле учурда Эгемендик мезгилде республиканын билим берүү тармагы, анын ичинен айрыкча ЖОЖдорго мамлекет тарабынан жетиштүү каражат бөлүнгөн эмес. ЖОЖдордогу ички ресурстарды пайдалануунун негизинде өзүн-өзү каржылоого өткөрүү механизми мамлекеттик башкаруу менен базар ыкмаларын айкалыштырып билим берүүнү жакшыртууда жаңы ресурстарды тартууга мүмкүнчүлүк түзмөкчү деп эсептейт.²⁴

Окумуштуу о.э. заманбап КР ЖОЖдордун модернизацияланышы Болон процессинин принциптерине негизделгенин белгилейт.²⁵

1991-жылдан 2006-жылга чейинки аралыкта мамлекеттин ЖОЖдорду каржылоосунда бир кылка өсүү байкалбагандыгы менен инфляциялык шартка жараша каржылоо бир кыйла дурус болгондугун белгилөө менен 2006-жылдан 2010-жылга чейинки аралыкта мамлекеттик каржылоо төмөндөгөндүгүн белгилейт.²⁶ 2006-жылы ИДПнын 25.0% түзсө, 2007 -22,3 %, 2008-ж. – 21,4 %, 2009-ж. – 19,6%, 2010-жылы 17,4 % түзгөндүгүн көрсөтөт.

Экономика илимдеринин доктору **Б. Б. Есеналиева** жалпы билим берүүгө кеткен каражат мамлекеттин чыгымынын 12%ын түзөөрүн белгилөө менен, билим берүү системасын каржылоонун жылдан-жылга өскөндүгүн белгилейт. Бирок эксперттердин берген баасы боюнча бюджеттик каражаттар билим берүүдөгү кызматкерлерге тийиштүү ар кандай кошумчалары менен айлык акы, студенттердин стипендиялары менен пособиялар үчүн бөлүнөт.²⁷ Билим берүү системасында мамлекеттик жеке менчиктик кызматташтык институтун өнүктүрүү жана алдыңкы дүйнөлүк тажрыйбаны колдонуу менен туруктуу билим берүү процесси Кыргыз Республикасынын социалдык-экономикалык коопсуздугун камсыз кылуучу маанилүү сектор боло алмакчы.²⁸

Э.и.к. **Р.Н Джапарованын**²⁹ 1991-2008-жылдар аралыгындагы жогорку билим берүү системасындагы байкалган трансформациялык өзгөрүүлөр менен тенденциялар катары төмөнкүлөрдү белгилеген: 1) билим берүү кызматынын рыногунун пайда болушу, ЖББ бул студенттердин саны боюнча атаандаштыктын курчтуугу; 2) ЖББ системасындагы коммерциялык

маркетингдин өсүшү; 3) ЖББ тездик менен өсүшү – студенттердин 4,2 эсе көбөйүшү, анын ичинен сырттан окуу формасында 8,2 эсе, профессордук окутуучулук курамдын 2,8 эсе көбөйүшү менен түшүндүрүлөт; 4) ЖОЖдордо окуу процессинин материалдык-техникалык жабдылышынын жакшырышы жана модернизацияланышы; 5) ЖОЖдордун окуу планынын ашыкча унификацияланышынан баш тартышы, билим берүү программаларынын кеңейиши, жаңы адистиктердин пайда болушу; 6) ЖОЖдордун эл аралык билим берүү системасына өз алдынча чыгуусу; 7) ББ системасындагы көп баскычтуулук мүнөзү; 8) ЖОЖдордун жаңы типтеринин пайда болушу; 9) ЖОЖдордун аймактык кеңейиши (2,3 эсе көбөйгөн).

Окумуштуу экономист о.э. 2004-жылы жогорку билимдүү адистер жалпы адистердин 12,7 %ын түзгөнүн белгилөө менен ал мезгилдеги Кыргызстандын экономикасынын өнүгүүсүнө жараша адистердин керектөөдөн ашыкча даярдалышын белгилеген.

ЖОЖдордун экономикалык тарыхы боюнча экономисттердин эмгектерине бир катар илимий макалаларды дагы кошсок болот. Мисалы, **э.и.д. М. Ж. Абдиевдин** “Эл аралык интеграциялоо шартында Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасын реформалоо” макаласында 1998-2005-жылдар аралыгында өлкөнүн билим берүү рыногунда экстенсивдүү өсүш болгондугун белгилеп “бул мезгил жогорку билим берүү системасындагы мамлекеттик жана жеке университеттерден керектөө суроо-талабынын жана сунушунун эң жогорку көрсөткүчтөрү”³⁰ менен айырмаланат деп эсептейт. Окумуштуу белгилегендей бул аралыкта ЖОЖдордо контракттык негизде акы төлөп билим алууну каалаган студенттердин саны кескин өскөн. Аталган эмгекте калктын санына жараша ЖОЖдордун катышына анализ берип “Улуу Британияда 1 миллион калкка экиден гана университет туура келсе, Россия Федерациясында алтыдан, Казакстан менен Кыргызстанда 10 университеттен туура”³¹ келээрин белгилеген.

Үчүнчү топтогу эмгектерге Кыргызстандын трансформацияланган эгемен доорундагы билим берүүсүнө таасир эткен коомдук-саясий багыттагы эмгектер...

Акыркы мезгилдеги билим анын ичинде жогорку билим берүү жаатындагы олуттуу изилдөөлөр, педагогика жаатындагы педагогика илимдеринин докторлору, профессорлор И. С. Болжурованын, Ж. Каниметовдун, педагогика илимдеринин кандидаттары Ж. Ж. Жакшылыковдун, Ф. Рыскулуеванын, политология илимдеринин доктору А. Б. Абдрашевдин эмгектеринде кездешет. Аталган диссертациялык изилдөөлөрдө Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы, анын өнүгүү жараяны, билим берүү тармагын демократиялаштыруу, 1991-2005-жылдардагы өлкөдөгү социалдык-экономикалык өзгөрүүлөрдөгү билим берүүнүн орду жана ролу, ички, тышкы факторлордун билим берүү жаатына тийгизген таасири, жаңы тарыхый контекстин алкагындагы билим берүү саясаты, билим берүү системасындагы кардиналдык реформалар, билим берүүнүн илимий-теориялык жана практикалык негиздери, өткөөл мезгилдеги Кыргыз Республикасынын жогорку билим берүү тармагын интернационалдаштыруу жараяны, билим берүү тармагын реструктуризациялоонун илимий жактан колдонулушу, Кыргызстандын кредит-саат, европалык кредит технология ыкмасына өтүү жараяны, эгемендүүлүк жылдарындагы жогорку билим берүүнүн өнүгүүсү изилденген.³²

Эгемендик алгандан кийинки мезгилдеги билим берүү жаатындагы өткөөл мезгилдин тийгизген таасири, реформалар, ага ылайык бул чөйрөдөгү кризистик абалдар, билим берүүнүн өнүгүү тенденциялары жана да билим берүүнү жаңы дүйнөлүк билим мейкиндигине кошуу аракетиндеги эл аралык кызматташуу Кыргызстандын бир топ окумуштуулары тарабынан изилдөөгө алынган. Алсак, С.Ж. Токтомышевдин “Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век”³³ [43], Ш.Ж. Жусенбаевдин “Мировые тенденции развития высшего образования во второй половине XX века”³⁴, С. Токтогоновдун “Из истории высшего образования Кыргызстана”³⁵, И.С.

Болжурованын “Образование в Кыргызстане: стратегии и реалии переходного периода”³⁶, “Проблемы и перспективы интернационализации высшего образования”³⁷, Н.У.Курбанованын “Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространство”³⁸ [32], Т.А. Абдырахмановдун “Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита”[16], Н.Ж. Эсенкуловдун “Динамика и историческая преемственность суверенного развития” [48], А.Б. Абдрашевдин “Эволюция и унификация систем образования в Центральной Азии”³⁹ [15], Курманали кызы Миранын “Проблемы и перспективы развития высшего педагогического образования в современном Кыргызстане [31], А.Э. Жоробекованын ... эмгектеринде Кыргызстандагы билим берүү реформасы жана өлкөнүн билим берүү саясаты талдоого алынуу менен, билим берүү тармагынын өнүгүүсүндө тышкы байланыштардын ролу мааниге ээ экени белгиленет.

Коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этаптарына таандык экономикалык мамилелер, экономикалык ишмердүүлүк коомдук өнүгүүдөгү ажырагыс процесс катары тарых илиминин изилдөө объектиси боло алаарын белгилүү советтик тарыхчы Ковальченко “Методы исторического исследования” деген эмгегинде белгилеген.⁴⁰

ЖОЖдордун жетекчилеринин эмгектери. Биз изилдөөгө алган мезгилдеги Жогорку билим берүү системасындагы жетекчилердин эмгектеринде ЖОЖдо ЖББнүн КР эгемен доорунун алгачкы 20 жылындагы экономикалык реформалар, финансылык башкаруу ишмердүүлүгү менен байланышкан экономикалык тарыхын чагылдырган эмгектер дагы изилдөө ишинин жүрүшүндө өз салымын кошту. Ошондой эмгектердин бири **С. Ж. Токтомушевдин** “Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век” (1997) эмгеги болуп эсептелет. Академик 1992-1998-жылдары КМУУнун ректору, 1998-1999-жылдары КР Билим берүү илим жана маданият министри болуп иштеген. Албетте, эмгектин аталышы айткандай азыркы Ж. Баласагын атындагы КУУнун 1998-жылга чейинки экономикалык ишмердүүлүгү боюнча анализ кылынган маалыматтар камтылган. КМУУнун

финансылуу концепциясы бюджеттик жана бюджеттик эмес бөлүктө турганын белгилөө менен автор ЖОЖдордун финансылык демократиялуулугу, финансылык өз алдынчалыкка өтө башташы, эгемендик жылдардын алгачкы жылдарындагы рыноктук экономиканын билим берүү системасындагы мамилелеринин калыптана башташы ЖОЖдордун өнүгүүсүндөгү, интеграциялануусундагы туура кадамдардан экендигин убакыт өзү тастыктаганын белгилеген.⁴¹

Кыргызстандагы жогорку окуу жайлардын эгемен доорундагы экономикалык тарыхынын изилдениши жөнүндө төмөнкүдөй жыйынтык чыгарсак болот:

1. Эгемен Кыргызстандын тарыхындагы коомдук-саясий жана экономикалык өнүгүүлөрдүн алкагында өлкөнүн билим берүүсүндөгү реформалар менен катар жогорку окуу жайларындагы өзгөрүүлөргө байланыштуу К. Айдаркул, Т. А. Абдырахманов, И. С. Болжурова, Ж. Каниметов, Э. А. Бейшембиев, Е. Г. Хоролец, В. И. Халанский, Т. Ф. Черноус, Г. Алыкулова ж.б. тарабынан бир катар изилдөө иштери аткарылган. Изилдөө иштеринин объектиси менен предметине жараша аталган эмгектерде негизинен ааламдашуунун алкагындагы эл аралык мамилелердеги ЖОЖдун кызматташтыгы, билим берүү тармагындагы, анын ичинде ЖОЖгу реформалардын жүрүшү изилдөөгө алынган.

2. Жогорку окуу жайларынын экономикасынын тарыхы менен түздөнтүз байланышта болгон эмгектер Т. А. Абдырахманов, Б. К. Абытов, А. Жанакеева ж.б. тарабынан изилдөөгө алынган.

3. 1991-2000-жылдар аралыгындагы республиканын Жогорку окуу жайларынын экономикасынын тарыхы боюнча негизги изилдөө иштери экономисттер тарабынан жүргүзүлүп келинген. Ч. У. Адамкулова, Б. Б. Есеналиевалардын докторлук диссертацияларында жогорку кесиптике даярдоодогу билим берүү тармагындагы пландуу экономиканын жана окуу жайлардын экономикалык өнүгүү абалынын проблемалары каралган. Бул эмгектер экономикалык багыттагы изилдөөлөр болгондуктан, айрым окуу

жайлардын (Ч. У. Адамкулова Ж. Баласагын атындагы КУУнун мисалында) же эгемен доорундагы билим берүү тармагындагы ааламдашуунун негизиндеги экономикалык булактардын (Б. Б. Есеналиева) өзгөрүүлөрүнө анализ кылынган.

2 Бап. ИЗИЛДӨӨНҮН БУЛАКТЫК БАЗАСЫ ЖАНА МЕТОДОЛОГИЯСЫ

2.1. Изилдөөнүн объектиси, предмети жана методологиясы

Бюджеттен тышкаркы каржылоо - билим берүү уюму жарандык-укуктук мүнөздөгү келишимдик мамилелер боюнча иштерди аткаруудан, кызмат көрсөтүүдөн, продукцияны сатуудан жана башка кирешелерден алган каржылоо, бюджеттик каржылоодон тышкары, товардык кызмат көрсөтүүнү түзүүгө кеткен чыгымдардын ордун толтуруучу каражаттар; атап айтканда, билим берүү кызматы.

Диссертациялык *изилдөөнүн объектиси* – Кыргызстандын эгемен доорундагы жогорку окуу жайларынын экономикалык тарыхы. Жогорку окуу жайлардын ааламдашуунун алкагындагы талаптарга, өзгөрүүлөргө жооп бериши эгемен доорундагы билим берүү системасынын трансформацияланышы менен байланышта.

Кыргызстандын көз карандысыз мамлекет болгонго чейинки тарыхындагы жогорку окуу жайлары толугу менен мамлекет тарабынан каржыланып келингени белгилүү. XX кылымдын аягы-XXI кылымдын башында билим берүү системасы өлкөнүн өнүгүүсүнүн башка системаларындай эле бир катар өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Өлкөнүн экономикалык саясатындагы өзгөрүүлөр дагы жогорку окуу жайларына таасирин тийгизбей койгон эмес.

Эгемендик доордун алгачкы жылдарында эле жогорку окуу жайларынын саны боюнча эле эмес, анын форматында дагы өзгөрүүгө дуушар кылган. 1991-жылга чейин республикада 1 университет, 8 институт болсо, 2010-жылы 33 мамлекеттик, 23 менчик жогорку окуу жайы болгон.⁴² ЖОЖдордун ортосундагы атаандаштык (сандык, сапаттык), жаңы функциялык ишмердүүлүк (анын ичинде финансылык дагы бар), структуралык өзгөчөлүктөр, финансы булактарындагы айырмачылыктардын кириши трансформацияланып жаткан

билим берүү системасынын дүйнөлүк агымга кошулууга болгон умтулуусунун негизинде жүргөн. Ааламдашуунун шартында ЖОЖдор ички, тышкы инвестицияларды тартууга аракет жазай башташкан. ЖОЖдордун ортосундагы атаандаштыктын эң негизги критерийлеринин дагы бири Эл аралык программалардын алкагындагы долбоорлорго тартылуусунда болгон. ЖОЖдордун кирешеси эгемен Кыргызстандын экономикасында бир кыйла өзгөрүүнү башынан өткөрдү, б.а. мамлекеттик толук финансылык камсыздоодон, жарым-жартылай камсыздоого өтүү менен бара-бара окуу жайдын өзүнүн кирешесине өтө баштады. Каржылоонун ар түрдүү булактарын ишке ашыра башташкан ЖОЖдордун экономикалык тарыхына илимий анализ кылуу зарылдыгы тарых илиминдеги актуалдуу проблема.

Эгемен доорунда жогорку кесиптик билим берүү мекемелери (ЖОЖдор) Кыргызстан эле эмес Борбордук Азия аймагындагы жогорку билим берүүнүн дүйнөлүк, заманбап талаптарга жооп берген, билим менен илимдин борборуна айланууга умтулууга аракет кылып келишкен. Бирок, экономикалык жактан өзүн-өзү каржылоо, киреше булагы катары мурунку советтик мезгилдеги таржрыйбанын жоктугунан улам эгемендиктин алгачкы он жылында студенттерди контракттык негизде окутууга кабыл алуу негизги булак катары эсептелгендигин байкоого болот. Чет өлкөлөрдөн келген инвестициялардын басымдуу бөлүгү накталай валюта түрүндө эмес, окуу процессине керектелүүчү каражаттар, академиялык мобилдүүлүктү ишке ашыруу ыкмасында берилген. Мисалы, 1995-жылы ОшМУга Франция Республикасынын элчилиги тарабынан аталган окуу жайдын Эл аралык тилдер факультетинде француз тили бөлүмү ачылып, ага 1 телевизор, 1 видеомагнитофон, 2 магнитофон, окуу китептери, окуу куралдары берилип, 6 адистин Гренобль, Безансон университеттеринде 1995, 1996, 1997-жылдары стажировкадан өтүүсүн каржылашкан. Франциянын элчиси 1997-жылы аталган бөлүмгө келүүсүндө 300 китеп, 12 адиокассета, 2 компакт-диск окуу программалары менен берген.⁴³

Алсак, бүгүн алдыңкы топ 5 ЖОЖдун бири болгон ОшМУда 1993-жылы Түркия мамлекетинин “Түркия Дианет Вахфы” келишиминин негизинде

теология факультети ачылып, жылына 60 студент кабыл алына баштаган. 1-2 курстан кабыл алынган студенттер Анкара университетинде билим алышкан. Аталган факультетке 2 млн АКШ доллары инвестиция тартылган. Бул каражатка окутуучулар үчүн 6 квартира, 160 орундуу жатакана курулган. Факультетке 67 миң АКШ долларына барабар окуу каражаттары берилген.⁴⁴

1994-жылы ОшМУ Портленд мамлекеттик университетинин (Орегон штаты АКШ) 300 миң АКШ доллары көлөмүндөгү грантын алган. Гранттын негизинде 11 мугалим, 4 студент аталган университетте стажировкадан өтүп келишкен. Гранттык долбоордун негизинде ОшМУда менеджмент жана бизнес факультети ачылып, компьютерлер, китептер менен камсыз кылынган.⁴⁵

ЖОЖдордун Эл аралык фонддор менен дагы кызматташтыгы жолго коюулган. Мисалы, ОшМУ 1994-жылдан баштап Эл аралык Ага-Хан фондусу менен иштешип келет. 1997-жылга чейинки аралыкта окуу жайга фонддун 9,5 миң АКШ доллары көлөмүндөгү каражаты тартылган. Бул каражаттан студенттерге, аспиранттарга стипендиялар төлөнгөн Эл аралык тилдер факультетине илимий лабораториялык каражаттар алынган. 2 окутуучу Улуу британияда Лондондогу Экономика жана саясаттаану илими Институтунда, Даремск университетинде окуп келишкен. Карачи шаарындагы Ага-Хан университетинде 3 окутуучу 2 жылдык окууга тандалып алынган.⁴⁶

Мамлекеттик бюджеттин эсебинен билим берүүгө кеткен чыгым 2006 – жылга салыштырмалуу 2010-жылы эки эсеге өскөн. Акыркы беш жыл ичинде республиканын мамлекеттик бюджетинин чыгымдары, билим берүүгө багытталган чыгымдардын үлүшү боюнча өзгөчө басымдуу болуп, орточо 19 дан 26га чейинки пайызды түзгөн. Ошону менен бирге эле, эгерде 2006 – 2007-жылдарда чыгымдардын ырааттуу өсүшү белгиленсе, акыркы үч жыл ичинде анын төмөндөй баштаганы көрүнгөн. Ички дүң продукцияга (ВВП) карата билим берүүгө кеткен чыгымдардын үлүшү 2006-жылдагы 5,5 пайыздан 2010-жылга 5,8 пайызга өскөндүгүнө карабастан, ал 2007-жылга салыштырмалуу 0,4 пайыздык көрсөткүчкө төмөндөгөн. Билим берүүгө кеткен чыгымдардын

негизги бөлүгү, орточо алганда 60 пайыз - орто билим берүүгө жана 16 пайыз – жогорку кесиптик билим берүүгө туура келет.⁴⁷

Диссертациялык *изилдөөнүн предмети* эгемен доорундагы Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын экономикалык ишмердүүлүгү. Экономикалык башкаруунун социалисттик системасы бүлгүнгө учураган 90-жылдардын башында Эл чарбасынын бүтүндөй башка тармактары сыяктуу эле билим берүү сферасы дагы бир кыйла кризистеги башынан өткөргөн.

Өлкөдөгү экономикалык кризис ЖОЖдордун ишмердүүлүгүнө таасирин тийгизбей койгон эмес. Натыйжада мамлекеттик ЖОЖдордун жаңы форматтары түзүлүп, уюштурула баштаган. Совет доорунда негизинен жогорку кесиптик окуу жайлар борбордо – Фрунзеде топтолуп, ал эми аймактарда бирин-серин болгон. Мисалы Бишкекте – 7 ЖОЖ болсо, Ош областында – 1, Ысык-Көл областында – 1, окуу жай болгон. Мындан тышкары аймактарда борбордогу окуу жайлардын филиалдары, бөлүмдөрү уюштурулган.

Анын ичинен ЖОЖдордогу билим берүүнүн форматына дагы бир катар өзгөрүүлөрдүү, жаңыланууларды таңуулаган. Тарых илимдеринин доктору, белгилүү саясат таануучу А. Акунов белгилегендей “Кыргызстан өзүнүн мамлекеттик көз карандысыздыгын жарыялагандан кийин башталган билим берүү системасындагы кризистик өзгөрүүлөрдүн өбөлгөлөрү саясий жана экономикалык кайра куруулардын себептеринен”⁴⁸ айырмаланган. Бул ЖОЖдордун санынын өсүшү, анда окуган студенттердин контингентинин көбөйүшү менен түшүндүрүлөн. Республикада 1990-жылы – 9 ЖОЖ болсо, 1995-жылы алардын саны 32ге жеткен, ал эми 2001-жылы – 48, 2005-жылы – 51, 2010-жылы – 56га жеткен. Ал эми анда окуган студенттердин санына токтолсок: 1990-жылы Кыргызстандын ЖОЖдорунда окуган студенттердин саны 58,8 миң болсо, 1995-жылы – 64,6 миң, 2001-жылы – 207,4 миң, 2005-жылы 231,1 миң, 2010-жылы – 230,4 миңге жеткен.⁴⁹ 2001-жылга карата мамлекеттик ЖОЖдордун аймактарда 40 филиалы ачылган.⁵⁰

Изилдөөгө алынган хронологиялык алкакта жогорку кесиптик билим берүүнүн кызмат рыногу атаандаштык менен өнүгүүнүн үстүндө болуп

келгендиги изилдөөдө белгилүү болду. 2012-жылга карата 31 мамлекеттик, 21 мамлекеттик эмес, менчик, о.э. 3 мамлекеттик өзүн-өзү каржылоо шартындагы ЖОЖдор иштеген.⁵¹ Айрыкча рыноктук, атаандаштыктын шартында ЖОЖдордун мамлекеттин бюджетинен тышкары, кошумча кирешелерди табуу аракетиндеги атаандаштык байкалат.

Кыргыз өкмөтү 2003-жылы кабыл алынган 2010-жылга чейин билим берүүнү өнүктүрүү Концепциясында мамлекет билим берүү мекемелерин толугу менен каржылай албай тургандыгын белгилеп, билим берүү мекемелерин укуктук-нормалык мыйзамдардын чегинде бюджеттик эмес киреше булактарын тартууну сунуш кылган.⁵²

Кошумча тышкы кирешелерди табууда дүйнөлүк геосаясий абал өзүнүн таасирин тийгизген. Эл аралык донор уюмдардын, өлкөлөрдүн постсоветтик аймакка болгон кызыгуусунан ЖОЖдордун дээрлик баардыгында өзүнүн каржылык кызматы менен таасир тийгизишкен.

Эгерде 2008-2009-окуу жылдары ЖОЖдордо жакынкы жана алыскы чет өлкөлөр менен кызматташуунун алкагында 14749дан ашык чет өлкөлүк студент окуса, алардын саны 2009-2010-окуу жылында 18281ге жеткен.⁵³

Кыргыз Республикасынын көз карандысыздыкты алгандан кийинки жогорку кесиптик окуу жайларынын алдындагы эң негизги маселелердин бири Кыргызстандык ЖОЖдордун дипломунун дүйнөлүк таануусуна жетишүү болгон. Ошондуктан этап-этап менен ЖОЖдор билим берүүнүн дүйнөлүк жогорку кесиптик билим берүү талаптарына ылайык Болон системасына кире башташкан.

Эгемендиктин алгачкы жылдарынан башталган Кыргызстандын билим берүү системасын финансылоодогу саясий-экономикалык курс (багыт) бир кыйла өзгөрүүлөргө алып келди. Мурунку салттуу бюджеттик окуу формасы менен бирге контракттык, акы төлөп окуу формасы киргизилген. Акы төлөп окутуу формасы ЖОЖдордун бардык түрүнө киргизилген (Кыргыз-Түрк “Манас” университетинен бөлөк). Акы төлөп окуунун мамлекеттик жана мамлекеттик эмес ЖОЖдордогу айырмасы биринчисинде контракт

бөлүмүндөгүлөр мамлекеттик окуу жайдын окутууга кетирген чыгымынын бир бөлүгүн гана төлөйт. Ал эми мамлекеттик эмес окуу жайларда алар окуу жайдын кетирген чыгымдарын толугу менен төлөйт жана айрым ЖОЖдордо киреше дагы алып келет. Экономиканын мыйзамы менен алганда албетте бул калыссыздык. Бирок, мамлекеттик окуу жайлардын өлкөнүн, улуттун коомдук өнүгүшүндө жана турмушундагы милдеттеринин болгондугунда.

ЖОЖдордун эл аралык кызматташтык жана тышкы экономикалык ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын **“Билим берүү жөнүндө”** Мыйзамынын VII главасында да так аныкталган.⁵⁴

Дүйнөлүк жогорку кесиптик билим берүү алкагына тартылууда 1997-жылдын 11-апрелинде Европа аймагындагы жогорку билим берүү боюнча Лиссабон Конвенциясындагы белгиленген квалификацияларды таанууга жетишүүнү көздөгөн.⁵⁵

ЖОЖдордун финансылык өсүүсүндө Эл аралык финансы институттарынын көмөгүндөгү гранттык-кредиттик механизмди тартуу приоритеттүү багыттардан болгон. О.э. ЖОЖдордун кирешелүү булактарынын катарына билим берүү инфраструктурасынын кызматтарына акы төлөө каралып, Конвенцияда белгиленгендей 2005-жылга карата толугу менен өтүү белгиленген.⁵⁶

ЖОЖдордун коомдук өнүгүнүн этаптарындагы талаптар менен шарттарга жараша заманбап иштөөсүндө менеджменттик сапаттуулук артыкчылыкка ээ боло баштаган. Жогорку окуу жайларында илимий, илимий-техникалык жана инновациялык иш-чаралар билим берүү ишинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат жана жогорку билим берүү системасында илимий, окуу жана өндүрүштүк ишмердүүлүктү интеграциялоо максатында жүзөгө ашырылган. Жана ЖОЖдордогу приоритеттүү бул багыт бүгүнкү күндө дагы актуалдуу болуу менен ЖОЖдордун финансылык кирешесин аныктамакчы.

Университеттер, академиялар, институттар тарабынан илимий жана илимий-техникалык иш-чаралардын өндүрүшү милдеттүү болуп саналат. Студенттердин билим алуусундагы академиялык мобилдүүлүк билим берүү

чөйрөсүндөгү интеграциялык процесстердин натыйжалуулугуна оң таасирин тийгизе турган эң маанилүү индикативдик факторлордун бири болуп саналат. Бул билим берүүнүн экспортолушунун өсүшүндө дагы бул фактор таасирин тийгизбей койбойт. **Ошондуктан диссертациялык изилдөө ишинде эл аралык донорлор тарабынан жүргүзүлгөн ЖОЖдордун студенттери менен окутуучуларынын академиялык мобилдүүлүгү жана четтен келип окуган студенттердин өсүүсүнө дагы шарт түзгөн.**

Эл аралык кызматташтык, билим берүү боюнча гранттарды тартуу аркылуу чет өлкөлүк окуу жайлардын филиалдары, биргелешкен жергиликтүү жана чет өлкөлүк окуу жайлар, ЖОЖдордогу бөлүмдөр, факультеттер уюштурулуп, иштей баштаган.

Эл аралык АЙРЕКС, АКСЕЛС, ПРООН, ЮСИС, ЮСИА, ЮСАИД, ДААД, ДААНИДА, КОИСА ж.б. билим берүү программаларынын, Сорос, Евразия, ОПЕК, ЕС, Джайка, фондору менен бирге эл аралык банктардын (МБРР, ЕБРР, АБР, ИБР, ВР) билим берүү долбоорлору боюнча гранттар алына баштаган.⁵⁷

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи.

Коомдук өнүгүүнүн белгилүү бир этаптарына таандык экономикалык мамилелер, экономикалык ишмердүүлүк коомдук өнүгүүдөгү ажырагыс процесс катары тарых илиминин изилдөө объектиси боло алаарын белгилүү советтик тарыхчы И.Д. Ковальченко “Методы исторического исследования” деген эмгегинде белгилеген.⁵⁸

Изилдөөнүн методологиялык негиздерин историзм принциби, илимий объективдүүлүк, тарыхый-салыштырма, тарыхый-хронологиялык, тарыхый-генетикалык жана тарыхый-типологиялык методдор түздү.

1991-2010-жылдар аралыгындагы Кыргызстандагы жогорку окуу жайлардын мурунку совет дооруна таандык “университет”, “институт” деген статустар менен бирге “академия”, “улуттук” деген статустар дагы киргизилип, түздөн-түз экономикасы менен байланышкан мамлекеттик, менчик жана эл аралык статустагы ЖОЖдор иштей баштады.

Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарынан баштап жүргүзүлгөн саясий, экономикалык жана социалдык реформалар жогорку билим берүү чөйрөсүн дагы кучагына алып, тармактагы радикалдуу өзгөрүүлөр менен коштолгон. Билим берүү, анын ичинде жогорку билим берүүнү жөнгө салган жаңы мыйзамдык, укуктук-ченемдик базалар түзүлдү. Жогорку билим берүү системасын камтыган мыйзамдык, укуктук-ченемдик актыларда ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүктөрү дагы аныктала баштаган. Экономикалык ишмердүүлүктүн жаңы мазмуну ЖОЖдордун структурасында, мазмунунда өзгөрүүлөрдүн пайда болушуна алып келгендигин белгилейбиз.

Билим берүүдөгү реформалар жогорку окуу жайларга таасирин тийгизип, анын мазмунун, формасын жана багыттарын өзгөрттү. Ошондуктан биз проблеманы изилдөөдө мына ушундай тарыхый мааниге ээ болгон коомдогу учурду конкреттүү процесс катары иликтөөгө мүмкүнчүлүк берген историзм принцибин колдондук. Анткени, аталган принцип тигил же бул тарыхый окуяларды мааниге жана убакытка карап өзгөрүп турган конкреттүү процесс катары изилдөөгө негиз болмокчу. Анткени тарыхый процесстерди, окуяларды илимий жактан изилдөөдө жыйналган таасирдүү фактылар жана окуялар да бири-биринен өзүнчө турганда илим боло албайт жана илимий изилдөө талап кылган нормаларга жооп бере албайт. Ал эми чогултулган, ыраатталган фактылар бизди өткөндөн азыркыга алып келген конкреттүү, иреттүү жана үзгүлтүксүз процессти туюндурган окуялардын бирдиктүү курамын түзөт[198]. Демек, историзм принциби тарыхый окуялардын үзгүлтүксүз процессин, иретин жана конкреттүүлүгүн талап кылат. Ошондуктан, биз изилдөөгө алган хронологиялык мезгилдеги Жогорку кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын билим берүү чөйрөсүндөгү экономикалык ишмердүүлүккө байланышкан тарыхый шарттар, учур чакырыктарын аныктап, жыйынтык чыгарууда историзм принциби изилдөөнүн негизги методологиялык инструменти катары кызмат кылды. Анткени биз изилдөөгө алган 1991-2010-жылдар аралыгы Кыргызстандын эгемен доорундагы конкреттүү тарыхый мезгил катары Кыргыз Республикасынын билим берүү системасынын дүйнөлүк мазмунга жооп

беришине алгылыктуу иштер аткарылган жана бүгүнкү ЖОЖдордун дүйнөлүк атаандашуусуна чыйыр салган мезгили катары эсептесек болот.

Историзм принцибин окумуштуулар өткөн жана болуп жаткан ар кандай кубулуштардын гана себептерин аныктоого жардам бербестен, келечек тууралуу негиздүү божомол айтууга жана келечектеги социалдык өзгөрүүлөрдүн стратегиясын иштеп чыгууга да өбөлгө болоорун айтышат. В.В.Деркач “Историзм принциби конкреттүү өз ара байланыштардын негизинде келечектеги өнүгүүнүн моделин түзүүгө да мүмкүнчүлүк берет”, - дейт [206]. Демек, ЖОЖдордун заманбап, дүйнөлүк билим берүү системасына ыңгайланышып өнүгүүсүнө историзм принциби сакталган илимий анализдер керек.

Ошондой эле историзм нерсени жана көрүнүштү алардын калыптануусунда жана өнүгүүсүндө, аларды пайда кылган шарттар менен органикалык байланышта таанып билүү принциби болуп саналат. Ал көрүнүштөрдүн пайда болуусун, андан ары өнүгүү тенденцияларын изилдейт. Бул алкактан алып караганда ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүктөрүндөгү өзгөрүүлөргө, жаңыланууларга алып келген тарыхый, геосаясий кырдаалдар менен коомдогу социалдык-экономикалык, маданий шарттарды жана өбөлгөлөрдү да анализдеп-талдоого мүмкүнчүлүк берди.

Тарых илиминде кеңири талап кылынуучу илимий методдордун бири **илимий объективдүүлүк принциби**. ЖОЖдордун биз изилдөөгө алган мезгилдеги экономикалык ишмердүүлүгүнө илимий баа берүүдө аталган принциптин ролу чоң. Тарыхый булактык базалар менен илимий эмгектердеги маалыматтарда, окумуштуулардын көз караштарында плюралисттик мүнөз бар. Плюралисттик мүнөзгө ээ болушу дагы мыйзам ченемдүү. Анткени, билим берүүнүн коммерцияланышы, рыноктук мамилелердин кириши, калыптанган советтик классикалык (модель УНИВЕРСИТЕТ 2.0) моделин жактоо, ошол эле учурда дүйнөлүк жогорку билим берүүгө интеграциялануу чакырыктарын киргизүүнү, ЖОЖдордун мазмунуна бир беткей сындар же өтө эле идеялаштыруу сыяктуу ойлор орун алган. Изилдөө ишинде бул өңүттө

кездешкен маалыматтарга анализ кылууда илимий объективдүүлүк принцибисиз мүмкүн эместигин танбашыбыз керек.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө жалпы тарыхый изилдөө методдору болгон салыштырма талдоону, хронологиялык, тарыхый-системдик методду жана жалпылоо методдору колдонулду. 1991-2000-жылдар аралыгын камтыган конкреттүү тарыхый аралыктагы жогорку окуу жайларынын өнүгүү динамикасындагы экономикалык ишмердүүлүктү талдоодо салыштырма талдоо (компаративдик) илимий методу кеңири колдонулду.

Тарыхый–салыштырмалуу метод – бири-бири менен салыштыруунун жардамы аркылуу ар түрдүү өлкөлөрдүн жана элдердин өнүгүүсүндөгү, жалпы эле адамзаттын өнүгүүсүндөгү жалпылыкты жана өзгөчөлүктөрдү табуу болуп саналат. Бул метод коомдук өнүгүүнү мезгилдерге бөлүп кароого мүмкүндүк берет жана ал ар түрдүү коомдордун өнүгүүсүн салыштырууда жана баа берүүдө теориялык негиз болуп саналат [211]. Бул метод изилдөө проблемасынын хронологиялык мезгилдерин, ЖОЖдордун ортосундагы экономикалык ишмердүүлүктөрдүн артыкчылыктары менен натыйжаларын аныктоодо көмөк бермекчи.

Тарыхый–салыштырмалуу метод биз изилдеген ЖОЖдордун эл аралык аренага чыгуусун, чет өлкөлүк инвестицияларды тартуусун, эл аралык деңгээлдеги абройлуу жогорку окуу жайлар, ири фонддор, долбоорлор, атайын программалар менен иштешүү жараянын чагылдырууда да колдонулду десек болот.

Хронологиялык-тарыхый (системалык) метод тарыхый изилдөөлөрдө кеңири колдонулуучу ыкмалардан. Изилдөө ишинин объектиси менен предметине ылайык, коюлган милтетти жүзөгө ашырууда хронологиялык ирээттүүлүк мааниге ээ. Жогорку билим берүүнүн рыноктук шарттагы экономикалык ишмердүүлүгүнүн функциялары канчалык ырааттуу, туруктуу жана сапаттуу ишке ашырышына хронологиялык алкактагы иреттүүлүк менен тарыхый өбөлгөлөрдү эске алуу менен баа берүү мүмкүндүгүн бермекчи.

Бул таризде тарыхый–системалык метод – өткөн тарыхый окуяларды проблемалык хронологиялык ырааттуулукта, бирдиктүү тарыхый окуялар катары изилдөөгө: ички жана тышкы байланыштардын өнүгүүсүн, олуттуу өзгөрүүлөрдү, алардын натыйжаларын, ага жараша окуу жайлардын ээлеген ордун жана ролун, ички, тышкы түзүмүн анализдөөгө мүмкүнчүлүк берет.

Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын экономикалык статусуна жараша (бюджеттик, бюджеттик эмес, мамлекеттер аралык) классификацияларын аныктоодо **тарыхый-типологиялык метод** колдонулду.

Илимий изилдөөлөрдө кеңири колдонулган методдордун дагы бирөө **тарыхый–диахрондук** метод. Бул метод өнүгүү жараянындагы тарыхый чындыктын маанисин, тарыхый мезгилин, анын өзгөрүшүн изилдөөгө багытталган илимий методдордун жыйындысы. Белгилүү орус окумуштуусу И.Д. Ковальченко объектти анализдөөдө тарыхый-диахрондук методдун үч вариантын бөлгөн: 1) Сандык жана сапаттык мүнөздөөнүн негизинде ар кандай окуяларды билүү жана баа берүү. 2) Ички өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнүү жана катаал системалык объекттин жана процесстердин өзгөрүшүнүн сапаттуу баскычын бөлүү, тактап айтканда мезгилдүүлүккө бөлүү. 3) Татаал тарыхый системанын фонунда өнүгүүнүн мүнөзүн ачуу.[Упол110] Биздин изилдөөбүздө аталган методдун үч варианты тең ЖОЖдордун ички жана тышкы өнүгүүсүн изилдөөдө кеңири пайдаланылды.

Дагы бир метод контент–анализ - документтер камтыган маалыматтардын мазмуну, анын ичиндеги маани-маңызы. Бул ыкма архивдик, тарыхый булактык документтерди изилдөөдө, анализдөөдө, статистикалык жактан иштелип чыккан сандык көрсөткүчтөрдү, маалыматтарды салттуу текстке айлантуу мүмкүнчүлүгү менен байланыштуу. Аталган методдун керектиги, анын мааниси, архивдик документтерден, массалык маалымат каражаттарынан, интернет булактардан ж.б. жактардан алынган олуттуу маалыматтарды, маселелерди, публикацияларды даярдоодо жана анализдөөдө билинет. Контент-анализ методу изилдөөнүн объектисине тиешелүү болгон саясий-укуктук

расмий чечимдерди - токтомдор, жарлыктар, расмий багыттар, концепциялар, пландар ж.б., тиешелүү саясатты жүргүзүүдөгү окуу жайдын конкреттүү иш аракеттерди, алардын мүнөзүн ачууда колдонулат.[Упол110] Бул метод биздин изилдөөбүздө ЖОЖдун эгемен доорундагы өсүп-өнүгүүсүнө негиз болгон экономикалык ишмердүүлүктөрүнө байланышкан расмий чечимдерди, көп кырдуу документтерди анилиздөөдө маанилүү болоору талашсыз.

Жыйынтык. Ар бир илимий изилдөө иш жалпы жана дисциплиналар аралык методдорго таянуу менен жүргүзүлүшү зарыл. Метод (ыкма) конкреттүү фактылардын жаралышын тарыхый мыйзам ченемдүүлүктөр аркылуу окутуунун аракетин үйрөтсө, методология болсо методдордун жыйындысын үйрөтүүчү тарых илиминин бир тармагы болуп саналат.

Советтик доордогу илимий изилдөөлөрдөн айырмаланып, азыркы мезгилде кандайдыр бир идеологиялык көрсөтмөлөр жок. Изилдөөлөр ар кандай плюралисттик көз караштардын алкагында жүрүп жатат. Учурдагы изилдөөлөрдүн дээрлик көпчүлүгү тарых илиминдеги негизги принциптерге таянып, чет элдик жана ата мекендик изилдөөчүлөрдүн эмгектерине, алар иштеп чыккан илимий методдордун негизинде жүргүзүлүүдө.

Диссертациялык изилдөөнүн жүрүшүндө илимий изилдөөнүн жогоруда белгиленген методологиялык, усулдук методдору, негиздери жана комплекстери колдонулду. Историзм, объективдүүлүк принциптери; нарративдүү метод; анализ жана синтез методу; тарыхый генетикалык метод; тарыхый салыштырма метод; тарыхый диахрондук метод; проблемалык хронологиялык же тарыхый–системалык метод; фактылык материалдарды системалаштыруу, жалпылоо жана аларды илимий айлампага киргизүү, тарыхый-генетикалык (ретроспективный) методдорун кеңири колдонуунун негизинде тарыхый булактык базалардын топтому илимий айлампага киргизилип, тарыхнаамалык эмгектер анализге алынды.

2.2. Изилдөө проблемасынын булактык базасы

Кыргызстандын эгемен доорундагы Жогорку окуу жайларынын экономикалык тарыхын изилдөөнүн тарыхый булактык базасын төмөндөгүдөй топторго бөлүп карасак болот:

Тарыхый булактардын биринчи тобуна *Мамлекеттик укуктук актылардын топтому* кирди.

Өлкөнүн билим берүү системасынын жогорку кесиптик билим берүүчү окуу жайларынын ишмердүүлүгү Кыргыз Республикасынын Конституциясынын, Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндөгү» мыйзамынын, «XXI кылымдын кадрлары» (1995ж.), «Билим» аттуу Улуттук билим берүү программаларынын (1996ж.), Бир нечелеген Билим берүү Доктриналарынын, Билим берүү концепцияларынын, «Аракет» (1998ж.), «Аялзат» (1997ж.), «Жеткинчек» 1999ж.), «Айыл мектеби» (2003ж.), «Жаңы муун» (2001ж.), «Билим-баардыгы үчүн» (2002ж.) сыяктуу расмий документтердин негизинде ишке ашырылган.

Билим берүү боюнча мамлекеттик-укуктук актылар, мыйзамдар, токтомдор өлкөнүн билим берүү жаатындагы саясатын ишке ашырууга багытталган. Ал эми КР “Билим берүү жөнүндө” мыйзамында белгиленгендей: “билим берүү жаатындагы мамлекеттик саясат - мамлекеттик билим берүү жаатында толук аныкталган стратегиялык максаттарды жана жалпы мамлекеттик же глобалдуу маанидеги милдеттерди чечүү үчүн билим берүүнүн мүмкүнчүлүктөрүн натыйжалуу пайдалануу максатында ал жүзөгө ашыруучу багыттоочу жана жөнгө салуучу иши. Ал мыйзамдар, жалпы мамлекеттик программалар, өкмөттүк токтомдор, ошондой эле коомдук уюмдарды жана кыймылдарды, кеңири коомчулукту алардын карамагында болгон каражаттар (массалык маалымат каражаттары, коомдук академиялар, кесиптик ассоциациялар, союздар ж.б) аркылуу колдоо көрсөтүү үчүн аларды тартуу жолу менен ишке ашырылат”.⁵⁹

Эгемендиктин алгачкы жылдарынан баштап жогорку билим берүү чөйрөсүндөгү ишмердиктин багыттары өзгөрдү, башкаруу структурасындагы өзгөрүүлөрдү жаратты, билим берүүнүн мазмунун жана масштабын кеңейтти. Реформага ылайык жогорку окуу жайларында рынок экономикасы талап кылган заманбап жаңы адистиктерди даярдоо башталды. Жогорку билим берүүнүн дүйнөлүк билим берүү стандарттарына ылайыкташтырылган жаңы мыйзамдык жана актылык-ченемдик нормалары түптөлдү. Эгемендик алгандан кийинки алгачкы жылдарда Кыргыз Республикасынын (1992-ж) “Билим берүү жөнүндөгү” (1992-ж) мыйзамы кабыл алынган. Мыйзамга ылайык Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын эл аралык байланыштары жана кызматташуулары активдешти жана масштабы, багыттары кеңейди.

1993-жылы май айында мамлекеттин улуттук валютасы сом киргизилгенден кийин, инфляциялык абалга байланыштуу КР Президентинин 1993-жылдын 29-июлунда эмгек акыны, пенсия, пособия жана стипендияны көтөрүү боюнча жарлыгы чыккан (**“О повышении размеров заработной платы, пенсий, пособий и стипендий”**).

2002-жылы 29-апрелде Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн № 259 токтому менен Кыргыз Республикасынын билим берүүсүн 2010-жылга чейин өнүктүрүү боюнча концепциясы кабыл алынган.⁶⁰ Концепцияда белгиленгендей билим берүүнү өнүктүрүүнүн негизги багыты “окуу жайларында жаңы информациялык технологияларды колдонуу жана компьютерлештирүү аркылуу дүйнөлүк билим берүү мейкиндигине интерграцияланууну” аныктаган.⁶¹

Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн 2010-жылга чейинки комплекстүү планында Концепцияда белгиленгендей мамлекеттик, мамлекеттик эмес, менчик ЖОЖдордун саны өскөн. 1991-жылы республикада менчик жогорку кесиптик билим берүүчү жай болгон эмес, ал эми мамлекеттик эмес ЖОЖдордун саны 2001-жылы 59га жеткен. Бул Жогорку билим берүү системасын реформалоо, ааламдашуусу үчүн шарттарды, Укуктук мыйзамдык нормаларды ыңгайлаштыруу талаптарын койгон. Натыйжада 2003-жылы 30-

апрелде “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамга толуктоолор, өзгөртүүлөр киргизилген.

2003-жылдын 30-апрелинде Кыргыз Республикасынын “**Билим берүү жөнүндө**” Мыйзамы (№ 92) кабыл алынган. Аталган мыйзамдын II главасында каралган «Билим берүүнүн тутуму» жөнүндөгү бөлүгүнүн 22-беренесинде кесиптик жогорку билим берүү каралган. О.э. Мыйзамдын 32-беренесинде “Билим берүү тутумунун кызматкерлерин социалдык жактан коргоо” каралып тармактын кызматкерлерине эмгек акы жана кызматтык маянасы, эмгек келишимдери боюнча төлөнүүчү акылар менен бирге кошумча төлөмдөр кошумча келишимдин негизинде жүргүзүүлөрү белгиленген. ЖОЖдор беренедө белгиленгендей өздөрүнүн тескөөсүндөгү каражаттардын чегинде “илимдин доктору же кандидаты, философия доктору (PhD)/ тармак боюнча доктор окумуштуулук даражасы үчүн” жана “5 жылдык педагогикалык иш стажысы үчүн – эмгек акынын он пайызынан аз эмес, 10 жыл үчүн – жыйырма пайызынан аз эмес, 15 жана андан да көп жыл үчүн – отуз пайыздан аз эмес өлчөмүндө” төлөп берүүсү каралган.⁶²

Билим берүүнү өнүктүрүүнүн экономикалык негиздери жана каржылоо Мыйзамдын VI главасында каралган. Мында каржылоонун булактары катары: республикалык жана жергиликтүү бюджеттер, жеке жана юридикалык жактардын, чет мамлекеттердин жана жарандардын каражаттары, кредиттер, мамлекеттик гранттар, жеке жана юридикалык жактардын ыктыярдуу кошкон каражаттары, ыктыярдуу соопчулуктары⁶³ ж.б. КР “мыйзамдарына карама-каршы келбеген дагы башка булактар”⁶⁴ аныкталган.

Мыйзамдын 43-беренесинде көрсөтүлгөндөй ЖОЖдордун камкорчулук кеңештерине КР мыйзамдарына каршы келбеген финансылык ж.б. материалдык каражаттарды ыктыярдуу негизде тартууга мүмкүнчүлүк берилген. Белгиленген беренедө мамлекеттик бюджеттик жана бюджеттик эмес каражаттарды кимдер аныктаары дагы белгиленген. Бюджеттик каражаттар казналык тарабынан контролдонгону белгиленсе, бюджеттик эмес каражаттар камкорчулук кеңеши жана коомдук институттар тарабынан көзөмөлгө алынаары аныкталган.⁶⁵

Мыйзамдын 46-беренесинде белгиленгендей ЖОЖдордун “материалдык-техникалык базасын өнүктүрүү өзүнө бекитилип берилген бюджеттик каражаттардын жана өзүмдүк каражаттардын чегинде”⁶⁶ окуу жайлар өздөрү аныкташкан. Ал эми мыйзамдын VII главасынын 50-беренесинде белгиленгендей «тышкы экономикалык иштен алган, менчик укугундагы өзүнө таандык валюталык каражаттарга» ээ болуу менен “алар билим берүү тутумун өнүктүрүүгө жана анын материалдык-техникалык базасын чыңдоого” жумшалаары белгиленген.⁶⁷

Аталган мыйзамда менчик ЖОЖдордун имараттарды, курулмаларды, мүлктөрдү уюштурууга мүмкүнчүлүк берген атайын берене каралган – 47 берене. Анда бюджеттик эмес каражаттардын эсебинен сатып алынган мүлк ЖОЖдун өз алдынча тескөөсүндө болоору о.э. ЖОЖдун өзүнүн балансында эсепке алынаары белгиленген.

Аталган беренедө мамлекет тарабынан КР Жер кодексинин негизинде жер участкакторун бөлүп берүү дагы каралган. Эгемен мезгилде мыйзамдын бул беренесине ылайык бир катар окуу жайларга жер тилкекелери бөлүнүп берилип, анда окуу жайлардын окуу корпустары, жатаканалары ж.б. керектүү имараттары курулган.

Изилдөөнүн предметине ылайык билим берүүнүн финансылык ишмердүүлүгүндө акы төлөнгөн кызматтарына анализ берүү дагы кирет. 2009-жылы Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн 18-майдагы № 300 чечими менен билим берүүнүн акы төлөөчү кызматтары жөнүндөгү Жобосу – **“Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике”** – кабыл алынат. Бул жобо билим берүүдөгү акы төлөнгөн кызмат көрсөтүүчү бирдиктүү укуктук ченемдик документ катары каралат. Акы төлөп билим алуунун кызматынын чекене бааларынын аныкталышы Жобонун IV бабында каралат. Жобонун 6- пункту боюнча акы төлөп кызмат көрсөтүүнүн преискуранты мамлекеттик антимонополия кызматынын макулдугу менен мекеменин жетекчиси тарабынан бекитилери белгиленген.⁶⁸

Ошону менен бирге акы төлөнгөн билим берүү кызматы Жобонун 12-пунктунда белгиленгендей ишкердик ишмердүүлүк катары эсептелбейт. Бул окуу жайдын билим берүү процессине кетирген чыгымдарын гана толуктоо болуп эсептелген.⁶⁹

Укуктук актылардын топтомуна Кыргыз Республикасы эгемендикти алгандан кийин мүчө болуп кирген **Эл аралык уюмдардын** билим берүү боюнча **келишимдерин** дагы кошсок болот.

Тарыхый булактардын экинчи тобуна *архивдик булактар* кирет. Архивдик булактардын тобун Кыргыз Республикасынын Борбордук мамлекеттик архивиндеги (КР БМА) 1991-2010-жылдар аралыгындагы жогорку кесиптик билим берүүнүн экономикалык ишмердүүлүгүнө байланышкан республиканын ЖОЖ боюнча төмөнкү фонддорундагы маалыматтар кирди:

№ 869 - фонд Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин документтери; № 1734 - фонд И. К. Ахунбаев атындагы Кыргыз мамлекеттик медициналык академиясынын документтери; № 2682 - фонд Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясынын документтери; № 2635 - фонд К. И. Скрябин атындагы Кыргыз улуттук агрардык университетинин документтери; № 2599 - И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин документтери; № 2566 - И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин документтери; № 2910 - Б. Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Россия Славян университетинин документтери; № 2922 - У. Асаналиев атындагы Кыргыз мамлекеттик геология жана тоо-кен университетинин документтери; Ош мамлекеттик университетинин маалыматтары камтылган № 228 фонду; Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун экономикалык ишмердүүлүктөрүн камтыган № 227 фонду; Академик М. Адышев атындагы Ош технологиялык университетинин ишмердүүлүгү боюнча № 1; № 1474 фондулары; Батыраалы Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек университетинин ишмердүүлүгү боюнча № 1510 фонду. № 2902 - Кыргыз Республикасынын Монополияга каршы жөнгө салуу кызматынын документтери; № 2904 - Кыргыз Республикасынын Эсептөө

палатасынын документтери; № 1582 – Кыргыз Республикасынын Финансы министрлигинин документтери; Аймактык архивдердеги документтер жана Ош областык мамлекеттик архивиндеги (ООМА) жогорку окуу жайлардын экономикалык ишмердүүлүгү жөнүндөгү документтер ж.б.

3 БАП. ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНЫН ЭГЕМЕН ДООРУНДАГЫ ЭКОНОМИКАЛЫК ТАРЫХЫ (1991-2010-ЖЖ.)

3.1. Мамлекеттик ЖОЖдордун рыноктук шарттагы экономикалык ишмердүүлүгү

Ааламдашуунун глобалдык проблемалары менен тең жарышкан өзгөрүүлөр менен атаандаштык дүйнөлүк билим берүүнүн алдындагы өзүнүн талаптарын коюу менен бирге өзгөртүүлөргө алып келген. Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү окуу жайлары коомдук өнүгүүнүн таануулаган өзгөрүүлөрүнө туш келген.

Кыргызстандын ХХ кылымдын 30-жылдарында башталган Жогорку окуу жайлары өнүгүп, өсүүнүн бир нече этаптарын басып өткөн. СССРдин таркашы менен бирге Кыргызстандын көз карандысыз мамлекет болуусу коомдук-саясий жана социалдык-экономикалык өз алдынча өнүгүүсүнө туш келтирген. Республиканын экономикалык тарыхындагы жаңылануулар (новизналар) билим берүү системасына дагы тийешелүү болгон.

Көз карандысыздыкты алган мезгилдеги өлкөдөгү коомдук өнүгүүсүнө социалдык-экономикалык кризис мүнөздүү болгон. Эгемендүүлүктүн алгачкы жылдарында Кыргызстандын «саламаттыкты сактоо, билим менен илим, маданият жана спорт тармактары эл чарбасынын башка чөйрөлөрүнө салыштырганда оор кыйынчылыктарга кабылган. Анткени, алар мурунку заманда толугу менен совет бийлигинин камкордугу алдында болуп, бул тармактар базар мамилелерине азыраак ыңгайлашкан эле»⁷⁰.

Көз карандысыздыгын жарыялаган 1991-жылы Кыргызстанда **9 (10)** жогорку окуу жайында 58,8 миң студент бюджеттик негизде окуган.⁷¹

Кыргызстандагы Жогорку окуу жайлар:

1. СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университети (1993 – КМУУ. 2002 – Ж. Баласагын атындагы КУУ);

2. Фрунзедеги Орус тили жана адабияты педагогикалык институту (ФПИРЯЛ – 1979; 17.06.1992 – Мамлекетти тилдер жана гуманитардык илимдер институту; 8.05.1994 – БГУ; 2019 – БМУ К. Карасаев ат.)

3. К. И. Скрябин атындагы Кыргыз айыл чарба институту (1931-1953-жж. – Зоовет институт; 1953- 1996 –жж. Айыл чарба институту; 1996-2001-жж. – К. И. Скрябин атындагы КАУ; 2009-ж. – К. И. Скрябин атындагы КУАА);

4. Кыргыз мамлекеттик дене тарбия институту (1955-2005; 3.05.2005 - КМДТСА);

5. Б. Бейшеналиев ат. Кыргыз мамлекеттик искусство институту (1967);

6. Кыргыз мамлекеттик медицина институту (1936-1996-жж. - КММИ; 5.007.1996 – КММА; 25.09.2008- И. К. Ахунбаев аты берилген);

7. Фрунзе политехникалык институту (1954-1992-жж. – ФПИ; 1992-2004-ж. И. Раззаков ат. КТУ; 2004-2005-жж. Кыргыз улуттук техникалык университети; 2005-ж. И. Раззаков ат. КМТУ);

8. В. В. Маяковский ат. кыз-келиндер педагогикалык институту (1950-1952-жж. – мугалимдер институту; 1952-1992-жж. – В.В.Маяковский ат. Кыргыз кыз-келиндер педагогикалык институт; 1992-1994-жж. – И. Арабаев ат КМПИ; 1994-2005-жж. – КМПУ; 3.05.2005-ж. – И. Арабаев ат. КМУ);

9. Ош педагогикалык институту (1939-1951-Ош мугулимдер институт; 1951-1992- Ош педагогикалык институт. 1992-ж. ОшМУ)

10. Кыргыз Республикасынын ИИМ Бишкек жогорку мектеби (КР ИИМ Академиясы (Милициянын генарал-майору Э.А. Алиев ат. КР ИИМ Академиясы – 8.05.2000);

11. Пржевалск педагогикалык институту (1953-1988; 1988- филиал КГУ; 1992-ж. декабрь ЫКМУ К. Тыныстанов ат.);

Экономиканын либералдаштырылган алгачкы баскычы катары белгиленген 1990-1993-жылдар⁷² аралыгында Кыргызстандагы ЖОЖдордун экономикалык абалы бир кыйла оор абалда болгон. Мамлекеттик толук финансылоонун карамагындагы ЖОЖдордун финансылык чыгымдарын толук

камсыздай албай калган. Экономиканын базар мамилесине өткөрүү зарылчылыгы 80-жылдардын аягында эле актуалдуу боло баштаган.

XX кылымдын 80-жылдарынын аягында башталып, эгемендиктин алгачкы мезгилинде күч алган экономикалык каатчылык жогорку кесиптик окуу жайларды экономикалык жактан толук камсыздай алган эмес. Ошондуктан, өкмөт билим берүү кызматынын рыногунун, каржы табуу булактарын жакшыртуу максатындагы укуктук-ченемдик мыйзамдарды, чечимдерди кабыл алуу менен ЖОЖдордун дүйнөлүк билим берүүгө интеграцияланышына жол ачып берген.

Кыргызстандын ЖОЖдору 1991-жылдан баштап бүгүнкү күнгө чейин чектелген мамлекеттик каржылоонун үстүндө иштейт. Мамлекеттик бюджеттен билим берүүгө, анын ичинен ЖОЖдорго жумшалган каражаттын көлөмү төмөндөгүдөй болгон: 1991-жылы 5,6 млн. сом билим берүү багытына жумшалса, анын 0,7 млн. сому ЖОЖдорго жумшалса, 1995-жылы 1064,9 млн. сом билим берүүгө жумшалган, анын 87,5 млн. сому ЖОЖдорго жумшалган, бул ИДПнын 0,5 % түзгөн. 2000-жылы билим берүүгө 2293 млн. сом бөлүнгөн, бул ИДПнын 3,5 % түзгөн, анын ичинен ЖОЖдорго 337,5 млн. сом жумшалган. ЖОЖдорго жумшалган каражат ИДПнын 0,5 % түзгөн. 2005-жылы мамлекеттик бюджеттен билим берүүгө 4917,7 млн. сом бөлүнгөн, ал ИДПнын 4,9 % түзгөн. Ал эми ЖОЖдорго бөлүнгөн каражат ИДПнын 0,9 % түзгөн, же болбосо 930,5 млн. сом бөлүнгөн. 2009-жылы 12541,6 млн. сом бюджеттен билим берүүгө бөлүнүп, ИДПнын 6,4 % түзгөн. Анын ичинен ЖОЖдорго 1959,2 млн. сом бөлүнүп, ал ИДПнын 1,0% түзгөн.⁷³ 2010-жылга каралган бюджетте билим берүүгө 4269493,6 каралган. Анын 2181495,9 сому ЖОЖдорго бөлүнгөн.⁷⁴

Диссертациялык изилдөөнүн хронологиялык алкагы камтыган 1991-2010-жылдар боюнча анализ кылынса ЖОЖдорго жумшалган ИДПдан бөлүнгөн пайыздык бөлүгүнүн жогорку чеги 2006-2010-жылдар болгон. (караңыз таблица 3.1.)

Экономикалык өнүүгүдөгү инфляцияны эске алганда мамлекет тарабынан бөлүнгөн каражат ЖОЖдордун ишмердүүлүгүнө кеткен чыгашаны толук жаба алган эмес. ЖОЖдордун рыноктук экономикага туруштук берип иштеп кетиши үчүн, өкмөт аларга либералдык экономикалык абалды киргизүүгө мүмкүндүк берген.

Көз карандысыздыктын алгачкы мезгилинен баштап ЖОЖдорду реформалоо иштери аларга берилген статустар менен башталган. Мурун 1 университет, калгандары институт деп аталса. Эми ЖОЖдордун дээрлик бардыгы мамлекеттик статусу берилип, ал тургай бир катарлары улуттук статусуна ээ болушкан.

ЖОЖдордогу өзгөчөлүктөрдүн айырмачылыгы алардын ишмердүүлүгүндөгү либералдык экономикалык мамилелердин киргендиги эсептелет. Мамлекеттик ЖОЖдор окуу жайдын экономикалык абалын оңдоодо киреше табуунун жолдорун издей башташкан.

Мамлекеттик ЖОЖдорду «финасылык каржылоо өлкөнүн бюджетинде каралат, бирок эгемендиктин алгачкы мезгилинен бери жогорку кесиптик окуу жайларды экономикалык жактан толук тейлөөсүн камсыздай албай келет. Ошондуктан, өкмөт билим берүү кызматынын рыногунун, каржы табуу булактарын жакшыртуу максатындагы укуктук-ченемдик мыйзамдарды, чечимдерди кабыл алуу менен ЖОЖдордун дүйнөлүк билим берүүгө интеграцияланышына жол ачып берген».⁷⁵

1992-жылы “Билим берүү жөнүндөгү” кабыл алынган мыйзамдын VI бөлүгүндө билим берүүнү финансылоо жана экономикалык негизи каралган. 38-статьясында «финансылоонун негизги булагы республикалык жана жергиликтүү бюджет» деп белгиленип, финансылоонун кошумча булактарына «ишканалардын, мекемелердин, коомдук уюмдардын жана фонддордун, чет өлкөлөрдүн жана атуулдардын, учредитель жана соучредитель болгон жеке адамдардын каражаттары»⁷⁶ кирээри белгиленген. О.э. мыйзамдын аталган статьясы боюнча «окуу үчүн акы төлөө»⁷⁷ дагы киргизилген.

1993-1994-окуу жылына кабыл алууда дээрлик баардык мамлекеттик ЖОЖдор бюджеттик окутуу менен бирге контракттык негизде акы төлөп окутууну киргизген. Натыйжада, ЖОЖдордо студенттерди контракттык окутуу негизинде кабыл алуунун динамикасы жогорулап, мамлекеттик ЖОЖдордун экономикалык бекемдүүлүгү, базар экономикасына туруштук берүүсү экстенсивдүү болгон.

ЖОЖдордун эгемен доордогу экономикалык ишмердүүлүгүндө экономикалык либерализмдин алкагындагы каржылоонун жана чарба жүргүзүүнүн көп тармактуулугу орун алган.⁷⁸ Белгилүү окумуштуу А. Акунов белгилегендей “оор кризистик абалды башынан кечирип жаткан Кыргызстандын жогорку билим берүү системасын дал ушул көп булактуу каржылоо, өзгөчө акы төлөп окутуудан түшкөн каражаттар сактап калган”⁷⁹.

Мисалы алып карасак Кыргыз мамлекеттик медициналык институтунда 1993-94-окуу жылында контракттык окуу 1500 сом болгон. Инфляцияга байланыштуу 1994-жылдын 10-мартындагы КММИнин ректорунун буйругу (приказ № 55) менен стипендия төлөөнү эске алуу менен 1975 сомго, стипендия төлөнбөй 1700 сомго көбөйгөн. Буйруктун 3 пункту боюнча контракттык негизде окуган студенттерди бир ай аралыгында окутуу үчүн 475 сом кошумча төлөнөөрү керектиги белгиленген.⁸⁰ Окуу жайдын 1994-жылдын 20-сентябрына карата берген маалыматында контракта окуган студенттердин саны төмөндөгүдөй болгон⁸¹:

Факультет	Курс	Контракт төлөөчүлөр КР	Чет элдик студенттер	Жалпы
Дарылоо	I	122	17	139
	II	58	40	98
	III	24	58	82
	IV	-	3	3
	V	-	1	1
Педиатрия	I	25	-	25
	II	16	-	16
	III	-	1	1
Стоматология	I	25	1	26

	II	16	2	18
	III	12	2	14
Фармацевтика	I	11	1	12
	II	5	4	9
	III	-	9	9
Сан-гигиеналык	I	2	-	2
	II	8	-	8
Жалпы		324	139	463

Мамлекеттик бюджеттен өлкөнүн билим берүү системасын каржылоого бөлүнгөн каражат, республиканын билим берүү системасынын тармактарынын ортосунда гана эмес, тармактардын ичинде дагы туура эмес бөлүштүрүлүп келген. Мисалы, мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражат тартыш болгондуктан, анын дээрлик баардыгы тең өлкөнүн билим берүү системасынын өнүгүүсүнө эмес, анын утурумдук чыгашаларын гана эптеп жаап турууга багытталат. Башкача айтканда, мектепке чейинки билим берүү тармагына бөлүнгөн каражаттын 68,7% окутуучу-тарбиячылардын эмгек акысын төлөгөнгө жумшалса, жалпы орто билим берүүчү мектептерге бөлүнгөн каражаттын 78,3% окутуучу-мугалимдер менен кызматкерлердин эмгек акысын төлөгөнгө чегерилет. Мындай көрүнүш өлкөнүн жогорку билим берүү тармагына өзгөчө мүнөздүү. Бул тармакка бөлүнгөн мамлекеттик бюджеттин каражатынын дээрлик баардык бөлүгү эмгек акы төлөөгө жана студенттердин стипендиясына кетет. Мисалы, К. Скрябин атындагы Айыл-чарба институтунун 1992-жылдагы финансылык ишмердүүлүгүнө көңүл бурсак, бөлүнгөн каражаттын басымдуу бөлүгү айлыка, андан кийинки чоң бөлүгү студенттердин стипендиясына кеткен⁸²:

	Смета боюнча	Факт	+ -
Эмгек акы	22157,0 миң р.	22157,0 миң р.	-
Эмге акыга котору	8419,1	7660,6	- 758,5
Канц. товарлар жана чарбалык чыгымдар	4071,0	4663,7	+ 592,7
Командировка	21,6	28,3	+ 6,7
Окуу чыгымдары	2999,0	3172,5	+173,5

Стипендия	12682,5	13373,4	+690,9
-----------	---------	---------	--------

Натыйжада, постсоветтик 20 жыл аралыгында жогорку окуу жайлары үчүн мамлекет бир дагы китеп, компьютер, лабораториялык прибор же реактив, окуу мебелдерин, жатакана үчүн кровать ж.б.у.с. сатып алган эмес. Жогорку окуу жайларынын бир дагы кызматкери мамлекеттин эсебинен илимий иш сапарга барып же өзүнүн квалификациясын жогорулаткан эмес.⁸³

Ата Мекендик ЖОЖдордун билим берүү кызматын эки этапка бөлүп карасак болот: Биринчи 1991-1995-жылдар аларыгындагы өткөөл мезгил. Бул мезгилге ЖОЖдордун билим берүү кызматынын мазмунунда толук бюджеттик окутуудан акырындык менен контракттык окутуунун кире башташы. Мамлекеттик окуу жалайларда билим берүү кызматы ички жана тышкы студенттерге келишимдик негизде сатыла баштаган. Келишим окуу жайлардын административдик башкаруусу менен студенттердин ортосунда жүргөн.

Мамлекеттик ЖОЖдордо коммерциялык кирешелердин бардык мүмкүнчүлүгү киргизилген. Мисалы окуудан чыгарылган студенттер кайра “калыбына келтирүү үчүн” үчүн акы салынган. Мисалы, 1994-жылы КММИнин ректорунун “Об изменении платы за восстановление в студенты КГМИ на 1993-94 уч.год” деген № 56 буйругу чыккан. Буйрука ылайык 1993-94-окуу жылынын 2 семестринде окууга калыбына келтирүү үчүн, стипендия төлөнбөгөн 850 сом көлөмүндө акча каражаты төлөөсү киргизилген.⁸⁴

Мамлекеттик айрым ЖОЖдордо контракттык негизде окуган студенттерге стипендия каралган. Мисалы, КММИнин ректорунун 10-май 1993-жылдагы бекитүүсү боюча **1993-94-окуу** жылдарындагы контракттык бөлүмүндөгү студенттердин стипендиясынын көлөмү төмөндөгүдөй бекитилген: жетишүүсүнө байланыштуу социалдык стипендия – 1160 руб (5 сом 80 тыйын); канааттандыраарлык жана аралаш баа алгандар – 2120 руб (10 сом 60 тыйын); жакшы баага окугандар – 2440 руб (12 сом 20 тыйын); жакшы жана эң жакшы баага окугандар – 2600 руб (13 сом); эң жакшы баага окугандар – 2760 руб (13 сом 80 тыйын). Мындан тышкары контракттык окуу акысы – 785 сом болгон.⁸⁵

КММИнин студенттери контракттык окуу акысын стипендиясы жок төлөөсү дагы каралган. Мисалы КММИнун ректору тарабынан бекитилген контракттык негизде окуган студенттердин **1994-95-окуу** жылы үчүн окуу акысында: стипендия менен 3630 сом, стипендиясы жок 3100 сом белгиленген.⁸⁶

Ошол эле учурда студенттерди окутуу процессине кеткен ЖОЖдордун чыгымына дагы токтолсок. Ошол эле КММИде 1993-жылкы смета боюнча 4811 студентке капиталдык ремонт жана керектүү жабдууларды алууну кошпогондо 630834,8 миң руб. кеткен. Б.а. 1 студент үчүн кеткен чыгаша 131123 руб. түзгөн. Институттун материалдык техникалык базасын чыңдоо үчүн каралган (ар бир студенттин контрагына) кошумча каражат 26224 рубльди түзгөн. Эгерде материалдык-техникалык базаны чыңдоого кеткен 20% чыгымды кошо эсептегенде студенттерге жумшалган жалпы каражат – 157347 рубльди түзгөн.⁸⁷

1993-жылдын 20-майына карата бекитилген КММИнин штаты 1538,5 орун эсептелип эмгек акысынын бир айлык фонду 44240 сомду түзгөн. Окуу жайдын ректорунун айлыгы – 123,6 сомду түзгөн: 96 сомду ээлеген кызматы, 9 сом кошумча айлык, 9 сом дарылаганы, 9,600 эмгек сиңирген врач наамы үчүн.⁸⁸

КТУнун 1994-1995- окуу жылына кабыл алынган студенттер, контракттык билим берүү формасында адистиктердин багыттары боюнча 4500 сомдон 2000 сомго чейин окуу акысын төлөгөн. КТУнун контракттык бөлүмүнө 25 июндан 20-авгуска чейинки кабыл алуусу боюнча 31 адистик боюнча 610 студент кабыл алынган.⁸⁹ 1994-жылдын 17-октябрына карата кабыл алынган студенттерден окуу жайдын кассасына 1054775 сом киреше түшкөн.⁹⁰ Ал эми ушул эле окуу жайдын котракттык окуу боюнча бөлүмүнө, 1995-1996-окуу жылы үчүн 636 студент кабыл алынган. Окуу жылдын башына карата 1 курска кабыл алынган студенттерден түшкөн каражаттын көлөмү 1425906 сомду түзгөн.⁹¹

ЖОЖдордун эмгек жамааттарынын айлык акылары өлкөнүн экономикалык реформаларынын негизинде, инфляцияны эске алуу менен белгиленип келинген.

1993-жылы КР саламаттык сактоо министрлиги КММИге кошумча ассигнования жазаган жалпы сумма 120522,0 рубльди (I квартал - 20280,0; II кв. – 33311,0; III кв. -34891,0; IV кв. – 32040,0) түзгөн, бул эмгек акы менен степендияларды көтөрүүгө үчүн жасалган.⁹²

Айлык акы ОшМУда 1993-жылы төмөндөгүдөй болгон: илимдин кандидаты-профессордун орточо айлыгы 9000 рубль, илимдин доктору-профессордуку 10400 рубль, илимдин кандидаты -доценттер 7200 рубль, ага окутуучулар 6400 рубль, окутуучулар 5120 рубль айлык акы алышкан. Жалпы штатта 622 окутуучу иштеп, жылдык айлык акы 47838240 рубльди түзгөн. Профессордук-окутуучулук курамдын орточо айлык акысы $3986520:622 = 6409,19$ рубльди түзгөн.⁹³

1994-жылдын 1-январына карата бюджеттен финансылоонун көлөмү 62592 сом болсо, жылдын аягына чейин 55151 миң сом алган. Жыл башында капиталдык ремонтко бюджеттен 2 046 073 сом каралса, ал жыл аягында 3672237 сомду түзгөн.⁹⁴

ОшМУнун 1995-жылдагы чыгымына токтолсок: айлык акы үчүн казнадан (казначействодон) 4279,5 сом сметада каралса, иш жүзүндө чыгым 4280,6 сомду түзгөн.⁹⁵

1995-96-окуу жылында ОшМУда окуп жаткан студенттердин саны 4208 адам болгон, ал эми окутуучулук курамдын штаты 611 адамды түзгөн. Профессордук-окутуучулук курамдын эмгек акысы (без почасовой и прочих видов) 2383,2 сомду түзсө, административдик жана жардамчы окуу кызматында – 730 адам эмгектенип алардын айлык акысы 1304 сомду түзгөн.⁹⁶ Жылдык киреше 12502 844 сом болсо, анын ичинен 28 300 сом бюджеттик финансылоодон, 491 614 сом атайын каражаттан (за счет специальных средств), спонсордук киреше – 737 422 сомду түзсө, контракттык окуудан түшкөн каражат 245 508 сом түзгөн.⁹⁷

Эгемендиктин алгачкы 10 жылындагы өлкөнүн социалдык-экономикалык абалына сарэсеп салсак, ИДПдагы билим берүүнүн көсөткүчү төмөндөгүдөй: 1991-жылы – 6,0% түзсө, 1995-жылы – 6,6 %, 1997 – жылы – 4,9 %, 1999-жылы – 4,1 %, 2001-жылы – 3,9 % ды түзгөн.⁹⁸ Билим берүүнү мамлекет тарабынан каржылоонун мындай абалы ЖОЖдор эле эмес жалпы билим берүү системасынын тутумундагы кызматкелердин эмгек акыларына таасирин тийгизген, эмгек акы күнүмдүк керектөөгө кетүүчү каражаттан эки эсе аз болгондугун белгилегибиз келет. Мындай тенденция албетте дээрлик постсоветтик мамлекеттердин бардыгында болгон. Болгону кандайдыр-бир көрсөткүчтөрүндө эле айырма болбосо. Натыйжада билим берүү системасындагы тажрыйбалуу кызматкерлер, анын ичинде ЖОЖдордун профессордук-окутуучулук курамынын бир катарлары адистиктерин алмаштырышкан жана тышка иш издөө менен кетишкен.

1991-1996-жылдар аралыгындагы өлкөдөгү инфляциянын жогорку темпинен улам ЖОЖдорду финансылоонун жетишсиздигинен жогорку кеиптик билим берүүчү жайлар экономиканын рыноктук мамилелерине тартылган. Мамлекеттик ЖОЖдордун негизги кирешеси акы төлөп билим алуу болгон.

Өлкөдөгү экономикалык каатчылыкка карабастан, жогоку билим берүү окуу жайларын каржылоо иштери тынымсыз жүрүп келген, экономикалык абалга жараша. Мисалы, 2001-жылы бюджеттен ЖОЖдорго кеткен чыгым мамлекеттик чыгымдын 17,2 % же 490,3 млн. сомду түзгөн.⁹⁹

Мамлекеттик ЖОЖдордо студенттердин өсүү динамикасы¹⁰⁰

	1995	1998	1999	2000	2001	2002
Студент. жалпы саны(миң)	57,2	121,0	146,0	174,4	192,0	199,1
бюджет	38,8	33,2	33,5	34,2	32,0	30,7
контракт	18,4	87,8	112,5	140,2	160,0	169,1

Мамлекеттик ЖОЖ финансылык кирешелеринин өсүү динамикасы¹⁰¹:

	1992	1996	1997	1998	1999	2000	2001
финансылоонун жалпы көлөмү <i>млн. сом</i>	3,8	166,7	238,4	322,9	319,9	337,5	490,3

бюджеттен <i>млн.сом</i>	3,8	164,8	129,8	130,2	135,0	129,0	144,0
% менен жалпы көлөмдүн	100	98,8	54,4	40,3	42,2	38,2	29,4
акы төлөөдөн, инвестициядан <i>млн.сом</i>	-	1,9	108,6	192,7	184,9	208,5	346,3
жалпы көлөмдүн %	-	1,1	45,6	59,7	57,8	61,8	70,6
билим берүүнүн орточо басы 1 студен үчүн <i>сом</i>	-	2842	3656	4241	5375	5391	6102

КР ИДП жана бюджетинин билим берүүгө жумшалган бөлүгү¹⁰²:

	1995	1886	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
ИДПнынББ жумшалган каражаты %	7,1	5,4	5,2	5,2	4,4	3,7	4,2	4,5	4,3	4,6	4,5
ИДПнын ЖОЖго каражаты %	0,54	0,71	0,82	0,99	0,71	0,49	0,72	0,96	0,85	0,94	0,98
Бюджеттин ББгө бөлүнгөн каражатынан ЖОЖдорго бөлүнгөн %	8,2	13,6	15,7	19,2	16,1	14,7	17,2	21,4	19,8	20,5	20,1

ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүгүндө окуу жайдын профессордук-окутуучулук курамынын жана кызматкерлеринин эмгек акылары менен бирге техникалык-окуу жабдууларын финансылоо бюджеттен бөлүнгөн каражаттар менен бирге окуу жайлардын кошумча финансылоодон тапкан каражаттарынын негизинде жүргүзүлгөн.

Билим берүү тармагында иштеген окутуучулардын эмгек акысы аларды дайыма эле канааттандырып келген эмес. Профессордук-окутуучулук

курамдын орточо эмгек акысы, республикалык бюджеттин эсебинен, орточо 1611,4 сомду түзгөн (2002).¹⁰³

ЖОЖдордогу профессордук окутуучулук курамдын сапаттык көрөткүчү:¹⁰⁴

	1992	1995	1998	1999	2000	2001	2002
Жалпы штаттык бирдик	5104	4950	7710	8383	99	10534	
илимдин докторлору	142	191	303	311	401	488	475
илимдин кандидаттары	2063	1631	1765	1819	2102	2406	2287

1996-жылдын 1-январына карата ОшМУнун структурасында 9 факультет, 46 кафедра жана 500гө жакын профессордук-окутуучулук курам иштеген. Студенттердин жалпы саны 5184 болуп, анын ичинен 4189 студент күндүзгү бөлүмдө, 995 студент сырттан окуу бөлүмүндө окуган.¹⁰⁵

Факультеттер боюнча студенттердин саны төмөндөгүдөй болгон 1995-1996-окуу жылында¹⁰⁶:

Факультеттердин аталышы	Күндүзгү	Тышкы
Герман бөлүмү	395	-
Табигый-географиялык факультет	662	175
Славян бөлүмү	432	199
Искусства факультети	298	-
Педагогика факультети	483	174
Физика-математика факультети	678	-
Кыргыз-өзбек филологиясы факультети	623	243
Тарых-юридикалык факультети	325	204
Медицина факультети	293	-
Жалпы:	4189	995

Кыргыз Техникалык Университетинин финансылык-коммерциялык ишмердүүлүгүнө токтолсок. Мисалы ФПИде 1991-1992—окуу жылындагы студенттердин окуудагы эң жакшы жетишкендиктери үчүн жогорку стипендиянын көлөмү 2500 рубльди түзгөн.¹⁰⁷

Окуу жайдын казынасында (счетунда) 1998-жылдын 1-январына карата калган калдык – 548,9 миң сом болгон. 1999-жылдын акыркы күнүнө чейин смета боюнча түшүүчү киреше – 24380,6 миң сомду түзө турган болсо, иш жүзүндө – 18048,7 миң сом гана (74 %) түшкөн. Контрактык негизде окутуудан – 12694,3 миң сом киреше кирген (сметада каралганы боюнча контрактык окуутудан 14789,9 миң сом түшмөк). Контрактык окуутунун төлөмдөрү 85,8 % аткарылган. Факультеттер боюнча аткарылышы: ФБМ – 4547,7 миң сом; ФФН – 3074,7 миң сом; Сырттан окуу бөлүмү – 2670,6 миң сом; Энергофак – 1111,9 миң сом; Техникалык факультет – 568,3 миң сом; Мехфак – 493,3 миң сом; ЦОКЭ – 23,6 миң сом; ЦДП – 204,2 миң сом.

Өндүрүштүк-коммерциялык ишмердиктен 5354,4 миң сом киреше кирген.¹⁰⁸

1998-жылы КТУнун чыгашалары төмөндөгүдөй болгон: жалпы чыгаша 16561,0 сомду түзгөн. План боюнча 24142,1 сом каралган. Анын ичинен эмгек акыга 7864,1 сом кеткен, план боюнча 8223,6 сом каралган. Бул жалпы кирешенин 43,7 % түзгөн. Соцфондго 2862,5 миң сом которулган. 895,7 миң сомго капиталдык ремонт жасалган, план боюнча капиталдык ремонтко 1407 миң сом каралган. 830,0 миң сом канцеляриялык, типографиялык ж.б. материалдарды алууга жумшалган. 331,002 миң сомго 2 автомашина алынган. Окуу процесси жана компьютерлердин кооперативдик сети үчүн 864,2 миң сом жумшалган. Мамлекеттик бюджетте каралган коммуналдык тейлөөлөргө 2226 миң сом которулган. Жалпысынан мамлекеттик бюджет боюнча 10249 миң сом пландаштырылган, факт жүзүндө 9585,8 млн. сом же 93,5 % гана алынган.¹⁰⁹

1999-жылга КТУ илимий изилдөө иштерин финансылоо боюнча 865,5 миң сом бюджеттик негизде Билим Берүү министрлиги менен келишим түзгөн. Ушул келишимдин алкагында 60 миң сом өлчөмүндө Кыргызэнергохолдинг менен өндүрүштүк келишим түзүлгөн (проф. Рахимов К. Р.), келишим боюнча трансформатордун жаңы опуттук үлгүсү иштелип чыккан.

Илимий изилдөө иштерине гранттык негизде алынган каражаттар да колдонулган. Мисалы, ЮСАИДден алынган 44 миң АКШ долларына Ф. З. Бостонкулова “өндүрүштүк журналистика” адистигин ачкан.¹¹⁰

КР Жогорку билим берүү системасынын Болон системасына кирүүсүндөгү алгачкы кадам «Темпус» билим берүү программасынын ишке кириши болгон (1994).¹¹¹ Программанын алкагында КР Жогорку Билим Берүүсүндө төмөнкү долбоорлор ишке ашырылган:

- Кыргызстандагы жогорку экономикалык билим берүүнү реформалоо;
- Айыл чарба университетинде, айыл чарбасынын экономикасы адистиги боюнча окуу программасын реформалоо;

- КР саламаттык сактоо областында магистратуралык программаны өнүктүрүү;

- Борбордук Азиядагы туризмдин бакалавриат программасын өнүктүрүү;
- Геодезия жана геоинформатика сферасындагы билим берүү программасын ишке киргизүү;

- Социалдык-экономикалык сферадагы магистрдик программаны ишкер киргизүү;

- Информатика жана социология боюнча кош (двойной) магистрдик программаны түзүү жана өнүктүрүү;

- Айлана чөйрөнү коргоо жана жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу боюнча магистрдик программаны өнүктүрүү (КМКТАУ);

- Кыргызстанда айыл чарба сферасын түзүү жана өнүктүрүү боюнча бакалавриат программасы.¹¹²

Бул программалар Ата Мекендик ЖОДдордун Европалык ЖОЖдор менен кызматташуусуна шарт түзгөн.

2012-жылдан баштап ЖОЖдор эки тепкичтүү жогорку билим берүү системасына өткөн.

ЖОЖдордун иштеп кетүүсү менен алардын финансылык жактан күчтөнүшүнө финансылонун так концепциясы керек болгон.

Мамлекеттик ЖОЖдордун бюджеттен каржыланышы эгемендиктин алгачкы жылдарында өтө жупуну болгон. 1991-1993-жылдарда КМУУну финансылуу 3 эсе төмөндөгөн.¹¹³

Мамлекеттик ЖОЖдор акча табуунун жолдорун гана эмес, аны кантип таап, эмнеге жумшай тургандыгын да үйрөнө башташкан. Ички контракттык окутуудан, коммерциялык негиздеги илимий-өндүрүштүк ишмердүүлүктөн, социалдык программалардан түшкөн каражаттарды окуу жайдын өнүгүүсүнө туура колдонуу негизги милдеттерден болгон.

ЖОЖдордун ичиндеги эң алгачкы чет өлкөлүк грант, АКШнын билим берүү, илим жана маданият линиясында берилүүчү ЮСИАнын 900 000 миң АКШ доллары көлөмүндөгү гранты. Бул грант 1993-жылы КМУУга берилген. АКШнын Небраска-Линкольн университети менен КМУУнун кызматташуусунун негизинде Кыргыз-Америка факультети негизделген.¹¹⁴

Улуттук университет 1993-1998-жылдар аралыгында 10 млн. АКШ доллары көлөмүндөгү чет өлкөлүк инвестицияны тарткан.¹¹⁵

Мединституттун 1993-жылга түзүлгөн сметасы боюнча чыгашалардын суммасы – 13303,0 миң рубльди түзгөн. Студенттерге билим берүүгө кеткен каражат оборудование жана капиталдык ремонтту эсепке албаганда 43870,5 миң рубльди түзгөн.¹¹⁶ КММИнин контракттык негизде студенттерге билим берүү боюнча бекитилген штатта 14 профессордук-окутуучулук курам иштеген жана алардын орточо айлыгы 11778 рубль болгон. Бир айга бекитилген айлык акынын фондусунун суммасы 164892 рубльди түзгөн. Окуу-көмөкчү кызматы 7 штаттык орун болуп, орточо айлык акысы 4527 рубльди түзүп, бир айлык фонду 31689 рубльди түзгөн. Административдик-чарбалык кызмат 7 штаттан турган орточо 4674 рубль айлык акы менен, бир айлык фондусу 32718 рубльди түзгөн.¹¹⁷ 1993-жылдын башына карата контракттык негизде 57 студент окуган, 1-сентябрга 100 студент кабыл алуу пландаган.¹¹⁸

КММИнин контракттык бөлүмүндө окуган студенттеринин окуу акысы 1994-1995-окуу жылы үчүн окуу жайдын ректору тарабынан төмөндөгүдөй суммада бекитилген: 3630 сом стипендия менен, 3100 сом стипендияны

кошпогондо.¹¹⁹ Ал эми, клиникалык ординатурада окуунун акысы 2500 сом стипендия кошулбай, 4900 сом стипендия менен бекитилген.¹²⁰ Контрактык негизде окуган студенттердин саны 454 болгон: 1 курс – 187; 2 курс – 154; 3 курс – 82; 4 курс – 31.¹²¹ Чет өлкөлүк студенттердин саны 134, даярдоо бөлүмүндө 8 адам окуган. Ал эми клиникалык ординатурада 160 киши окуган.¹²²

КММИнин контракттык бөлүмүндө окуган студенттеринин окуу акысы 1995-1996-окуу жылы үчүн төмөндөгүдөй болгон¹²³:

Факультет	Стипендиясы жок	Стипендия менен, стипендиянын 1 айлык көлөмү 60 сом
Дарылоо	3500	4350
Педиатрия	3500	4350
Санитардык-гигиеналык	3500	4350
Фармацевтика	3500	4350
Стоматология	3850	4700

КММИнин котрактык бөлүмүндө окуган студенттеринин саны жана окуу акысы 1995-1996-окуу жылы үчүн¹²⁴:

Факул-т	1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс	контракт стипендия менен сом	контракт стипендия жок сом
Дарылоо	200	130	107	76	60	5390 с.	4520 с. 500 \$
контракт	182	11	88	41	15		
чет өлкө	18	19	19	35	45		
Педиатрия	-	-	15	7	1	5390 с.	4520 с. 500 \$
контракт	-	-	15	7	-		
чет өлкө	-	-	-	-	1		
Стоматолог	37	29	20	12	15	5740 с.	4870 с. 500 \$
контракт	34	27	19	9	12		
чет өлкө	3	2	1	3	3		
Фармацевт	16	8	9	10	10	5740 с.	4870 с. 500 \$
контракт	16	7	5	4	-		
чет өлкө	-	1	4	6	10		
Сан-гиген	1	3	2	4	-	5390 с.	4520 с. 500 \$
контракт	1	3	2	4	-		
чет өлкө	-	-	-	-	-		

КММИнин 1992-1996-жж. ППС штаттык структурасы¹²⁵:

Жылдар	Профессордук окутуучулук курам							
	Жалпы	и. докт	доцент, и. канд	ага окутуучу, и.канд	окутуучу	% окмуш. даража	орточо жүктөмү (саат)	айлык акы фондусу миң с.

1992	654	45	89	190	330	49,5	600-650	
1993	565	44	88	191	242	57,2	600-650	
1994	547	44	102	200	201	63,3	600-650	2564,5
1995	513	51	108	163	191	62,8	850-950	2770,0
1996	487	48	104	144	191	60,8	850-950	2637,1

КММИнин 1997-1998-жж. клиникалык ординатурада окуу аксы¹²⁶: 1-жылга 550 АКШ доллары, 2-жылга 400 АКШ доллары стипендиясыз бекитилип, окуу акысы сом менен Улуттук банктын төлөгөн күндөгү курсу боюнча жүргүзүлгөн.

1995-жылга докторлук диссертацияларды коргоого – 3515 сом, кандидаттык диссертацияларды коргоого 2305 сом каралган.¹²⁷

Улуттук валюта – сом киргизилгенден кийинки экономикалык инфляцияга байланыштуу Президенттин атайын жарлыгына байланыштуу (О повышении размеров заработной платы, пенсий, пособий и стипендий. 29.07.1993) студенттердин стипендиясына өзгөртүүлөр кирген. Мисалы КММИнин ректорунун № 197 буйругу (24.08.1993) менен окуу жайдын аспиранттарынын, студенттеринин стипендиясы минималдуу айлык акыга жараша 1993-жылдын 1-августунан баштап 28 сом; 1993-жылдын 1-октябрынан баштап 32 сом болуп бекитилген.¹²⁸ Ушул эле буйруктун 2-пункту боюнча нан жана нан азыктарынын кымбатташына байланыштуу 1 августтан баштап кыргыз өкмөтүнүн чечимине ылайык студенттерге 5 сом көлөмүндө компенсация төлөө каралган.¹²⁹

1991-жылдын 1-сентябрынан баштап КММИнин даярдоо бөлүмү акы төлөп окутууга өткөн. Окуу акысы, 80 рубль стипендия төлөө менен жана 30 рубль тамак ашка кошулуп, 2500 рубльди түзгөн. Тамак жана стипендия төлөнбөй 1500 рубль болгон.¹³⁰

КММИнин 1997-жылдагы киреше чыгашасы боюнча маалымат төмөндөгүдөй болгон¹³¹:

Статьялардын аталышы	Статьянын №	Студенттин окуу акысы	Даярдоо бөлүмү	Калыбына келтирүү	Чет өлкөлүк студент	Клиникалык ординатура	Жатканга төлөмү	Атайын совет	КРСУ(келишим боюнча окутуу)	Канд. миним тапшыруу
Киреше		3604,0	189,1	344,0	2197,4	1300,5	473,0	29,7	73,1	16,9
Чыгаша										
Эмгек акы	1.1	972,7	53,2	155,0	851,0	344,2	-	13,4	0,6	10,6
соцфонд 36,5%	1.2.1.1.	355,6	18,4	53,5	321,6	118,7	-	4,7	0,2	3,6
жалпы чыгаша		3604,0	189,1	344,0	2197,4	1300,5	473,0	29,7	73,1	16,9

КММИ менен республиканын орус тилин окутуу боюнча институтунун келишиминин негизинде Индия мамлекети 1991-жылдын 24-декабрынан баштап даярдоо бөлүмүнүн 6 студентине 120 рубль окуу акысы жана 30 рубль тамак-аш үчүн төлөй баштаган.¹³²

1992-жылы 2-январда КММИ менен Индиянын «Менон институтфор стадиз» фирмасы менен түзүлгөн келишимдин негизинде КММИде чет өлкөлүк студенттерди окутуу үчүн даярдоо бөлүмү түзүлгөн.

Кыргыз мамлекеттик улуттук университетине 1999-жылы мамлекеттик бюджеттен 16877,2 миң сом бөлүнгөн. Бөлүнгөн финансылык каражат айлык акыны, стипендияны жана коммуналдык чыгымдарды гана жапкан.¹³³

1998-жылы Кыргыз Техникалык Университетинин финансылык-чарбалык ишмердүүлүгүндө 17499,8 миң сом киреше түшкөн. Анын ичинен 14788,9 миң сом окуу акысынын төлөмүнөн түшкөн, бул КТУ тапкан кирешенин 85,8 % түзгөн. Жалпы ар кандай кызматтардан 1254, 0 миң сом түшкөн, анын ичинен 385,3 миң сом арендадан түшкөн кирешени түзгөн.¹³⁴

2005-жылы Жогорку Билим Берүүнү финансылуого мамлекеттик бюджеттин жана атайын чыгымдардын кетирген бөлүгү % менен:

	Бюджеттен	Атайын каражаттан
Айлык акы	23,2	76,8
Социалдык фонд	23,2	76,8
Командировкалык чыгымдар	0,2	99,8

Каражаттарды алуу	2,6	97,4
Тамактануу	73,9	26,1
Стипендия	97,3	2,7
Суу менен камсыздандыруу	0,8	99,2
Электр энергиясы	2,3	97,7
Жылуулук	10,6	89,4
Байланыш	0,8	99,2
Башка сатып алуулар, кызматтар	2,9	97,1
Капиталдык ремонт	1,1	98,9
Транспорт	0,4	99,6
Жалпы	24,0	76,0

Маалыматта берилгендей айлык акынын 76,8% бюджеттик эмес, 23, 2 % бюджеттик каражат жапкан. Билим берүүгө керектүү каражаттар, ремонт, коммуналдык кызматтар, транспорт ж.б. чыгымдардын басымдуу бөлүгүн бюджеттик эмес каражаттардын эсебинен аткарылган. Мамлекеттик ЖОЖдордо окуу акысы Антимонополиялык комитет тарабынан белгиленген.¹³⁵

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2002-жылдын 18-апрелиндеги № 91 “О дальнейших мерах по обеспечению качества образования и совершенствованию управления образовательными процессами в Кыргызской Республике” Жарлыгы боюнча мамлекеттик ЖОЖдорду финансылоонун жаңы системасы киргизилген. Аталган Буйруктун негизинде мамлекеттик ЖОЖдорду финансылоо, билим сапатын жалпы республикалык тестирлөөнүн жыйынтыгы боюнча ишке ашкан. Натыйжада 2002-жылы ЖОЖдордун бюджеттен тышкаркы каржылануусу өтө эле жогору болуп, 84,6 % ды түзгөн.¹³⁶

2000-2010-жылдар аралыгында мурунку он жылдыкка караганда жогорку билим берүүнүн экономикалык абалы бир кыйла жакшырган. Мамлекеттик

каражаттын бөлүнүшү дагы бир кыйла өскөндүгүн байкайбыз. Бул мамлекеттик ЖОЖдордун дүйнөлүк билим берүү системасына интеграцияланышы менен дагы байланышта болгон. ЖОЖдор кошумча киреше табуу булактарын өз алдынча жүргүзө баштаган.

Эгемендиктин экинчи он жылдыгында өлкөдөгү мамлекеттик ЖОЖдордун саны өскөн, аймактык жогорку кесиптик билим берүү жайлары дээрлик бардык областарда түзүлгөн.

2002-жылы Кыргыз Республикасынын Президентинин жарлыгы менен түзүлгөн Ош мамлекеттик педагогикалык институтунда 2008-2009-окуу жылы үчүн бекитилген окуу акысынын төлөмдөрүнүн көлөмү төмөндөгүдөй болгон¹³⁷:

Шифр	Адистик	КР жарандары үчүн		КМШ өлкөлөрүнүн жарандары үчүн	
		Күндүз	Сырттан	Күндүз	Сырттан
521501	Билим берүү системаларынын мекемелеринин менеджменти	15000	13000	18000	15600
540605	Педагогика жана баштапкы билим берүүнүн методикасы	15000	13000	18000	15600
540602	Биология	15000	13000	18000	15600
540603	География	15000	13000	18000	15600
540403	Тарых	15200	13200	18240	15840
521902	Дене тарбия мугалими	15000	13000	18000	15600
540304	Чет тили (Англис)	16000	-	19200	-
540304	Чет тили (Кытай)	16000	-	19200	-
540301	Кыргыз тили	15000	13000	18000	15600
540201	Математика	15000	13000	18000	15600
540203	Информатика	15300	13200	18360	15840
570001	Коомдук-маданий сервис жана туризм	15000	13000	18000	15600
540701	Музыка мугалими	15000	13000	18000	15600
511101	Экология	15000	13000	18000	15600
521101	Социалдык иш	15000	13000	18240	15600
540602	Мектепке чейинки	15000	13000	18000	15600

	педагогика жана психология				
540101	Химия	15000	13000	18000	15600
520703	Китепкана иши жана библиография	15000	13000	18000	15600
Орто кесиптик билим берүү					
	Билим берүүнүн менеджменти	6800	-	8160	-
	Укук таануу	8000		9600	
	Башталгыч класстын мугалими	6000		7200	
	Дене тарбия мугалими	5000		6000	
	ИЗО жана черчение	5000		6000	
	Финансы жана кредит	7000		8400	
	Музыкалык билим	5000		6000	

Ал эми буга чейин кабыл алынган курстардын окуу төлөмдөрү төмөндөгүдөй болгон:

Факультет	II курс 2007-2008		III курс 2006-2007		IV курс 2005-2006		V курс 2004-2005		VI курс сырттан окутуу
Билим берүү системаларынын мекемелеринин менеджменти	5800	4700	5500	4500	5500	4500	5500	4500	4500
Педагогика жана баштапкы билим берүүнүн методикасы	5800	4700	5500	4500	5500	4500	5500	4500	4500
Биология	6000	4900	5700	4700	5700	4700	5700	4700	4700
География	5800	4700	5700	4700	-	-	-	-	
Тарых	6000	4900	5700	4700	5700	4700	5700	4700	4700
Дене тарбия мугалими	5200	4200	5000	4000	5000	4000	5000	4000	4000
Чет тили (Англис)	9500	-	9000		9000		9000		
Чет тили (Кытай)	9500								
Орус тили жана адабияты	6300	4900	6000	4500	6000	4500	6000	4500	4500
Кыргыз тили	6000	4800	5500	4500	5500	4500	5500	4500	4500

Математика	5800	4700	5500	4500	5500	4500	5500	4500	4500
Информатика	6000	4900	5500	4500	5500	4500	5500	4500	4500
Коомдук-маданий сервис жана туризм	5800	4700							
Музыка мугалими	4500	3500	4500	3500	4500	3500	4500	3500	3500
Экология	5800								
Социалдык иш	6000	5000							
Мектепке чейинки педагогика жана психология	5500	4500							
Химия	5700	4700							
Китепкана иши жана библиография	5200	4200							
ОРТО КЕСИПТИК Билим Берүү									
Билим берүүнүн менеджменти	5000		5000		5000				
Укук таануу	6000		6000		6000				
Башталгыч класстын мугалими	5000	4000	5000		5000				
Дене тарбия мугалими	4500		4500						
ИЗО жана черчение	4500								
Финансы жана кредит	6000	4800	5000		5000				
Музыкалык билим	4000								

2005-жылы мамлекеттик бюджеттен, мамлекеттин бюджетинин жалпы чыгымдарынан ЖОЖго бөлүнгөн бөлүгү 4,9 % ды түзүп, муркунку жылдарга караганда алда канча өскөн. ЖОЖдор мамлекеттик бюджеттин 20,1% түзгөн, бул 1995-жылга салыштырганда 11,9 % га өскөндүгүн көрсөтөт.¹³⁸

Бир студентке бөлүнгөн каражаттын көлөмү¹³⁹:

	2001	2002	2003	2004	2005
Жогорку билим берүүгө кетирген	130388,6	133584,5	189513,3	166810	237170

мамлекеттин чыгымы (окууга төлөнгөн акыны кошпой) <i>миң сом</i>					
Бюджеттик негизде окугандардын саны	34204	31835	30065	25092	24932
1 студентке кеткен каражат, <i>сом</i>	3812,4	4196,2	5000	5000	5000

2005-жылга карата жогорку билим берүүгө бюджеттен 1 студентке 5000 сом бөлүнгөн, бул ошол мезгилдеги курс боюнча 120 АКШ доллары болгон. Билим берүү үчүн кеткен жылдык акы орточо 15000 сомду түзгөн (375 АКШ доллары).¹⁴⁰

Өлкөнүн билим берүү системасын каржылаган **биринчи булак** Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинен бөлүнгөн каражаттар болуп эсептелинет. Кыргыз Республикасынын билим берүү системасын мамлекеттик бюджеттин эсебинен каржылоодо анын 20 %ын Билим жана илим министрлиги аркылуу ишке ашырылса, 60 %ы өлкөнүн каржы министрлиги аркылуу жүргүзүлүп, 20 %ы жергиликтүү бийлик өкүлчүлүгүнүн бюджетинен чегерилип келген. Республиканын билим берүү тармагын мамлекеттик бюджеттин эсебинен каржылоо маселелерине саресеп салып, карап чыгуу менен, бул багыттагы иштер боюнча эгемендүү Кыргызстан формалдуу түрдө дүйнөлүк абалдан анча деле артта калбаганын байкоого болот. Ал гана эмес, акыркы жылдары билим берүү системасына мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражат жылдан жылга көбөйүп бара жатканы белгилүү. Мисалы, 2003-жылы бул тармакка мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражат 3млрд. 752, 7 млн. сом болсо, 2010-жылы 12 млрд., ал эми 2012-жылы 18 млрд. сомдон көп каражат каралган. Ал эми 2014-жылга карата 19 млрд. 89 млн. сом каралууда. Башкача айтканда, 2003-жылы өлкөнүн билим берүү системасын каржылоого мамлекеттик бюджеттен бөлүнгөн каражат өлкөнүн ички дүң продукциясынын

(ИДП) 4,5% түзсө, 2012-жылы 6,7% түзүп калган. Бирок, мындай көрүнүшкө карабастан, өлкөнүн билим берүү системасын каржылоого бөлүнгөн мамлекеттик каражат абдан эле аздык кылат. Мындай көрүнүш, биринчиден, формалдуу түрдө билим берүүгө жумшалган мамлекеттик бюджеттин каражаты өлкөнүн ички дүң продукциясынын (ИДП) 6,7% түзүп, көп көрүнгөнү менен анын накталай көлөмү башка өлкөлөргө караганда кыйла аз экендиги менен түшүндүрүлөт. Анткени, башка мамлекеттерге салыштырганда Кыргыз Республикасынын ички дүң продукциясынын (ИДП) көлөмү өзү өтө эле аз. Ушуга жараша, анын билим берүүгө жумшалган 6,7% дагы аз болот. Алсак, Кыргызстандын ИДПсы 6 млрд. АКШ долларын түзүп, бул көрсөткүч боюнча КМШ өлкөлөрүнүн ичиндеги эң арткы орунда турат. Мисалы, ИДПнын көлөмү боюнча КМШ өлкөлөрүнүн арткы орундарында турган Тажикистандын ИДПсы 6,7 млрд. АКШ долларын түзгөн.¹⁴¹

Жогорку билим берүүдөгү мамлекеттик субсидия социалдык-экономикалык жактан ар түрдүү абалдагы абитуриенттердин ЖОЖдорго өтүшүнө шарт түзгөн. Өкмөт жогорку билим берүүнү каржылоодо төмөнкү максаттарды көздөп келген “1) жогорку билим берүүнүн керектүү көлөмүн сактоо (макроэффективдүүлүккө жетишүү); 2) финансылык ресурстарды мамлекеттин кызыкчылыгына жараша бөлүштүрүү; 3) бардык социалдык-экономикалык катмарлар үчүн жогорку билим алуу мүмкүнчүлүгүнө жетишүү”.¹⁴²

Экономикалык либерализмдин арты менен Кыргызстандын жогорку окуу жай системасында каржылоонун жана чарба жүргүзүүнүн көп тармактуулугу орун ала баштаган. Оор кризистик абалды башынан кечирип жаткан Кыргызстандын жогорку билим берүү системасын дал ушул көп булактуу каржылоо, өзгөчө акы төлөп окутуудан түшкөн каражаттар сактап калган. Эгер, мамлекеттик бюджеттин каржылоосу менен окугандардын саны Кыргызстандык студенттердин 17-18% гана түзсө, өз каражаттары менен окуган студенттердин саны 82-83 %ды түзөт. Кыргызстандын жогорку окуу жайлары мындан башка дагы бир нече кошумча каржы булактарын пайдалануу

менен окуу жайлардын экономикалык абалын чыңдоого, окутуучулардын материалдык абалын жакшыртууга мүмкүнчүлүк алган. Мисалы, жогорку билимди экспорттоо, башкача айтканда, чет өлкөлүк студенттерди окутуудан эле Кыргызстандын жогорку окуу жайлары жылына 1,5-2 млн. АКШ доллары көлөмүндөгү пайда таап турат. Билим берүү системасындагы экономикалык либералдаштыруунун негизинде Кыргызстанда жеке менчиктеги, коомдук менчиктеги, акционердик жана трансулуттук менчиктеги жогорку окуу жайлары пайда болуп, үзүрлүү иш алып барышууда.¹⁴³

Эгемендиктин экинчи он жылдыгында Кыргызстандын ЖОЖдоруна студенттерди кабыл алуудагы жаңылык республикалык жалпы тестирилөө системасынын киргизилиши болгон.

Билим деңгээли жогору абитуриенттерди Жалпы республикалык тестирилөө жолу менен тандап алып, аларды Мамлекеттик гранттын (бюджеттин) эсебинен окутуу 2002-жылы эксперимент катары кирип, андан соң 2003-жылы биротоло киргизилиши, ал эми 2012-жылы окутуунун баардык формалары боюнча (бюджеттик, контракттык, дистанттык) жогорку окуу жайларына кабыл алуу Жалпы республикалык тестирилөөнүн жыйынтыгы боюнча гана жүргүзүлүшү жогорку билим берүүдөгү сапат жана акыйкаттуулук маселелерин жакшыртууга чон салымын кошкон.¹⁴⁴

Мамлекеттик жогорку окуу жайларды кошумча каржылоо экстенсивдүү факторлорго негизделип, мамлекеттер аралык КТУ Манас, БААУ, КРСУ сыяктуу окуу жайларга салыштырмалуу, окуу акысынын өтө төмөн экендиги көрүнүп турат. Мисалы, мамлекеттик жогорку окуу жайлардын окуу төлөм акысы (контракт) БААУга караганда 10 эсе, ал эми КРСУга караганда 2-2,5 эсе аз болгон.¹⁴⁵

Жогорку кесиптик окуу жайлар¹⁴⁶:

	2006	2007	2008	2009	2010
Жалпы	47	49	50	54	56
мамлекеттик	32	33	31	32	33
менчик	15	16	19	22	23
Студенттердин	136,9	250,5	243,0	233,6	230,4

жалпы саны (миң)					
Мам ЖОЖ	216,1	225,6	127,4	207,3	202,5
менчик ЖОЖ	20,8	24,9	25,6	26,3	27,8
Студенттерди кабыл алуу жана бүтүп чыгуусу (миң)	2006-2007-окуу ж.	2007-2008-о/ж.	2008-2009-о/ж	2009-2010-о/ж	2010-2011-о/ж.
кабыл алынган	53,9	55,4	46,2	47,4	45,1
мамлекеттик	49,5	49,1	40,3	41,7	39,8
менчик	4,4	6,3	5,9	5,7	5,3
адисттердин бутуруп чыгуусу (миң)	30,8	26,4	33,5	38,1	38,0
мамлекеттик	27,9	23,7	30,5	34,2	33,8
менчик	2,9	2,7	3,0	3,9	4,2

Мамлекеттик бюджеттин билим берүүнү финансылоосу (млн. сом)¹⁴⁷:

	2007	2008	2009	2010
Бюджет жалпы ББ	9176,5	11116,3	12541,6	12822,9
ЖОЖ	1459,4	1827,6	1959,2	1989,7

Акы төлөнгөн билим берүү кызматы Жободо белгиленгендей ишкердик ишмердүүлүк катары эсептелбейт. Бул окуу жайдын билим берүү процессине кетирген чыгымдарын кана толуктоо болуп эсептелген Жобонун 12 пунктунда.¹⁴⁸ Билим берүү тармагы ИДПнын 2006-жылы 25.0% түзсө, 2007 - 22,3 %, 2008-ж. – 21,4 %, 2009-ж. – 19,6%, 2010-жылы 17,4 % ды түзгөн.¹⁴⁹

2009-2010-окуу жылында И. Арабаев атындагы КМУда жалпы 12 561 студент окуса, анын 1629 күндүзгү бюджетте, 5024 күндүзгү контракттык окууда окушса, 5425 бюджеттик негизде сырттан окушса, 136 кечки, 183 дистанттык окуу формасында окушса, 1232 студент орто кесиптик окуу бөлүмүндө билим алышса, 211 лицейде, 164 магистратурада окушкан.¹⁵⁰

Окуу жайда иштегендердин жалпы саны – 1329 болгон: ППС – 963, анын ичинен айкалыштырып иштөө боюнча – 299 (42 – илимдин доктору, 184 – илимдин кандидаты, анын ичинен – штаттык 24 илимдин доктору,

айкалыштырып – 18, штатта 146 илимдин кандидаты, айкалыштырып – 38), АУП – 143, ИТР – 5, УВП – 220.¹⁵¹

Окуу жайдын материалдык-техникалык, базасы:

Окуу-лабораторияларынын жалпы аянты – 8 956,9 кв.м.

Студенттик жатаканалардагы орундардын саны – 903,

Турак жайлардын жалпы аянты (жатакана ж.б.) – 42 312,7 кв.м.

Жабык спорт аянтчасы – 1 281,6 кв.м.

Коомдук тамактануучу жайлардагы орундар – 270,

Библиотекалык фонд – 707 600 экз.

Окуу залдарындагы орундар – 692,

Компьютерлердин жалпы саны (акыркы 10 жылда чыккан) – 796.¹⁵²

Каражат табуунун **экинчи булагы**. Мамлекеттик ЖОЖдордун экономикалык абалын жакшыртуудагы бирден-бир кирешелүү тармак бул билим берүүнү экспорттоо болгон. Өзгөчө, акыркы убакта билимдин глобалдашуусуна ылайык билим тармагындагы экономикалык карым-катнаштардын күч алышы билим экспортуна алып келди. Алсак, Кыргыз Республикасынын Билим Концепциясына ылайык, республиканын ички дүң продукциясында (ВВП) билим берүү тармагы тарабынан башка мамлекеттин жарандары үчүн билим берүүнү экспорттоонун механизмдерин иштеп чыгууну күчөтүү маселелери каралаган. Мамлекет деңгээлинде каралып жаткан мындай иш-чаралар билим тармагынын базар экономикасы шартындагы кирешелүү булакка айланып бара жаткандыгы жана буга байланыштуу ЖОЖдордо билим берүүнүн максат-милдеттеринен баштап, мазмун жана натыйжага чейинки компоненттеринин бардыгын модернизациялоо талабын коюп жатат.

Алгач билим берүүнү экспорттоо боюнча АКШ, Улуу британия өлкөлөрүнүн тажрыйбасы чоң болгон. Өткөн кылымдын 90-жылдарынан баштап жогорку билим берүүдөгү бул тажрыйба дүйнөнүн башка өлкөлөрүндө кеңири тарай баштаган. Алсак, 90-жылдардын аягында австралия университеттеринин алдына чет өлкөлүк студенттердин эсебинен кирешени

жогорулатуу боюнча милдет коюлган. Ал эми, Лондон экономикалык мектебинде 2010-жылы чет өлкөлүк студенттердин саны 60 % ды түзгөн.¹⁵³

Медалдын эки жагы бар дегендей эгерде улуттук статистикалык комитеттин жумушсуздук боюнча маалыматына таянсак, анда жогорку кесиптик адистиги бар адамдардын көрсөткүчү дагы жогорулай баштаган. 2003-жылы КР иш менен камсыз кылуу органдарына 4 миңге чукул жогорку кесиптеги адистер кайрылган.¹⁵⁴

Жумушсуздардын саны билими боюнча: 2009-жылы жалпы жумушсуздардын 8,8 %ын жогорку кесиптик билими барлар, 6,9 %ын бүтпөгөн жогорку кесиптик билими барлар түзсө, 2010-жылы 10,2 %ды жогорку кесиптик билими барлар, бүтпөгөн жогорку кесиптегилер 6,4 %ды түзгөн.¹⁵⁵

Мамлекеттик окуу жайларда акы төлөп окутуу бир жагынан жогорку билим берүү жайларынын кирешесин арттыруу менен финансылык абалын жакшыртса, экинчи жагынан жогорку адистиктеги кадрлардын айрым тармактар боюнча рыноктогу талабынан ашыкча даярдалышына түрткү берген. Ансыз да бечел абалында турган республиканын эл чарбасында кээ бир тармактар боюнча жогорку билимдүү адисттердин кыскартылышы, өлкөдөгү жумушсуздуктун өсүшүнө алып келген. Контрактык негизде даярдалган кээ бир адисттиктер дээрлик бардык ЖОЖдордо ачылган. Мисалы, Кыргызстанда экономика, менеджмент адистигин даярдабаган окуу жайлар¹⁵⁶ бир-серин эле болгон.

Абдырахманов Т. А.:¹⁵⁷ Дагы бир терс маанидеги өзгөчөлүк, Кыргызстандын жогорку билим берүү тармагын кошумча каржылоо учун коомчулуктун каражатын көбүрөөк тартуу максатында экстенсивдик факторлорго негизделген демпингдик окуу акылары кеңири колдонулуп келе жатканы. Башкача айтканда, Кыргызстандын жогорку билим берүү тармагында арзан акы төлөп, сапатсыз билим алууга макул болгон көп сандагы студенттердин каражатынын эсебинен каржылоо иши үстөмдүк кылган. Мисалы, Казакстан менен Өзбекистандын жогорку окуу жайларындагы окуу үчүн төлөмдөр орто эсеп менен 50 миң сомду түзсө, Тажикистанда 27 миң

сомго жеткен. Ал эми Кыргызстандын жогорку окуу жайларындагы окуу үчүн төлөмдөрдүн орточо көлөмү 22 миң сомго араң жеткен. Кошумча белгилеп кете турган нерсе, Кыргызстандын айрым мамлекеттик жогорку окуу жайларындагы окуу акысынын орточо баасы 22 миң сомдон дагы төмөн болуп, республикадагы чет өлкөлүк жана транс улуттук жогорку окуу жайларга караганда дагы демпинг баалар менен студенттерди кабыл алып, окутушат. Алсак, Американын Борбордук Азиядагы университетиндеги орточо окуу акы 221480 сомду, “Ала Тоо – Ата Түрк” университетинде 63 280 сомду жана Кыргыз-Орус (Славян) университетинде 34 375 сомду түзгөн. Бул маселе боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы Коомдук эксперттик Кеңештин мүчөсү У. Рыскелдиев айткандай Кыргызстандын жогорку окуу жайларындагы окуу акысы мобилдүү телефондун кызматына төлөгөн акыдан дагы аз болуп калган.

Үчүнчү булак билим берүү мекемелери өзүлөрү иштеп тапкан каражаттардан куралат. Постсоветтик жылдардын бай тажрыйбасы көрсөткөндөй, Кыргыз республикасынын билим берүү системасын толук кандуу каржылоо үчүн мамлекеттин жана коомчулуктун каражаты жетишсиз экен. Бул маселени жакшыраак чечиш үчүн билим берүүнү каржылоонун үчүнчү булагы катары билим берүүчү мекемелер өзүлөрү иштеп, тапкан каражаттарды дагы кеңири пайдалануу сунушталат. Мындай талап мамлекеттик каражаты чектелүү болгон Кыргызстанга эле мүнөздүү нерсе эмес. XX кылымдын аягында жүргүзгөн БУУнун адистеринин ар тараптуу изилдөөлөрүнүн негизинде дүйнө өлкөлөрүнүн билим берүү системаларын мындан ары толук кандуу каржылоо үчүн мамлекеттик жана коомдук каражаттар жетишсиз экендиги аныкталып, бул кырдаал илимде “Билим берүүнүн концептуалдуу кризиси” деген аталышта белгилүү болгон. Мындай маселенин оптималдуу чечилиши учун БУУнун адистери билим берүү мекемелери өзүлөрү иштеп тапкан каражаттарды дагы кеңири пайдалануу керектигин айтышкан. Бул өңүттөгү дүйнөлүк тажрыйбага кайрылсак, АКШнын жогорку окуу жайларынын мамлекеттик бюджеттен сырткаркы

чогулткан каражаттарынын 20-25% гана окуу акысы үчүн алынган каражаттар түзөөрүн көрүүгө болот. Ал эми калган 75-80% болсо ар кандай жолдор менен жогорку окуу жайлары өзүлөрү иштеп тапкан каражаттардан тураары белгилүү.

Албетте, кошумча каражаттарды иштеп табуу мүмкүнчүлүгү Кыргызстандын билим берүү системасынын баардык эле тармактарынын колунан келе койбойт. Бул өңүттөгү жакшы потенциал окуу-өндүрүштүк курамдарды, технопарктерди жана жамааттык ар кандай коммерциялык чакан ишканаларды ачып, иштетүү мүмкүнчүлүгү бар баштапкы, орто жана жогорку кесиптик билим берүүчү тармактарда гана бар. Бирок, бул тармактардын дээрлик баардык окуу жайларында мамлекеттик каражатка (Мисалы, баштапкы кесиптик билим берүүдө) жана студенттердин окуу төлөмдөрүнөн түшкөн коомдук каражаттарга (Мисалы, орто жана жогорку кесиптик билим берүүдө) басым жасалып, ошолордун гана эсебинен иш жүргүзүүгө ыңгайлашкан “жатып ичээрлик” позиция бекем орун алган. Эгер, бул маселеге теренирээк сүнгүп, карап көрсөк, мындай абалга өбөлгө болгон эки - объективдүү жана субъективдүү жагдайлар бар экенин байкоого болот. Тагыраак айтканда, бул маселенин жакшы чечилишине бир жагынан мамлекеттик бийлик, анын тиешелүү уюмдарынын терс иш-аракеттери, туура эмес жана зыяндуу мүнөздөгү нормативдик-укуктук документтер, мыйзамдар сыяктуу факторлор тоскоол болсо, экинчи жагынан, олуттуу тоскоолдукту билим берүү ишканаларынын (колледж, университет) жетекчилеринин туура эмес ыкшоо позициясы жаратып келүүдө. Натыйжада, айрым окуу жайлардын абдан чоң жана жөндөмдүү интеллектуалдык, финансылык, материалдык потенциалдары окуу жайынын өзүнүн керектөөсү үчүн кошумча каражат иштеп табуу максатында жакшы пайдаланылбай келе жатат. Мисалы, банктык депозиттен пайда көрүүгө мүмкүнчүлүк жок болгондуктан айрым жогорку окуу жайлардын бир топ акча каражаттары бир нече айлап, ар кандай банктарда “өлүү жүк” болуп жатат. Банкта жаткан бул акчанын пайдасын жогорку окуу жайы жана мамлекет көрбөстөн, банктар көрүшөт. Айтор, Кыргызстандын

билим берүү системасын кошумча каржылоо ишиндеги бул маселе али ордуна козголо элек десек болот.

Жогорку билим берүүнүн алгачкы этабына (1991-1999жж.) “Кыргызстандын билим берүү системасын советтик-мамлекеттик бюджеттен каржылоодон рыноктук көп каналдуу каржылоо тартибине өткөрүү иши революциялык дем менен ыкчам жана масштабдуу мүнөздө жүргүзүлгөн. Муну менен билим берүүнү каржылоодогу мамлекеттин диктаты жоюлуп, билим берүүнү каржылоодогу көп каналдуулук жана каражаттарды пайдалануудагы окуу жайлардын белгилүү өлчөмдөгү академиялык автономиясы”¹⁵⁸ орногондугу мүнөздү.

Бул фактордун таасири ЖОЖдордун учурдагы экономикалык абалга жооп берүүсү жана буга байланыштуу ар кандай катмардагы адамдар үчүн билим алуунун ар кандай траекториясын аныктоо, билим берүүчү мекемелер тарабынан билим берүү кызматын көрсөтүү менен калктын билимге болгон муктаждыгын канааттандыруу, билим берүүнү кирешелүү тармакка айлантуу сыяктуу маселелер менен коштолот. Буга байланыштуу бүгүнкү педагогикада билим берүү кызматы, билим экспорту, альтернативдүү билим, кошумча билим сыяктуу түшүнүктөр пайда болуп, алар конкреттүү маңыз, маанини ташуу менен ЖОЖдордун билим рыногундагы ордун аныктоону талап кылып жаткандыгын көрүүгө болот.

3.2. Аймактык ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүгү

Азыркы учурда Кыргыз Республикасынын жогорку билим берүүсүнүн алдында турган эң маанилүү проблема - адистерди даярдоонун сапатын жогорулатуу. Бирок азыркы жогорку окуу жайлардагы (ЖОЖ) адис даярдоо сапаты заман талабына канчалык деңгээлде жооп берет? Дүйнөлүк билим берүүгө интеграцияланууну талап кылып жаткан бүгүнкү күндө Кыргызстандын ЖОЖдорунун азыркы ишмердүүлүгү буга шайкеш келеби?

Мына ушул суроолорго жооп издөөдөн мурда Кыргызстандагы жогорку окуу жайлардын шарттуу түрдө “борбордук”, “аймактык” болуп бөлүнөөрүн эске албай коюуга мүмкүн эмес.

Аймактык ЖОЖдор Кыргыз Республикасы өзүнүн эгемендүүлүгүн жарыялагандан кийин пайда болушкан. Алардын ачылышы негизинен бир гана объективдүү фактор менен мүнөздөлөт: Көпчүлүк ЖОЖдор республиканын борборунда жайгашып, калктын социалдык-экономикалык абалынын төмөндүгүнөн улам окууну каалаган жаштардын борборго келүү мүмкүнчүлүгүнүн жоктугу менен шартталган. Советтер Союзунун тушунда Кыргыз ССРинин жогорку окуу жайлары республиканын борбору Фрунзеге топтолуп, Ош областынын борбору Ош шаарында Ош мамлекеттик педагогикалык институту, Фрунзе политехникалык институтунун кечки факультети, Ысык-Көл областынын борбору Пржевальск шаарында Пржевальск педагогикалык институту гана болгон. Ал учурда жалпы Советтер Союзунун ЖОЖдорунан билим алууга кыргыз жаштарынын да мүмкүнчүлүгү болгондуктан, союздук республикаларда, анын ичинде Кыргызстанда, адистерди даярдоонун улуттук саясаты жүргүзүлгөн эмес. Жогорку билим берүү негизинен орус тилинде гана ишке ашырылган.

Эгемендүүлүккө ээ болгон соң, Кыргызстан бул жаатта өз саясатын жүргүзө баштады. Калктын социалдык-экономикалык абалын эске алуу менен аймактарда бир топ ЖОЖдор ачылды. Бул кадам адегенде борбордогу ЖОЖдордун филиалдарын ачуу менен башталган. Мында, ЖОЖдор биринчи орунга өздөрүнүн финансылык кызыкчылыктарын койгондуктан, областтык гана эмес, райондук борборлордо, а түгүл кээ бир айылдарда да “баланча ЖОЖдун филиалы” ачылып, окутуунун сапатына алгылыктуу көңүл бурулбаган, алардын ишмердүүлүгүн тескөө да жакшы жолго коюлган эмес. Бул филиалдардын көпчүлүгү юридикалык, экономикалык жана педагогикалык багыттагы адистиктер боюнча кадр даярдоого белсенишкен эле. Мезгил талабына ылайык аларды тескөө күч алып, билим берүү ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө чамасы келбей калган филиалдар жабылууга аргасыз болушту,

себеби мында материалдык-техникалык база, потенциалы негизги ролду ойнойт эмеспи. Алар билим алуу үчүн келген жаштардын заманбап муктаждыгын канааттандыра албагандыктан, тапшырган абитуриенттердин саны да кескин кыскарып кетти. Анткени, калктын материалдык жана социалдык абалы бир аз жакшырып, мүмкүнчүлүгү кеңейип, абитуриенттер сапаттуу билим берүүчү ЖОЖдорду тандай башташты.

Ошол жылдары адегенде филиал же окуу-консультациялык пункт катары пайда болгон аймактык окуу жайлардын арасынан Нарын мамлекеттик университети, Баткен мамлекеттик университети жана Талас мамлекеттик университети өздөрүн ЖОЖ катары таанытууга кудурети жетип, бүгүнкү күндө билим берүү ишмердүүлүгүн жүргүзүп келатышат. Булардын ЖОЖ катары жашап кетишине төмөндөгү негизги факторлор өбөлгө болду:

- материалдык-техникалык базанын заман талабына ылайык чыңдалышы;
- профессордук-окутуучулар курамынын түзүмү жана алардын сапатын арттыруу, б.а. илимий даражага жана наамга ээ болуусу үчүн аларга материалдык жана моралдык жактан үзгүлтүксүз колдоонун көрсөтүлүшү;
- аудиториялык фондунун жетиштүүлүгү жана алардын талаптагыдай жабдылышы;
- финансылык каражаттын үнөмдүү жана максаттуу сарпталышы;
- эл аралык байланыштар чыңдалып, ар түрдүү эл аралык Фонддор каржылаган программалардын алкагындагы долбоорлорго катышып, инвестициянын тартылышы;
- даярдалып чыккан адистердин ишмердүүлүгүн такай көзөмөлдөп, алардын мыкты жетишкендиктери тууралуу маалыматтын эл арасына таркатылышы;
- аймактык ЖОЖго деле кадимкидей коомчулуктун ынанышы.

Аймактык болуп эсептелген НМУ, БатМУ, ТалМУ сыяктуу ЖОЖдордун бүгүнкү абалына саресеп салып, кыскача төмөндөгүлөрдү айтууга болот.

С. Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети 1996-жылдын 22-майында Кыргыз Республикасынын Президентинин Указы менен Нарын

айыл чарба техникумунун, К.Мамбетакунов атындагы педагогикалык окуу жайынын, облустук мугалимдердин билимин жогорулатуу институтунун жана Кыргыз архитектуралык курулуш институтунун Нарын филиалынын базасында ачылган. 2009-жылы НМУга Сатыбалды Нааматовдун ысымы ыйгарылган. НМУ жогорку билим берүү жаатында тез эле оозго алынып, инновациялык технологияларды окуу процессине кийирүүдө, эл аралык байланыштарды чыңдап, эл аралык Фондулар долбоорлор менен иштөөдө мыкты ийгиликтерди жаратты. Университеттин эл аралык байланыштар бөлүмү негизделгенден бери 100дөн ашык кызматкерлер жана студенттер 20дан ашык Европа өлкөлөрүндө, Россияда, Америка Кошмо Штаттарында, Түштүк Кореяда, Кытай Эл Республикасында, Түркия, Индия жана Малайзия өлкөлөрүндө билим алууга мүмкүнчүлүк алышты.

НМУ 2004-жылдан бери Европа Биримдигинин системасын модернизациялоо процессин колдоого багытталган Темпус программасынын өнөктөшү. Учурда TUNING TUCANEА, CANQUA, EDUCA, DoQuP, HONOR, MAPREE эл аралык долбоорлору демилгеленип ишке ашууда. Ар бир окуу жылында Erasmus Mundus программасынын алкагында НМУнун студенттери, профессордук-окутуучулук жана административдик курамы 1 айдан 36 айга билимин өркүндөтүүгө, илимий изилдөө боюнча тажрыйба топтоп келүүгө мүмкүнчүлүк алышат.

2010-жылы НМУ Европалык Бизнес "Европалык сапат" эл аралык сыйлыгына татыктуу болгон. Университетке Кыргыз Республикасынын Ардак грамотасы да ыйгарылган.

Баткен мамлекеттик университети КР Президентинин Указы менен 2000-жылдын 25-июлундагы ОшМУ менен М.Адышев атындагы Сүлүктүдөгү филиалдарынын, И.Арабаев атындагы консультативдик борбордун базасында ачылган. Башка “федералдуу” мүнөзгө ээ: түзүмдүк бөлүмдөрү Баткен, Кызыл-Кыя, Сүлүктү шаарларында жайгашкан. Анын курамына Кызыл-Кыя (КГПИ), Кызыл-Кыя экономика, укук жана технология институту (КЭУТИ), Сүлүктү гуманитардык-экономикалык институту (СГЭИ) кирет. Университет түрдүү

багыттагы кадрларды даярдоо боюнча эл арасында кадыр-баркка ээ боло алды. Институттар өз алдынча түзүмдүк бөлүм катары жашап иштеп келе жатат. Кийинчерээк БатМУнун ар бир түзүмдүк бөлүмдөрү кесиптик орто билим берүүчү колледждерди ачууга да жетишти.

Университет иштей баштагандан илимий-изилдөө иштери жакшы жолго коюлуп, илимий даражалуу кадрларды даярдоо жаатында мыкты ийгиликтерге жетишти. Мында айрыкча КГПИнин (Кызыл-Кыя) жасаган секиригин белгилөөгө болот: 15 жыл ичинде түрдүү багыттар жана адистиктер боюнча 2 илимдин доктору, 20дан ашуун илимдин кандидаттары өсүп чыкты.

Талас мамлекеттик университети 2000-жылдын 25-июлунда 1996-жылы И.Арабаев атындагы Кыргыз Мамлекеттик Университетинин филиалынын базасында ачылган. ТалМУ да аймактык ЖОЖ катары Талас облусунун табиятын, экологиясын, экономикасын, тилдик жана фольклордук өзгөчөлүгүн изилдөөнү илимий-изилдөө багыты катары тандап алган. Университет ЖОЖ катары калыптанууда материалдык, финансылык жана кадрдык маселелер боюнча бир топ кыйынчылыктарды баштан кечирди. ТалМУ азыркы күндө өзүн ЖОЖ катары тастыктоого жетишип, кадрларды калктын талабына ылайык даярдоо үчүн зарыл болгон адистиктер боюнча окутуу ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө.

ТалМУнун өзгөчөлүгү катары Бишкектеги ЖОЖдор менен тыгыз байланышта иштеп жаткандыгын белгилөөгө болот.

Аймактык ЖОЖдордун артыкчылыгы - алар уюшулгандан бери ишмердүүлүгүн жүргүзүүдө жашап кетүү мүмкүнчүлүгүн арттыруунун үстүндө такай эмгектенгендиги. Алар алгач ачылганда кадрлардын жетишсиздиги, окутуучулардын начар сапаттык курамы, материалдык-техникалык базанын чабалдыгы, студенттер контингентинин төмөндөп кетүү тенденциясы сыяктуу бир катар жагымсыз жагдайлар болгон. Мына ушулар менен күрөшүүдө аймактык ЖОЖдор өзүнүн ички потенциалын гана жумшай ала тургандыгына көзү жетип, ар тараптуу аракеттерди жасоого белсенишкен.

Педагогикалык билим берүүнүн бүгүнкү абалын жана ЖОЖдордун иш практикасын талдоо көрсөткөндөй, жакынкы жылдарда жогорку билим берүү системасы Кыргыз Республикасындагы социалдык-экономикалык жана рыноктук мамилелердин өнүгүү өзгөчөлүктөрүнө жараша келип чыгуучу проблемаларга туш келет. Ал проблемалардын айрымдары төмөнкүлөр:

- жогорку билим берүү системасында келишимдик негизде окуган студенттер контингентинин азайышы;

- айрым ЖОЖдордо билим берүү чөйрөсүнүн толук калыптанбагандыгынан жана окуу-методикалык, материалдык-техникалык базанын чабалдыгынан, окутуучулар менен студенттердин төмөн деңгээлинен улам окутуу сапатынын төмөндөшү;

- орто мектепти бүтүрүүчүлөрдүн санынын тышкы миграциядан жана башка себептерден улам кескин азайышы.

Мына ушул проблемаларды чечүү үчүн ЖОЖдордо окутуунун сапатын башкарууну өркүндөтүү зарыл. Бул жаатта ЖОЖдордун профессордук-окутуучулар жамааты демилге көтөрүп, алгылыктуу аракеттерди көрүү зарыл. Бирок окуу жайлардын көптүгүнө байланыштуу аларга мектептен алган билими начар, окууга жөндөмсүз абитуриенттер да студент болуп кирүүдө. Бул жогорку окуу жайларында мыкты адистердин даярдалышына тоскоолдук кылат.

Бүгүнкү аймактык ЖОЖдордо перспективалуу жана позитивдүү багыттардын бар экендигине карабастан, аларда олуттуу карама-каршылыктар да бар: окууга умтулгандардын санынын өсүшү жана гранттык орундардын кыскарышы; адистердин квалификациясына коюлуп жаткан жаңы талаптар жана окуу-нормативдик базанын артта калышы; адистерди чыгаруу көлөмү менен алардын жумушка орношуусундагы асман менен жердей ажырымдын болушу ж.б.

Ошентип, ЖОЖ илимий изилдөөнүн олуттуу объектиси болуп саналат. Ал эми окуу процессин өнүктүрүүдө анын артыкчылыктуу багыттарын

аныктоо, айрыкча, аймактык ЖОЖдор үчүн өтө зор мааниге ээ экендиги шексиз.

Бишкек шаарында биринчилерден болуп жеке менчик тил колледжи ачылып, ал бат эле Чүй университети болуп кайра түзүлдү. Ошондой эле Эл аралык инновациялар технологиялар университети, Адам, Азия медициналык институту, ИСИТО сыяктуу жогорку атай кетсек болот. Балыкчыдагы Укук жана социалдык өнүгүү институту сыяктуу конкуренцияга жарабай жабылып калгандары да болду. Ошол убакта билим берүү жана илим министри Чынара Жакыпова жогорку окуу жайларды чаржайыт эле ача берүүгө макул болбой, кызматынан кетти. Бирок Акаевдин администрациясы региондордун өнүгүшү үчүн университеттер керек деген позицияда турду. Жакыпованын ордуна билим берүү министри болуп келген академик Аскар Какеев аймактык университеттерди ачууну туура багыт деп атады. Анын негизги жүйөсүнө караганда, өлкөдө завод-фабрикалар иштебей калып, массалык жумушсуздук шартында жаштар эч болбосо бир жогорку окуу жайда окуп, кесип ала бергени оң, болбосо окубай көчө таптап калган жаштар жапырт социалдык бузуку жолго түшүп кетсе, кесепети оор болмок эле.

3.3. Эл аралык окуу жайлардын экономикалык ишмердүүлүгү

Борбордук Азиядагы тездик менен өзгөрүүлөргө алып келген коомдук-саясий процесстер аймака болгон өлкөлөрдүн көп тармактуу кызыгууларын шарттаган. Кыргызстандын эгемендик мезгилиндеги чет мамлекеттер менен түзүлгөн келишимдердин, кызматташтыктын негизинде жогорку кесиптик билим берүү тармагында жаңы эл аралык форматтагы окуу жайлар ачыла баштаган: Кыргыз-орус Славян университети (КРСУ), Борбордук Азиядагы Америка университети (БААУ / АУЦА), Кыргыз-Түрк Манас университети (Манас), Кыргыз-Кувейт эл аралык университети (ККЭАУ) ж.б.. Эгемендиктин алгачкы 20 жылындагы Жогорку кесиптик билим берүүчү мамлекет аралык

окуу жайлар позициясын постсоветтик доордо пайда болгон «Манас» Кыргыз-Түрк университети, Кыргыз - (Орус) Славян университети сыяктуу айрым трансулуттук ири жогорку окуу жайлары ээлешет.¹⁵⁹

Кыргыз орус славян университети 1993-жылды Кыргыз Республикасы менен Россия Федерациясынын ортосундагы өз ара кызматташуунун алкагында түзүлгөн. 1993-жылы университетке алгачкы 200 студент кабыл алынып, 1997-жылы алгачкы бакалаврларды чыгарышкан. 2004-жыл окуу жайга КР Президентинин жарлыгы менен Россия Федерациясынын биринчи президенти Б. Н. Ельциндин ысымы берилген.

КРСУну финансылоо эки өлкө тарабынан тең жүргүзүлгөн. Россия Федерациясынын каржылоосу 1999-жылы 139 миң АКШ долларын түзсө, Кыргыз өкмөтү 115 миң АКШ долларын бөлгөн. Кыргыз өкмөтү окуу жайдын балансына 274 миң АКШ доллары көлөмүндөгү имараттарды берген. 1999-жылдын аягына карата окуу жайдын балансындагы каражаттардын баасы 201 миң АКШ долларына жеткен.¹⁶⁰

Өлкөдөгү өзгөрүүлөр, тарыхый кырдаал «өзгөрүү толкуну билим берүү системасында жаңы идеяларды жаратып, натыйжада 1993-жылы Бишкектеги Кыргыз мамлекеттик улуттук университетинин (КМУУ) курамында Кыргыз-Америка мектеби»¹⁶¹ (КАМ) түзүлгөн. КАМ ушунчалык чоң өсүшкө ээ болгон, ошондуктан ал мындан ары КМУнун ичиндеги мектеп бойдон кала алган эмес жана көз карандысыз мекеме болууга даяр болгон. 1997-жылы Кыргызстандын президентинин жарлыгы менен КАМ *Кыргызстандагы Америка университети* (КАУ) болуп, башкаруучу орган катары көз карандысыз эл аралык Камкорчулар кеңеши түзүлгөн.¹⁶² Кийин бул окуу жай Борбордук Азиядагы Америка университети болуп аталган.

1997-жылдын 24-октябрында Анкара шаарында «Түркия Республикасынын Өкмөтү менен Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн ортосундагы Кыргызстандын борбору Бишкек шаарында **Кыргыз-Түрк университетинин** ачылышына байланыштуу Келишимге»¹⁶³ кол коюлган.

Окуу жайдын каржы булактары университеттин уставынын 25-беренесинде көрсөтүлгөндөй «университеттин каржы булактары Түркия жана Кыргыз Республикаларынын көрсөткөн жардамдары менен биргеликте, студенттерден алына турган окуу үчүн төлөм акыларынан, демөөрчүлөрдөн келип түшкөн акча-каражаттарынан жана университеттин өз алдынча ишкердүүлүгүнүн натыйжасында түшкөн акчалай каражаттардан»¹⁶⁴ түзүүлөрү белгиленген.

Окуу жайдын бюджетти «ректорлук тарабынан даярдалып, Камкорчулар кеңеши тарабынан бекитилет». Уставдын 27-беренесинде о.э. Камкорчулар кеңешинин макулдугуусуз, бюджетке өзгөртүү киргизүүгө болбой тургандыгы каралган.¹⁶⁵

Түркия Республикасынын өкмөтү менен Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн ортосундагы Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин андан аркы иши жөнүндө келишиминин 5-беренеси боюнча университеттин Камкорчулар кеңеши 8 адамдан, эки өлкөдөн төрттөн кишиден туруп 1ден төрага жана 3 мүчөсү Президенттин, Премьер-министрдин жана Билим берүү министринин макулдугу менен дайындалаары каралган.¹⁶⁶ Ал эми аталган келишимдин 6-беренесинде кеңеш 4 жылдык мөөнөткө дайындалаары белгиленген.

Кыргыз-Кувейт университети. Эгемен доорундагы ЖОЖдордо чет тилдери боюнча жогорку кесиптеги адисттерди даядоого көңүл бурула баштаган. «Кыргызстанда араб тилин үйрөтүүчү атайын окуу жай Кувейт мамлекетинин жараны Абдуллатиф Рамадан Аль-Хажерийнин демилгеси менен Кыргыз Республикасынын Билим жана маданият министрлигинин № 145 чечими менен 1999-жылы»¹⁶⁷ Кыргыз-Кувейт университети ачылган. Университеттин алгачкы ректору тарых илимдеринин доктору, профессор Асан Сулайманович Ормушев болгон жана окуу жайдын ачылышына чоң салым кошкон. Окуу жайдын учредители «Smart Generation» коомдук фонду болгон. Окуу жай 2004-жылдан баштап Махмуд Кашгари-Барскани атындагы Чыгыш университети деп аталган.

Окуу жайга Кувейттеги кайрымдуулук фондусунун каржылоосу менен «Араб тилинин бакалавры» (540300) адистигине 75 студент кабыл алынган.¹⁶⁸ Университеттин алгачкы ректору А. С. Ормушевдин билдирген маалыматы боюнча окуу жайда «студенттерге сөзсүз түрдө араб тилин үйрөтүү менен, интеллектуалдык рынокто атаандаш болууга жарай турган, кырдаалга ылайык иштеп кетүүгө жөндөмдүү жаш адистерди даярдоо максатын»¹⁶⁹ көздөгөн. Ушул жерде белгилей кетүүчү маанилүү маалымат – Кувейт университети түзүлгөн күндөн 2010-жылга чейин студенттерин окуу төлөмү жок (бекер) окуткан. Университеттин ректору А.С. Ормушевдин сөзүнө караганда дал ушул мезгилде университетке эң мыкты окуган абитуриенттер келишкен жана окууну ийгиликтүү аяктап кетишкен.

Мамлекеттер аралык окуу жайларда илимий изилдөө иштерине дагы көңүл бурулуп келинген. Алсак, КРСУда 1999-жылы 310 миң АКШ доллары көлөмүндө каржылоонун негизинде илимий изилдөө иштери жүргүзүлгөн. Изилдөө иштерин жүргүзүү максатында төмөндөгүдөй илимий борборлор ачылган: Илимий-изилдөө борбору; Информациялык-эсептөө борбору; «Перспективные технологии и материалы» илимий-өндүрүштүк борбору; Жаңы технологиялар жана долбоорлордун илимий-инженердик борбору; Илимий-информациялык «Арал» борбору; Кыргызстандын туруктуу өнүгүүсү боюнча Комиссиянын илимий-информациялык бөлүмүнүн борбору ж.б.¹⁷⁰

1999-жылы КРСУда РФ билим берүү министрлиги тарабынан 7,9 миң АКШ доллары, КР ББММ тарабынан 10 миң АКШ доллары көлөмүндө каржыланган илимий программа иштеген.¹⁷¹

Эр аралык окуу жайларда студенттер менен профессордук окутуучулук курамдын академиялык мобилдүүлүктөрү үчүн башка ЖОЖдорго караганда эң ыңгайлуу шарттар болгон. Алсак, Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин академиялык ишмердүүлүктү баалоо жана шыктандыруу боюнча нускасында Манас университетинде Профессордук окутуучулук курамдын академиялык ишмердүүлүктөрүн баалоо жана шыктандыруу дагы каралган.¹⁷² Нускаманын 7-беренесинин 2-пунктунда шыктандыруучу төлөмдөр окумуштуулар кеңеши

тарабынан аныкталаары белгиленген. О. э. төлөмдөрдүн көлөмү профессорлорго – 100%, доценттерге – 90 %, доценттин м.а. – 80 %, ага окутуучуларга – окутуучуларга, кенже илимий кызматкерлерге – 70 % каралган.¹⁷³

Эл аралык окуу жайларда профессордук-окутуучулук курамдын илимий-окутуучулук ишмердүүлүктөрүн колдоо дагы каралган. Мисалы, Манас университетинде «жарыяланган обзордук макала» үчүн берилүүчү колдоо каражаттары каралган. Q1 категориясындагы макала жарыялагандыгы үчүн 1000 АКШ доллары, Q2 категориясына 800 АКШ доллары, Q3 жана ANCI категориясына 600 АКШ доллары, Q4 категориясына 400 АКШ долларын берүү каралган.¹⁷⁴

Өлкө ичиндеги күнүмдүк чыгымдар төмөндөгүдөй болгон (АКШ доллары)¹⁷⁵:

№	Кызмат орду	Күнүмдүк чыгымдардын суммасы
1.	Ректор. Биринчи проректор	80
2.	Проректор, декан, жогорку мектептин мүдүрү, институттун мүдүрү, профессор, университеттин башкы катчысы	60
3.	Доцент, доценттин милдетин аткаруучу, башкы катчынын орун басары, бөлүмдүн башчысы, юрист-консультант, факультеттин катчысы	50
4.	Ага окутуучу, окутуучу, адис, кыймылдуу мүлк эсепчиси, компьютер адиси-инженер	40
5.	Башкы кызматкерлер	30

Окуу жайдын административдик кызматкерлери менен профессордук-окутуучулар курамы эмгек келишимдин негизинде иштешет. О.э. келишимде Түркия мамлекеттик университети тарабынан жиберилген окутуучулар Түркия

Республикасынын тиешелүү мыйзамдарына ылайык 3 жылга чейин айлыктары сакталаары каралган (11-берене).

«Манас» университети үчүн Түркия жана башка чет өлкөлөрдөн алынып келинген материалдык-техникалык жабдуулар, курулуш материалдары үчүн бажы салыгы жана башкак салык төлөмдөр алынган эмес.¹⁷⁶ Жогоруда аталган келишимдин 12-беренеси.

Кыргыз өкмөтү келишимдин 13-беренесине ылайык окуу жайдын «имараттары менен бирге, кампус жана окуу-өндүрүштүк чарба курууга ылайык болгон жер тилкелер менен камсыз» кылуусу каралган. Ушул эле берене боюнча Кыргызстан тарабынан бөлүнүп берилген жер тилкесине университеттин имараты, «оңдоо, материалдык техникалык камсыздоо жана башкага керектөөлөр үчүн» Түрк мамлекети тарабынан акча каражаттары бөлүнүп берилери каралган.¹⁷⁷

Эл аралык ЖОЖдордо жылдан жылга окуу жайдагы студенттердин өсүү динамикасын байкаса болот. Мисалы, Кыргыз-Кувейт университетинде 1999-2000-окуу жылы араб адистиги боюнча 75 студент кабыл алынса, 2010-2011-окуу жылына карата студенттердин саны 600кө жеткен, башкача айтканда студенттердин саны бирнече эсеге өскөн¹⁷⁸:

№	Окуу жылы	Студенттердин саны	Магистратура	Даярдоо бөлүмү	Тил курсу
1.	1999-2000-жж.	75	-	-	-
2.	2001-2002-жж.	150	-	-	20
3.	2002-2003-жж.	300	-	-	25
4.	2003-2004-жж.	325	-	33	25
5.	2004-2005-жж.	398	-	-	30
6.	2005-2006-жж.	390	-	-	30
7.	2006-2007-жж.	420	9	-	35
8.	2007-2008-жж.	425	3	-	35
9.	2008-2009-жж.	470	10	-	40

10.	2009-2010-жж.	485	2	40	46
11.	2010-2011-жж.	568	-	24	30

Ал эми, Кыргыз-Түрк Манас университетинде 2011-2012-окуу жылында бакалавр багытындагы студенттердин саны 3809 болуп, ал эми магистранттардын саны 196га жеткен.¹⁷⁹

2011-2012-окуу жылынын кышкы семестринин аягында 9 факультет, 4 жогорку мектеп, 1 кесиптик мектепте 3809 бакалавр 196 магистрант жана аспирант окуган.¹⁸⁰

2017-жылы Манас университетинин ректору Себахаттин Балджинин Анадолу түрк агенттигине берген маалыматында окуу жайда 13 мамлекеттин 5383 студенти билим алып жатканы менен бирге университетти 6869 бүтүрүүчү бүткөнүн билдирип, окуу жайдын ишмердүүлүгүнө Түркия 398 млн. АКШ долларын бөлгөнүн маалымдайт.¹⁸¹

Кыргыз-Түрк «Манас» университети: Кыргыз Республикасы жана Түркия Республикасынын Өкмөттөрү тарабынан 1995-жылы, 30-сентябрда Измир шаарында кол коюлган «Кыргызстандын борбору Бишкек шаарында Кыргыз-Түрк «Манас» университетин ачуу боюнча эл аралык келишимдин» негизинде ачылып, 1997–1998-окуу жылынан тартып, студенттерге билим бере баштаган.

1997-2010-жылдадагы Манас университетинин факультеттеринин бүтүрүүчүлөрүнүн саны¹⁸²:

Факультеттер	Кыргызстан	Түркия	Башка өлкөлөр	Жалпы
Гуманитардык	275	134	27	436
Экономика жана башкаруу	445	176	73	694
Инженердик	223	99	20	342
Коммуникация	256	47	27	330
Чет тилдердин Жогорку мектеби	125	3	9	137
Туризм жана гостиницалык иштер	275	4	11	290

Кесиптик жогорку билим	32	0	0	32
Жалпы	1631	463	167	2261

«Манас» университети билим берүүгө жумшалган Түркия мамлекетинин эң чоң инвестициясы болуп эсептелет.

Кыргыз-Түрк «Манас» университетинде студенттерге билим берүү, окуу университеттин уставында белгиленген акы төлөө аркылуу билим берүү каралса дагы,¹⁸³ бул процесс окуу жай уюштурулган күндөн баштап акы төлөөсүз ишке ашырылууда. Ар тургай студенттерге ар түрдүү категориялардын түрү боюнча стипендия берүү дагы каралган.¹⁸⁴

Билим берүүнүн сапатын жакшыртууда, окуу жайдын профессордук-окутуучулук курамындагы атайын чет өлкөлөрдөн чакырылып келинген окутуучулардын салымы да көп. Алсак, Кувейт университети билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында жогорку квалификациялуу адистерди Иордания, Сирия, Египет, Судан, Марокко, Ирак, Мавритания өлкөлөрүнөн чакырышкан.¹⁸⁵ Окуу жайдын профессордук-окутуучулук курамынын сапаты 1999-2010-жылдар аралыгында төмөнкүдөй болгон¹⁸⁶:

Жылы	Окутуучулар, ага окутуучулар	Илимдин кандидаттары	Илимдин докторлору	Жалпы саны
1999-2000-жж.	11	4	-	15
2000-2001-жж.	15	4	1	20
2001-2002-жж.	17	5	3	25
2002-2003-жж.	17	12	7	36
2003-2004-жж.	28	12	5	45
2004-2005-жж.	32	12	5	49
2005-2006-жж.	26	19	6	51
2006-2007-жж.	40	17	5	62
2007-2008-жж.	44	18	6	68
2008-2009-жж.	44	18	6	68
2009-2010-жж.	42	16	6	64

2010-2011-жж.	44	16	8	68
---------------	----	----	---	----

Эл аралык окуу жайлардын окуу процессин жакшыртуудагы артыкчылыктардын бири бул окуу имараттары менен, окуу процесстерине керектүү техникалык, окуу каражаттары менен жабдылышы болуп эсептелет. Мамлекеттер аралык эл аралык окуу жайлардын ичинен Кыргыз-орус славян университетинен бөлөк окуу жайлар атайын окуу кампустарын курушуп, окуу процессине керектүү каражаттар менен студенттерди толук камсыз кылууга аракет кылышкан.

Кыргыз-Кувейт университети 2008-жылы 4 кабаттуу (жер төлөсү менен бирге) эки окуу корпусунун курулуш иши аткарылып, ишке берилген.¹⁸⁷ Окуу корпустары заманбап материалдык-техникалык жабдуулар менен камсыз кылынган. Окуу жайда 40 орундуу 2 компьютердик кабинет, 2 лингафондук, 1 криминалисттикалык иш жүргүзө турган, банк кызматын, үн жазуу, тасмага тартуу студия ж.б. заманбап окуу процессине ылайыктуу шарттар түзүлгөн.¹⁸⁸ О.э. изилдөөгө алган аралыкта 75 орундук кыздардын, 80 орундук балдардын жатаканасы курулган.¹⁸⁹

Окуу жайдын алгачкы 10 жылында Кувейттеги Эл аралык кайрымдуулук фонддун Генералдык директору Абдуллатиф Аль-Хажерийнин колдоосу жана ОсОО «Бристольдун» президенти Хассан Ясиндин салымы менен эки окуу имаратынын жана анын жабдылышына 3000000 доллардын тегерегинде каражат жумшалган.¹⁹⁰

2003-жылдын 11-октябрында Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигинин буйругу менен окуу жайдын алдында кыздардын «Давха» мектеп-интернаты ачылган. Жалпы аянты 1127,36 кв.м. түзгөн мектеп интернат 400 окуучуга билим берүүгө ыңгайланышкан.¹⁹¹

КР Билим берүү жана илим министри К. Ж. Садыков 2014-жылдын 9-апрелиндеги ЖК депутаттарына берген маалыматында «Манас» Кыргыз-Түрк университетинин жылдык бюджетти 51млн. АКШ долларын түзөөрүн билдирүү менен анын 92% (49 млн. 297миң) Туркияга, ал эми Кыргыз өкмөтүнө 8 % (888

миң) бөлүнгөнүн маалымдаган. Окуу жайдын түзүлгөнүнөн баштап Түркия 363 млн. АКШ долларында салым кошконун, анын 212 миллиону окуу жайдын окуу ж.б. имараттарынын курулушуна кеткенин билдирген.¹⁹² Жалпы аянты 85 га болгон Университеттин территориясына 91110,09 кв.м. курулуш курулган. Бир студентке 16,06 кв.м окуу аянты туура келген.¹⁹³

Эгемендик мезгилде ачылып, жогорку кесиптик билим берүү системасындагы мамлекеттер аралык окуу жайлардын экономикалык ишмердүүлүгү боюнча төмөндөгүдөй жыйынтык чыгарсак болот:

Кыргызстандагы Эл аралык жогорку кесиптик окуу жайлардын ачылышы республиканын эгемендүүлүктү алышы менен чет өлкөлөр менен түзүлгөн эл аралык кызматташтыктын алкагында, экономикалык жактан бир кыйла өнүккөн АКШ, Россия, Түркия сыяктуу мамлекеттердин жаңы геосаясий кырдаалдагы атаандаштыгынын негизинде Кыргыз-түрк «Манас», Эл аралык Ата-Түрк Ала Тоо университети, Кыргыз-Орус славян, Борбордук Азиядагы Америка университети, Кыргыз-Кувейт ж.б. эл аралык университеттери негизделген.

Эл аралык окуу жайларында билим берүү Кыргыз-Түрк «Манас», Кыргыз-Орус славян университеттеринде бюджеттик негизде жүргүзүлөт. Ошол эле учурда дээрлик баардык окуу жайларда социалдык, окуудагы жетишкендиктери үчүн жеңилдиктер (толук, жана % менен) берилет.

3.4. Жогорку кесиптик окуу жайлардын эл аралык экономикалык ишмердүүлүгү

Жогорку кесиптик билим берүүчү окуу жайлардын эл аралык мамилелеринде кошумча чет өлкөлүк финансылык каражаттарды тартуу аркылуу ишке ашыруу жагы Кыргыз Республикасынын тийешелүү мыйзамдык, укуктук актыларынын негизинде жүргүзүлөт. 2003-жылы кабыл алынган КР “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамынын 50-беренесинде төмөндөгүдөй

белгиленген: “Кыргыз Республикасынын билим берүүсүнүн борбордук жана региондук мамлекеттик башкаруу органдары, билим берүү уюмдары, билим берүү тутумундагы ишканалар жана уюмдар Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленген тартипте тышкы экономикалык ишин өз алдынча жүзөгө ашырышат. Мамлекеттик билим берүү уюмдары, ишканалары жана билим берүү тутумундагы уюмдар тышкы экономикалык иштен алган, менчик укугундагы өзүнө таандык валюталык каражаттарга ээ. Алар билим берүү тутумун өнүктүрүүгө жана анын материалдык-техникалык базасын чыңдоого жумшалат”¹⁹⁴.

Кыргызстандын жогорку окуу жайлары өлкөнүн көз карандысыздык мезгилинин биз изилдөөгө алган алгачкы 20 жылында дүйнөлүк билим берүү системасынын интеграциялануусуна катышуу мүмкүнчүлүгүн алган. Изилдөө ишинде белгилүү болгондой мамлекеттик ЖОЖдор үч деңгээлдеги интеграциялануу процессине катышкан: 1) КМШ жана ЕврАзЭС алкагындагы , постсоветтик аймактагы жогорку кесиптик билим берүү доктриналарынын негизинде иш алып барышкан. 2) Аймактык деңгээлдеги интеграциялануусу, бул процесстин жогорку пиги ШКУнун аймактагы 53 ЖОЖу кирген «ШКУ университеттер» системасынын ишке ашырылышы. 3) Мамлекеттик ЖОЖдордун интеграциялануу процессинин дүйнөлүк билим берүү системасы менен интеграциялануусу. Бул интеграциялануунун алкагында натыйжа болуп Кыргызстандагы ЖОЖдор Болонь процессине кирүүсү. 2011-жылы Кыргызстандын 14 ЖОЖу Болонья процессинин Генералдык хартиясына кол коюшкан.

Жогорку окуу жайларына өлкөдөгү коомдук-башкаруунун өнүгүүсүндөгү демократиялаштыруунун натыйжасында эл аралык катнаш жаатындагы эркиндиктер менен мүмкүнчүлүктөр көп берилген. Натыйжада, ЖОЖдордун ар кандай эл аралык уюмдар, фонддор менен бирге дүйнөнүн башка өлкөлөрүндөгү жогорку билим берүүчү окуу жайлары менен кызматташуусу башталган.

Дүйнөлүк, эл аралык мамилелердин негизиндеги ЖОЖдордун кызматташуусу окуу жайдын демилгеси менен өз алдынча, эркин, көп тармактуу жүрүшү мамлекеттин колдоосуна ээ болгон.

ОЭСР – Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюмунун 1999-жылдагы маалыматы боюнча Дүйнөлүк билим берүүнүн билим берүүнү экспорттоо кызматташтыгынын негизинде, б.а. чет өлкөлүк студенттердин төлөөчү контракттык акысынын негизиндеги кирешеси 30 млн. АКШ долларына жеткен.¹⁹⁵

1994-жылдан баштап Бүткүл дүйнөлүк соода уюмунун тарифтер жана соода боюнча генералдык келишимине жогорку билим берүү дагы киргизилип, 2005 -жылга чейин ВТОго мүчө-өлкөлөр студенттердин мобилдүүлүгү, билим берүү ресурстары боюнча келишимге келүү белгиленген. О.э. чет өлкөлүк жогорку окуу жайларды, колледждерди түзүү дагы каралган.¹⁹⁶

Билим берүүдөгү экономикалык (базар) мамилелердин өнүгүүсүндө БДСБ төрт багытты караган: 1) Билим берүү тармагындагы экспорттук кызмат; 2) Интернет жана атайын цифралашкан техникалар аркылуу атайын курстарды «Эл аралык жеткирүү»; 3) «Коммерциялык катышуу» - чет өлкөлүк фирмалар жетектеген менчик мектептерди, билим берүү борборлорун ачуу; 4) Чет өлкөлүк окутуучулардын билим берүүгө катышуусу.[10, с.5,7]¹⁹⁷

1994-жылдын апрелинде Бишкекте маданий кызматташуу боюнча Кыргыз-герман биргелешкен комиссиясынын сессиясы Германия мамлекетинин Кыргызстандагы элчиси В. Холик менен Германиянын маданият жана билим берүү министрлигинин стат-катчысы Ф. Беттин катышуусунда өткөн. Эки өлкөнүн ЖОЖдорунун ортосундагы партнердук байланыштарды жөнгө салуучу негизги кызмат көрсөтүүчү уюм катары DAAD сунушталган. О.э. жаш, 40 жашка чейинки, окумуштуулар үчүн А. Гумбольд атындагы фонддун гранттары да белгиленген.

Кыргыз Республикасы менен Германия өкмөттөрүнүн ортосунда билим берүү тармагындагы кызматташуу келишими түзүлгөн. Кыргызстан менен

Германиянын билим берүү сферасындагы кызматташуусу DAADдын программалары, долбоорлору аркылу жүргөн.

Дүйнөлүк кызматташуунун контекстинде чет өлкөлүк инвестицияларды тартуу менен экономиканы жакшыртуу максатында 1959-жылы башталган Эл аралык инвестициялык келишимдер тарыхында Кыргызстандын билим берүүгө инвестициялары эгемедик мезгилде башталган. МИСтин өзүнүн тарыхындагы инвестициялык келишимдердин негизги бөлүгү 1990-жылдардан башталгандыгын белгилешет.

1991-2010-жылдар аралыгында инвестицияларды тартуу мамлекеттик ЖОЖдордун экономикалык кирешесине таасир эткен.

Менчик жогорку кесиптик окуу жайларга таандык өзгөчөлүктөрдүн бири студенттерге финансылык колдоо көрсөтүүсү.¹⁹⁸ Мисалы, БААУда студенттин ар кандай социалдык-экономикалык факторуна жараша, үй-бүлөлүк абалына (көп балалуу) карата 30-100 % көлөмдө жеңилдиктерди берүү каралат.¹⁹⁹ Эгерде БААУдагы билим берүүнүн акысы менен мамлекеттик ЖОЖдордогу окутуунун акысын салыштырсак, анда бир студентке берилген 100% жеңилдикке бюджеттик ЖОЖдо орточо 6 студент акы төлөп окууга мүмкүнчүлүк алат.

1994-жылдан баштап республикада Жогорку билим берүүчү менчик окуу жайлар иштей баштаган. Менчик окуу жайлардын саны алгачкы 10 жылда 4 эсеге көбөйгөн. 2009-жылы менчик жогорку окуу жайларында 16,4 миң чет өлкөлүк студенттер билим алышкан, алардын 79 % КМШ өлкөлөрүнүн жарандары болгон. Анын ичинен Өзбекстандан келгендер - 46 %, Казахстан - 24 %, Тажикстан - 9%, Түркмөнстан - 14 %, Россия Федерациясы - 7 %ды түзгөн. Калган 21 %ды алыскы чет өлкөдөн келген студенттер түзгөн: Турция – 31 %, Пакистан – 27 %, Кытай – 18 %, Индия – 15 %, Афганистан – 2,5 %, Непал – 1,5 %.²⁰⁰

Чет өлкөлүк студенттер үчүн акы төлөө билим берүүнүн чекене баалары 2009-жылы КР өкмөтү тарабынан кабыл алынган Жобонун («**Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в**

Кыргызской Республике”) 7- пунктунда белгиленгендей өзүнчө рыноктогу баалар менен билим берүү тармагындагы мамлекеттер аралык келишимдердин негизинде аныкталган.²⁰¹

Акы төлөнгөн билим берүү кызматы окуу жылына келтирилген пландуу чыгашаларга жана адистиктер менен окутуунун формасына карата дифференцияланышы атайын Жободо дагы каралган.²⁰²

Акы төлөнгөн ЖОЖдордун кызматынын материалдык чыгымдарына окутуу процессине керектүү жабдуулар, инвентарьлар, эмгек акысына кеткен каражаттар кирген. О.э. бул кызматка ремонттун 15 %нан көп эмес бөлүгү, коммуналдык, транспорттук чыгымдардын бөлүгү кирген (Жобонун V бапында каралган).²⁰³

Бүткүл дүйнөлүк банктын маалыматы боюнча 2010-2013-жылдарда 1 студентке кеткен чыгым 166,12 АКШ долларынан 223,27 АКШ долларына жеткен.²⁰⁴

2009-жылдын аягында Евросоюз менен 2010-2012-жылдар аралыгында билим берүүгө 5,5 млн. евро көлөмүндөгү келишим түзүлгөн.²⁰⁵

2006-2010-жылдары келген инвестициялардын КМШ жана КМШдан тышкаркы өлкөлөрдөн келген көлөмүнүн артыкчылыгы²⁰⁶:

жалпы көлөмдүн % түзгөн	2006	2007	2008	2009	2010
КМШ өлкөлөрүнөн	38,6	29,4	40,5	35,1	25,1
КМШдан тышкаркы өлкөлөр	61,4	70,6	59,5	64,9	74,9

Экономикалык ишмердиктин түрлөрү боюнча чет өлкөлүк инвестициялардын түшүшү (%):²⁰⁷

	2006	2007	2008	2009	2010
Тоо кен казуу өнөр жайына	16,6	12,5	0,9	1,0	0,2
Иштетүүчү өнөр жайына	42,0	30,9	27,8	25,2	48,4

Финансы ишмердиги	18,4	25,9	39,8	35,8	1,6
Билим берүү	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0
Саламаттыкты сактоо	0,2	0,0	0,0	0,1	-

1998-жылы октябрда Эл аралык ЮНЕСКО уюму тарабынан Парижде ЖОЖдордун алдындагы глобалдык өзгөрүүлөргө байланышкан проблемаларды чечип, ишке ашыруу максатында жогорку билим берүү боюнча Бүткүл дүйнөлүк конференция өткөрүлгөн. Конференцияда XXI кылым үчүн Жогорку билим берүү жөнүндө Бүткүл дүйнөлүк декларация кабыл алынган.²⁰⁸ Декларацияда белгиленгендей жаңы XXI кылымда дүйнөлүк жогорку окуу жайлардын алдына «мурун кездешпеген баалуулуктардын терең кризисин баштан кечирип жаткан коомдо, жалаң экономикалык ой жүгүртүүлөрдүн чегинен чыгып, адеп-ахлак менен руханияттын тереңирээк аспектилерин баамдай алышы үчүн радикалдуу өзгөрүүлөр менен жаңыланууларга»²⁰⁹ барууну койгон.

ЖОЖдордун билим берүүдө киреше табышы, тигил же бул адамга (студентке, окутуучуга) пайда алып келүү концепциясынын маңызына: билим деңгээлинин жогорулашы, компетенттүүлүгү; кийинки муунга инвестиция жасоо ж.б. кирет. Бул концепция сапаттуу, кесиптик рынокто керектүү билимдин алышы бүтүрүүчүнүн коомдук-экономикалык өсүүсүндө – жекелик, коомдук, улуттук, мамлекеттик экономиканын өсүүсүндөгү туруктуулукту камсыздоого мүмкүндүк бермекчи. Жогоруда аталган Декларациянын 26 статьясынын 1 пунктунда белгиленгендей ар бир адам билим алууга укуктуу, о.э. жогорку билим берүү баарына жөндөмдүүлүгүнө карай бирдей болушу керек.²¹⁰

Рынок мамилелерине өтүү шартында жогорку билим берүү системасында дээрлик башка сапаттык деңгээлдеги олуттуу интеграциялык өзгөрүүлөр башталган. Мисалы, Кыргызстандын дээрлик бардык ЖОЖдору, менчиктин

түрүнө карабастан Академиялык алмашуулардын Германиялык кызматынын (ДААД) программасынын гранттарын алууга жетишишкен.

Диссертациялык изилдөөнүн хронологиялык алкагында ЖОЖдор билим берүүнүн рыноктук керектөөлөрүн толук аткара алган эмес. Бул ЖОЖдордун эл аралык билим берүүгө интеграцияланышына түрткү берген. 1993-жылы европанын 33 мамлекетинин билим берүү системасы Болон декларациясына өтүшкөн. Болон системасынын негизги максаты жогорку билим берүүнүн европа зонасын түзүү менен дүйнөлүк билим берүүнүн заманбап контекстин аныктоо болгон.

Акырындык менен Кыргызстандын ЖОЖдору дагы дүйнөлүк билим берүүгө интеграциялана баштаган. 2006-жылы Болон декларациясына 45 мамлекет кирген, алардын арасында биздин жогорку кесиптик билим берүү дагы кошулган.

Кыргызстан эгемендикти алгандын алгачкы жылдарынан баштап билим берүүнүн интеграцияланышынын актуалдуулугу туурасында пикирлер атайын билим берүү боюнча серепчилер, билим берүү тармагынын кызматкерлери, окумуштуулар тарабынан көтөрүлүп келинген.

Жогорку билим берүү тармагын интеграциялоо максатында изилдөөгө алынган аралыкта 8 мамлекеттер аралык жогорку окуу жайлары уюштуруланган. Алар: Кыргыз орус славян университетти, Кыргыз-Өзбек университетти, Кыргыз-Түрк Манас университетти, Борбордук Азиядагы Америка университетти, Кыргыз-Кувейт университетти, Кыргыз-Орус билим берүү академиясы, Эл аралык Ала-Тоо университетти, Ага-Хан Борбордук Азия университетти. Мындан тышкары КМШ өлкөлөрүнүн ЖОЖдорунун 10го чукул филиалдары ачылган.²¹¹

1992-жылы 15-майда КМШга кирген мамлекеттердин ортосунда билим берүү багыты боюнча өз ара кызматташуу келишими кабыл алынган.

1997-жылдын 17-январында КМШ өлкөлөрүнүн өкмөтүнүн кеңеши КМШ аймагында билим берүүнүн бирдиктүү (жалпы) Концепциясын – Билим берүү кодексинин моделин иштеп чыгышкан.²¹²

2000-жылы Казахстандын, Кыргызстандын жана Тажикстандын өкмөттөрү Ага-Хандын өзү тарабынан Борбордук Азия университетин (БАУ-УЦА) уюштуруу келишимине кол коюшкан.

1998-жылдын 28-ноябрында Белорус, Казахстан, Кыргызстан, Россия Федерациясы, Тажикстан мамлекеттеринин өкмөттөрүнүн билим берүү, окумуштуулук даража жана наам жөнүндөгү документтердин эквиваленттүүлүгү боюнча келишимдин 6-9 статьяларында жогорку билим берүүчү документтердин жана дипломдордун өлкөлөр ортосундагы таанылуусу же эквиваленттүүлүгү каралган. 6 статьяда толук эмес жогорку билим жөнүндөгү дипломдор келишимге кол коюулган мамлекеттерде улантуулусуна мүмкүнчүлүк берсе, 7 статьясында Казахстан, Кыргызстан, Тажикстан республикаларынын адисттик боюнча квалификация берилген жогорку билими жөнүндөгү дипломдору мамлекеттер тарабынан таанылган. Ал эми 8 статьяда Казахстан, Кыргызстан, Тажикстан республикаларынын бакалавр дипломдору менен Россия Федерациясынын жогорку кесиптик билим берүүсү жөнүндөгү дипломдору келишимге кол коюшкан өлкөлөрдүн аймагында ишке орношууда таанылган.²¹³

Кыргыз Республикасындагы билим берүүнү экспорт катары изилдөөчүлөр биздин өлкөнүн кыска убакыт ичинде билимди экспорттоочу мамлекетке айлануусун өлкөнүн географиялык абалы, башка өлкөлөргө карата ачыктыгы, демократиялык процесстердин күчтүүлүгү, калкынын толеранттуулугу, жогорку билимдин деңгээлинин жана сапатынын башка чектеш мамлекеттерге салыштырмалуу жогору экендиги менен түшүндүрүшөт. Мунун өзү Кыргызстандагы жогорку билим тармагындагы приоритеттерди аныктоо менен биздин мамлекетке тыштан келип билим алууну каалагандар үчүн өзүнчө билим берүү стратегиясын иштеп чыгуу жана билимди экспорттоону мындан ары дагы күчөтүү зарыл экендигин билдирет. Бул максатта биздин өлкөгө сырттан келип билим алып жаткандардын социалдык структурасын изилдөө, алар кайсы өлкөлөрдөн келип жаткандыгын, алар үчүн жогорку билимдин кайсы багыттары артыкчылыкка ээ экендигин, тек гана

бизде жогорку билим алуу арзан болгондуктанбы же башка себептер бар экендигин аныктоо менен билим берүүнүн сапатын дагы жогорку деңгээлге көтөрүү маселесин чечүүгө өбөлгө түзөт.

ЖОЖдордун көрсөткүчү²¹⁴:

	1995	1998	1999	2000	2001	2002
мамлекеттик ЖОЖ	25	28	28	30	32	31
менчик ЖОЖ	7	13	13	15	15	15
студент саны <i>миң</i> <i>киши</i>	64,6	129,7	159,2	188,8	207,4	199,124

Бүткүл дүйнөлүк банктын жүргүзгөн изилдөөсү боюнча ЖОЖдордун
БА Республикалары боюнча 1999-2005-жж. өсүү динамикасы²¹⁵

	1998/99	1999/ 2000	2000/ 2001	2001/ 2002	2002/ 2003	2003/ 2004	2004/ 2005	2005/ 2006
Казахстан								
жалпы			170	185	177	180	181	181
мам-тик			24	59	50	46	51	51
менчик			146	126	127	134	130	130
Кыргызстан								
Жалпы	41	39	45	48	46	47	49	49
мам-тик								
менчик	13	13	15	16	15	16	16	17

Дүйнөлүк банктын анализи боюнча ЖОЖдордун күнүмдүк жана капиталдык чыгымдарына, окутуучулардын эмгек акылары менен илимий изилдөө иштерине эң төмөнкү төлөмдөгү чыгым каралып келген.²¹⁶ Бул көрүнүш Казахстанда ЖОЖдун жалпы бюджетинин – 40 %га чукулу, Кыргызстанда 58,2 % жана анын ичинде 5,4% комуналдык тейлөөгө кетет.²¹⁷

1993-жылдан баштап ЖОЖдордо көп баскычтуу жогорку билим киргизилген²¹⁸: 1 – толук эмес жогорку билим (2 жыл), 2 – жогорку базалык билим, бакалавриат (4 жыл), 3 – толук жогорку билим, дипломдуу адис (5 жыл)

жана бакалавриат базасында 2 жылдык магистрдик даярдоо. ЖОЖдордо бул система 2000-жылга чейин иштеген, ал эми 2001-жылы жаңы система киргизилген²¹⁹: бакалавриат (4 жыл), 5 жылдык адистикке даярдоо жана бакалавр базасында магистр даярдоо.

1997-2005-жылдардагы мамлекеттин ЖОЖдун финансылык чыгымын жабууга кетирген ассигнованиеси башка КМШ өлкөлөрүнүкүнө караганда алда канча аз болгон.

Эркин рыноктук экономикада иштөө тажрыйбанын жоктугунан мамлекеттик ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүгүндө бир катар мүчүлүштүктөр болгон, бул бүткүл дүйнөлүк банктын берген анализи боюнча.²²⁰

Билим берүү жана илим министрлигинин 2005-2006-окуу жылы боюнча Кыргызстандагы ЖОЖдорго келип окуган чет өлкөлүк студенттердин саны 20 035ке жеткен. Анын ичинен Бишкек шаарындагы ЖОЖдордо 2 715 студент окушкан. Эгемендиктин алгачкы жылдарында коңшу Таджикстандан, Казакстандан, Түркмөнстандан келип окуган студенттердин саны басымдуулук кылса, бара-бара Турция, Пакистан, Кытай, Индиядан келген студенттердин саны өсүүдө. Эгерде 1998-99-окуу жылында Туркия, Кытай, Индия, Пакистандан келип окуган студенттердин саны 164 болсо, 2002-2003-окуу жылында 1183кө жеткен.²²¹

Болон окутуу системасына кирүүдөгү шарттардын бири жогорку билим берүүдө дүйнөлүк стандартка кирүү менен бирге чет өлкөдөн студенттердин келип окуусуна ыңгайлуу шарттарды түзүү.

Кыргызстандагы ЖОЖдордо окуган чет өлкөлүк студенттердин саны²²²:

ЖОЖ	Өлкө партнерлер	саны
Кыргыз Өзбек Университети	Өзбекстан	2675
ТатМУ	Таджикстан	1636
И. Арабаев атындагы КМУ	1025 – Казакстан, 69 – Түркмөнстан	1201

И.Ахунбаев атындагы КММА	412 – Пакистан, 131 – Индия	1003
ИСИТО	724 – Түркмөнстан	730
Б.Ельцин атындагы КОСУ	415 – Казахстан, 236 – КНР, 67 – Таджикистан.	680
Ж. Баласагын атындагы КУУ	130 – Туркия, 61- Туркменстан, 240 – Өзбекстан, 163 – Пакистан.	644
ОшМУ		620
КТУ Манас	308 – Туркия, 98 – Россия.	532
Эл аралык Жогорку медициналык мектеп	347 – Индия, 153 –Пакистан.	503
К. Карасаев атындагы БМУ	232 – Кытай, 71 –Турция, 104 – Казакстан.	462
И. Раззаков атындагы КМТУ	217 – Казахстан, 76 – Түркмөнстан.	418
КМКТАУ	220- Түркмөнстан	220
ЭЛ аралык АтаТүрк Ала Тоо университети	121 - Турция	188

Кыргызстандын ЖОЖдорунда КР Билим Берүү жана илим министрлигинин 2008-жылдагы маалыматына карасак чет өлкөдөн келип окуган студенттердин басымдуу бөлүгү КМШ өлкөлөрүн түзөт, болжол менен 25 миң студент келип билим алган. Алардын 2,3 % бюджетте, 97,7 % контракттык негизде окушкан. Алардын теңинен көбү Кыргызстандын түштүк аймагындагы ЖОЖдордо окушкан. Чет өлкөдөн келип окуган студенттердин 91% мамлекеттик ЖОЖдордо окушкан.

2008-жылга чейин келип окуган чет өлкөлүк студенттердин ичинен Туркия мамлекетинен келип окугандардын саны көбүрөөк болгондугун белгилей кеткибиз келет.²²³

Жогорку билим берүү системасын толук каржылоого мамлекеттик каражаттын жетишсиздигинен улам, жаңы саясий-экономикалык шарттардан улам ЖОЖдор финансылык жактан колдоо көрсөтүүгө даяр донорлорду чет жактардан издей башташкан. Натыйжада билим берүү боюнча эл аралык мамилелер калыптана баштаган. Кыргыз Республикасынын билим берүү жана илим министрлигинде Тышкы байланыштар бөлүмү түзүлгөн, кийин 1999-жылы бул бөлүм Тышкы байланыштар жана инвестиция боюнча борбор болуп түзүлгөн. ЖОЖдордун өзүндө тышкы байланыштар боюнча бөлүмдөр түзүлүп, иштей баштаган.

ЖОЖдордо алгач эл аралык байланыштар студенттер менен окутуучуларды алмашуусу менен башталган. Бир катар окуу жайларда чет мамлекеттердин окуу жайлары менен биргеликте атайын факультеттер, борборлор ачыла баштаган. Мисалы, Кыргыз улуттук университетинде Кыргыз-Америка, Кыргыз-Европа факультеттери ачылган. Кыргыз мамлекеттик курлуш, транспорт жана архитектура университетинде Кыргыз-Орус факультети түзүлгөн. Акырындык менен Эл аралык (БААУ, КТУ, КОСУ ж.б.) жогорку окуу жайлар ачылган.

Батыш Европа өлкөлөрүнүн ичинен ЖОЖдор Германия мамлекети менен болгон эл аралык жогорку кесиптик билим берүүдөгү ишмердүүлүгү бир кыйла масштабдуу болгон, башка өлкөлөргө салыштырганда. Эгемендиктин алгачкы мезгилинде эле, 1992-жылы ФРГ менен Кыргыз Республикасынын ортосунда дипломатиялык алакалар түзүлүп, 1993-жылы август айында өкмөттөр аралык келишимге кол коюлган.

Германия менен Кыргызстандын ЖОЖдорунун ортосундагы кызматташуу негизинен Германиянын академиялык алмашуу кызматы – DAAD прораммасы аркылуу жүргөн. DAAD ар түрдүү профилдеги 230 ЖОЖду, 129 студенттик корпорацияны бириктирген.²²⁴ DAAD программасы студенттерге,

жаш окумуштууларга, ЖОЖдордун мугалимдерине стипендияларды, ар түрдүү багыттагы илимий-изилдөөлөрдү жүргүзүүгө финансылык каржылоолорду жазаган.

Кыргызстандын Эл аралык университети 1994-жылдан баштап DAAD программасынын алкагында Кельндеги Ганновер университети менен кызматташуусун баштаган.²²⁵

Германия менен жогорку кесиптик билим берүүдө КММАнын кафедралары кеңири байланыш түзүшкөн. Онкология, Нерв диагностикасы жана Дарылоо кафедрасы Германиялык «Asta Medica AG» медициналык фирма менен шишик ооруларын дарылоодогу препараттарды сыноодон өткөрүү максатында кызматташа башташкан. Ал эми «Гедеон Рихтер» немец фирмасы менен Нерв оорулары жана Нейрохирургия кафедрасы, Адамдын анатомиясы кафедрасы Фрайбург университетинин кардиологиялык клиникасы, Оперативдик хирургия кафедрасы Гейдельберг университети, Терапия кафедрасы Берлиндеги «Chartit Fraz – Volard - Klinik» уюму менен кызматташа баштаган.²²⁶

1995-1997-жж. КММАнын Анатомия кафедрасынын кызматкери К. Дуйшенова Гейдельберг университетинде, Инфекциялык жана инвазиондук ич оорулары кафедрасынын доценти К. Беримкулова 1998-ж. Гиссенском университетинде стажировкадан өтүшкөн. 1998-жылы бир жылдык мөөнөткө DAAD программасы боюнча 4 окутуучу (2- КМУУ, 1- БГУ, 1 – КГПУ) билимдерин өркүндөтүүгө барып келишкен.²²⁷

1994-1995-жылы Германияга DAAD программасы боюнча 73 адам барган. Алардын көпчүлүк бөлүгү Гете атындагы институтта немец тили боюнча стажировкадан өтүшкөн.²²⁸ Ал эми, 1996-1997-окуу жылында 78 адам ар түрдүү мөөнөткө кызматташуунун алкагында барышып, билимдерин өркүндөтүп келишкен.²²⁹

Кыргызстандын билим берүүсүнө Эл аралык донолор тарабынан берилген 27 млн. 260 миң АКШ доллары көлөмүндөгү финансылык колдоодо Германиянын жумшаган каражаты 18,5% түзгөндүгүн 1998-жылы майда өткөн

Борбордук Азиядагы университеттердин ректорлорунун семинарында айтылган.²³⁰

1994-жылы Кыргызстандын Эл аралык университети (МУК) Кельн университети, 1996-жылы Ганновер университети менен кызматташуусун баштаган.²³¹

1996-жылы КТУ Кемнитц-Цивиккау университети жана Митвейда Жогорку мектеби менен келишим түзүшүп кызматташа башташкан.²³²

1998-жылы КРСУ Айштат университети менен кызматташууну ишке ашырган.²³³

1996-жылы БГУ германиялык «Интер национес» коомунун көмөгү менен 450дөн көп аталыштагы адабияттарды алышкан.²³⁴

Кыргызстандын Франция менен болгон билим берүүдөгү расмий кызматташуусу 1994-жылы июндагы эки өлкөнүн ортсундагы маданий жана илимий-техникалык кызматташуусу жөнүндөгү келишимдин түзүлүшү менен башталган. Кыргызстандын ЖОЖдорунун ичинен алгачкылардан болуп 1994-жылы сентябрда КМУУ Париждеги Чыгыш тилдеринин жана цивилизацияларынын улуттук институту менен келишим түзгөн.²³⁵

1995-жылы Франциянын Кыргызстандагы элчилигинин алдындагы тил жана билим берүү боюнча бюросунунун кызматташуусунун алкагында 100 миң АКШ доллары көлөмүндө билим берүү багытында иш аткарылган.²³⁶ 1998-жылы ТЕМПУС/ТАСИС программасынын алкагында 18 окутуучу стажировкадан өткөн.²³⁷

1994-жылдын декабрында Лондондо Кыргызстандын Улуу Британия менен билим берүү, илим жана маданият жаатындагы кызматташуусу боюнча келишимге кол коюлган. 1995-жылы МУК Манчестер университети менен, 1997-жылы КТУ Сандерленд университети, 1998-жылы КРСУ Манчестер жана Бирмингем университеттери менен, КММА Саузхемитон университеттери менен кызматташууларын баштаган.²³⁸

1998-жылы Кыргыз агрардык академиясынын ректору Ж. Акималиев ТЕМПУС программасынын алкагында «Кыргыз агрардык академиясында айыл

чарба экономикасы областындагы окуу процессин кайра уюштуруу» боюнча кыргыз-англо-голландык долбоорду ишке ашыруу максатындагы кызматташуу боюнча келишим түзүүгө жетишкен. Долбоорду ишке ашыруу үчүн гранттык негизде 482,5 миң евро (550 миң АКШ доллары) берилген.

Ал эми КМПУ 1996-жылы Нидерландиядан «Аномалдуу балдар, аларды окутуу, тарбия берүү, интеграциялоо жана кайра калыбына келтирүү» программасынын негизинде 7800 АКШ доллары көлөмүндөгү грантты утуп алышкан.²³⁹

Кыргызстандын ЖОЖдорунун эл аралык айдындагы кызматташуусу көп тармактуу болгон. Бул кызматташуулардын аркасында окуу жайларга болгон финансылык колдоолор болгон.

ЖОЖдордун курамында заманбап биргелешкен структуралык бөлүмдөрдүн (институт, факультет, борбор, лаборатория ж.б.) ачылышы, гранттык негиздеги программалардын алкагында профессордук- окутуучулук курам менен студенттердин мобилдүүлүктөрүн ишке ашыруу аркылуу, тажрыйба алмашуу, спонсордук колдоо, окуу процесстерине керектүү жабдуулар менен камсыздоодогу көмөк ж.б.

Эл аралык кызматташуу окуу жайлардын дүйнөлүк билим берүү системасына интеграциялануусуна түздөн-түз салым кошуу менен базар экономикасынын негизиндеги окуу жайлардын экономикалык абалдарын жакшыртуудагы булактардын бири болгондугун белгилейбиз.

ЖОЖдордун чет өлкөлүк окуу жайлар, финансылык колдоо көрсөтө турган донордук уюмдар, коомдор менен кызматташуусу ири алдыда ЖОЖдордун профессордук-окутуучулук курамынын билим, тажрыйба алмашуусуна, илимий изилдөөлөрүнө көмөкчү финансылык каражаттардын табылышына ыңгайлуу шарт болгон.

ЖОЖдордун дүйнөлүк билим берүү системасына интеграциялануусуна өбөлгө түзүү менен окуу жайлардын окуу, илимий-изилдөө иштери менен катар академиялык мобилдүүлүктөрүнө шарт түзгөн.

1999-2000-окуу жылында К. Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинде 498 студент контракт бөлүмүндө, 375 студент бюджетте окушкан. 1999-2000 - окуу жылында университеттин Экология жана жаратылышты пайдалануу Институту Сорос-Кыргызстан фондусунан 69 миң АКШ доллары көлөмүндөгү окуу каражаттарын алган. Ушул эле жылы Институттун кызматкерлери 20 миң АКШ доллары көлөмүндөгү грантты, ушул эле фонддон утуп алышкан.²⁴⁰

1997-жылы Кыргыз Улуттук Университетине ар кандай программада бир катар каражат келип түшкөн: Tempus программасы 1,2 млн. евро (1,6 млн. АКШ доллары), ушул эле программанын КЕФ долбоору боюнча 890 000 АКШ доллары, TACIS-1 программасы боюнча 1 млн. АКШ доллары, TACIS-2 программасы боюнча 200 000 АКШ доллары, INTAS программасы боюнча 70 000 АКШ доллары, UNESCO 25 000 АКШ доллары, UNDP 60 000 АКШ доллары, EVRASIA 20 000 АКШ доллары, А. Гордун гранты КЕФке 200 000 АКШ доллары, АКШнын университеттик гранты 100 000 АКШ доллары, Корея Республикасынын ТАЕВАЕС GRUP 1 млн. АКШ доллары, Корея республикасы эки жолу кредит берген(1 млн. АКШ доллары; 12 млн. АКШ доллары).²⁴¹ Инвестициялык каражаттардын баары накталай валюта түрүндө келген эмес, гранттардын басымдуу бөлүгү окуу процесстери үчүн каражаттар, компьютерлер, окуу жайдын материалдык-техникалык базасын чыңдоо үчүн каражаттар, заманбап дүйнөлүк билим берүү стандарттарына туура келген окуу китептер түрүндө берилген жана программалардын ичинде студенттердин академиялык мобилдүүлүгү менен профессордук-окутуучулук курамдын чет өлкөлүк университеттерден стажировкадан өтүүлөрү каржыланган.

Университет ички кирешелеринин эсебинен социалдык коргоо багытындагы иштерди дагы аткарып келген.

1995-жылы февралда Кыргыз-Америка факультетине АКШнын информациялык агенттигинин 500 000 АКШ доллары көлөмүндөгү гранты берилген. КМУУ АКШнын эки университети (Браун жана Джорджа) жана бир нече мамлекеттик жогорку окуу жайлары менен консорциум түзгөн.²⁴²

1995-1998-жылдары Евросоюздун Tempus программасынын долбоору боюнча Ж. Баласагын атындагы КМУУда (Ж. Баласагын атындагы КУУ) Кыргыз-Европа факультети контракттык-коммерциялык негизде экономика жана башкаруу сферасынын багыттарындагы адистерди даярдай баштаган. Долбоорду ишке ашырууда европанын 3 ЖОЖу катышкан: Франциянын Гренобль шаарындагы Pierre Mendes France университети, Сент-Этьен шаарындагы Jean Monnet университети жана Испаниянын Мадрид шаарындагы UNED университети.²⁴³

КМУУнун экономика факультетинин бюджетте окуган 1 студентине мамлекеттик бюджеттен 6759 сом кетсе бир жылда, Кыргыз-Европа факультетинин «Экономика жана башкаруу» адистигинде окуган студентке окуу акысы үчүн 11 000 сом бекитилген.²⁴⁴ Окутуунун бул акысына мамлекеттик стандарттан тышкары европалык TEMPUS / TACIS окуу программаларынын базасы; 2-курстан кийин Европалык университеттерге которулуусу; 2 европалык тилди өздөштүрүүсү, чет өлкөлүк окутуучуларды тартуу менен; информатиканы терең өздөштүрүү; группада студенттердин саны 10-12ден ашпашы; студенттердин даярдануусу үчүн практикалык материалдарды берүү; студенттердин өз алдынча даярдануусу үчүн лингафондук, компьютердик класстарды пайдаланууга берүү каралган.

2002-2007-жылдар аралыгы Өзбекстандын билим берүү системасына эл аралык донорлор аркылуу жалпы көлөмү 1 млрд. АКШ долларынан ашык 122 долбоор ишке ашкан. Анын ичинен жогорку билим берүүгө 4,19 % же 43 738 551 АКШ доллары инвестицияланган.²⁴⁵

2010-жылы ЕС Борбордук Азиянын билим берүү системасына Темпус программасы боюнча инвестициясын жылына 10 млн. еврого көтөрүү боюнча милдеттенме алган.²⁴⁶

1994-жылы Темпустун Кыргызстандын ЖОЖдорунда JEP пилоттук долбоору киргизиле баштаган. 1994-2009-жж. аралыгында 36 ири долбоор иштеген жана ЖОЖдордун Болон системасына кирүүсү менен байланышкан²⁴⁷.

ЕСтин Erasmus Mundus программасы 2004-жылы бекитилген. 2007-2008 жылдары Борбордук Азия республикаларына программанын алкагында 4 млн. евро бөлүнгөн, анын ичинен 1,3 млн. евро Казакстандын ЖОЖдоруна, калган 3,1 млн. евро башка постсоветтик БА мамлекеттеринин ЖОЖдоруна бөлүнгөн.²⁴⁸ Erasmus Mundus гранттык долбоору жогорку билим берүү системасындагы академиялык мобилдүүлүккө арналган. 2007-жылы программанын алкагында Кыргызстан, Өзбекстан менен Тажикстанга 39 окутуучу келсе, бул республикалардан 101 окутуучу ЕСтин ЖОЖдоруна стажировкага жиберилген.²⁴⁹

Эл аралык программалардын алкагындагы студенттердин жана окутуучулардын академиялык мобилдүүлүктөрү ЖОЖдордун билим берүүсүнүн сапатынын жакшырышына, студенттердин билим алуусундагы стимулдун өсүшүнө таасирин тийгизген. О.э. жогорку билим берүү сферасындагы интеграцияланууну тездетүүгө, билим берүү стандарттарын жакшыртууга өбөлгө түзгөндүгүн белгилегибиз келет. Бүгүнкү күндөгү Кыргызтандын ЖББ системасына коюулган милдеттердин негизи дагы ушунда.

2000-жылы англис тилин профессионалдуу окутуу (SPELT) программасы боюнча 3 окутуучу-методист И. Арабаев атындагы КМПУнун Дүйнөлүк тилдер институтунда Хелен Привост, Сьюзан Санфлауэр, ОшМУда Алисон Освальд иштешкен. Алардын ишмердүүлүгүнө Сорос фонду 24 802 АКШ долларын окутуучулардын Кыргызстандагы виза поддержкасы, транспорттук чыгымдары, эмгек акысы, проживание, командировкалык чыгымдарына төлөгөн.²⁵⁰

1999-жылы КМУУга ТЕМПУС-ТАСИС француздук долбоорунан гранттык негизде 1609,4 миң сом берилип, бул каражатка оргтехника алынган.²⁵¹

Сорос-Кыргызстан фондусунун «Илим жана айлана чөйрө» программасынын негизинде К. Тыныстанов атындагы Ыссык-Көл МУ «Комплексный экологический мониторинг природных систем Прииссык-Куля» илимий долбооруна 10 000 АКШ доллары көлөмүндөгү грант алган.²⁵² Алынган грант илимий изилдөөнүн жабдылышына, Жайкы экологиялык мектепти

каржылоого, илимий басылмаларды чыгарууга жумшалган. Ушул эле гранттык программа боюнча И. Арабаев атындагы КМПУ «Экологиялык ресурстук борбор», ОшМУ «Түштүк экологиялык ресурстук борбору» долбоорлоруна ар бири 2, 500 АКШ долларын алышкан.²⁵³

«Жогорку билим берүүнү колдоо» программасы боюнча: КРСУнун 2 студенти Самаева А., Афанасенко А. Россиянын Смольный колледжинде жарым жылдык стажировкадан өтүү үчүн транспорттук чыгымдар, жашоо, тамак-ашы үчүн фонддун 4,900 АКШ доллары грантын алышкан.²⁵⁴

КРСУ Сорос-Кыргызстан фондусунан 2000-жылы «Юридикалык клиника» долбоору үчүн 18 670 АКШ долларын алган. Бул каражат долбоордун алкагында басылмаларды чыгаруу, кереге стол, тренингдерди, жай үчүн аренда, байланыш, компьютердик жана техникалык кызматтар үчүн чыгымдалган.²⁵⁵

КР ИИМ Академиясы аталган фонддон 16 000 АКШ долларын «Создание центра подготовки и повышение квалификации сотрудников правоохранительных органов в области защиты конституционных прав и свобод граждан» долбооруна алышып, жыйнактарды чыгаруу, кереге стол өткөрүү, тренинг ж.б. кызматтар үчүн жумшаган.²⁵⁶

КМУУ, КРСУнун юридикалык факультеттеринин окутуучуларын (3) Будапештте өтүүчү билимдерин өркүндөтүүчү курска жиберүү үчүн 2 253 АКШ доллары берилген.²⁵⁷ КРСУнун Граждандык жана коммерциялык укук кафедрасынын башчысы Ниязова А. Н. фонддун каржылоосу менен (1 030 АКШ доллары) Будапештте 2000-жылдын июнь-июль айларында өткөн «Клиникалык-юридикалык билим берүү» деген темадагы семинарына катышып келген.²⁵⁸

Фонддун 1 828 АКШ доллары каражатына Кыргызстан Эл аралык университетинин окутуучусу Сыдыков К, НМУнун окутуучусу Жумакова Н. Венгрияга билимин өркүндөтүүгө барышкан.²⁵⁹

Фонддун 2000-жылдагы китепканаларды колдоо программасынын алкагында (1066 АКШ доллары) БГУнун китепканасынын директору

Турдукулова Р. «Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире: новые технологии и новые формы сотрудничества» деген темадагы Эл аралык конференциясына катышкан. Август айында Иерусалимде өткөн Эл аралык китепканачылардын ассоциациясынын конференциясына КМУУнун китепканасынын директорунун орун басары Асылбекова Н.²⁶⁰ катышкан (1450 АКШ доллары).

Ысык-КөлМУнун китепканасына 3 000 АКШ доллары көлөмүндө грант берилген.²⁶¹

2000-жылы фонд 2 535 АКШ долларын каржылоо менен Бишкек шаарындагы ЖОЖдордун журналистика факультетинин окутуучулары жана студенттери үчүн англис тили курсун уюштурган.²⁶²

«Коомдук саламаттыкты сактоо» программасынын алкагында Сорос фондусунан КММА 7 240 АКШ доллары грантын алган.²⁶³

Фонддун «Гуманитардык билим берүүнү трансформациялоо» программасы 1994-жылдан баштап иштеген.

Сорос Фондусу «Оценка эффективности образовательных программ» долбооруна 2000-жылы 20 230 АКШ долларын бөлгөн. Программанын алкагында Билим берүү министрлигинин, ЖОЖдордун кызматкерлери АКШнын Нью-Джерси Технологиялык университетинде билим берүүнү баалоо боюнча уюштурулган тренингге катышкан.²⁶⁴

Фонддун «Конференция жана стажировка» программасы боюнча жалпы 96 701 АКШ доллары каражаты жумшалган, алардын ичинде Кыргызстандын ЖОЖдорунун катышуусу²⁶⁵:

Солтобаева Ж. КММАнын Медициналык биология, генетика жана паразитология кафедрасынын ассистенти (318 АКШ доллары); Рафатов И. – КРСУнун ага окутуучусу (403 АКШ доллары); Мусаева Ж. – КМУУнун Экономика жана финансы кафедрасынын башчысы (1266 АКШ доллары); Уразбакиева З. – КМУУнун бөлүм башчысы (Санкт-Петербург, 439 АКШ доллары); Сыдыкова Г. – КМУУнун докторанты (Москва, 578 АКШ доллары); Шакеева Ч. А. – Кыргыз-Россия академиясы (Москва, 210 АКШ доллары);

Акматалиев А. – НМУнун ректору (Москва, 210 АКШ доллары); Калдыбаев С. – НМУнун окуу бөлүмүнүн башчысы (Москва, 211 АКШ доллары); Маймендеева В. – КММАнын аспиранты (Москва, 285 АКШ доллары); Жекишева С. Кыргыз кооперация академиясынын ректору (Лондон, 849 \$); Ожукеева Т. КР Президентине караштуу башкаруу академиясынын профессор (Москва, 287 \$); Алиева КМУУнун ЮНЕСКО кафедрасынын доценти (Томск, 179 \$); Тишин А. КМУУнун профессору (Томск, 564\$); Дукенбаева А. Кыргызстандагы Америка университетинин окутуучусу (Будапешт., Венгрия, 887 \$); Акматова Т. ОшМУнун доценти (Москва, 239 \$); Камышев А. КРСУнун окутуучусу (Москва, 285 \$); Аламанова Ч. КМУУнун финансы жана кредит кафедрасынын башчысы (Бангкок, Таиланд, 1821\$); Давлетбаев Р. КММАнын балдар хирургиясы кафедрасынын ассистенти (Смоленск, Россия, 273 \$); Токтосунов А. КМУУнун жалпы биология, экология жана билим берүү технологиясы кафедрасынын башчысы (Москва, 235 \$); Бавланкулова Д. КМУУнун Экономика жана финансы кафедрасынын окутуучусу (Красновдар, Россия, 429 \$); Насыров В. КММАнын дарылоо факультетинин деканы (Варшава, Польша, 884 \$); Дикамбаева М. КММАнын көз оорулары кафедрасынын доценти (Пекин, 680 \$); Кожокматов С. КММАнын травматология, ортопедия жана экстремалдык хирургия кафедрасынын башчысы (Москва, 317 \$); Тулеева Ч. И. Арабаев ат КМПУнун каф башчысы (Берлин, 317 \$); Сагымбаев М. КММАнын травматология, ортопедия жана экстремалдык хирургия кафедрасынын асистенти (Москва, 295 \$); Бримкулов У. И. Раззакова ат КТУнун ректору (Стамбул, 487 \$); Бейбутова Ы. КМУУнун ИМОП факультетинин деканы (Канзас-Сити, АКШ, 126,7 \$); Кадышев С. «Дастан» технологиялык университетинин электроника жана микроэлектроника кафедрасынын доценти (Киев, 414 \$); Бердыбаева М. КМКТАУнун ага окутуучусу (Ланджоу, КЭР, 598 \$); Иванова И. КРСУнун философия жана социалдык-саясий илимдер каф. доценти ((Санкт-Петербург, Россия, 412 \$); Карыпова А. КМУУнун чет тилдер институтунун окутуучусу (Кан, Франция, 552 \$); Кожокматова Г. КММАнын травматология

кафедрасынын профессору (Москва, 295 \$); Алымкулова С. И. Арабаев ат КМПУ кафедра баш. (Пекин, 579 \$); Малюкова Кыргыз ТОО-металлургия институтунун каф. башчысы (Хельсинки, 536 \$); Сагымбаев М. К. Тыныстанов ат ИГУнун чет тилдер институтунун окутуучусу (Кан, Франция, 552 \$); Илиязова А. КМКТАУнун ага окутуучусу (Кан, Франция, 552 \$); Лыченко Н. КРСУнын ИВТ каф доценти (Санкт-Петербур, Россия, 363 \$); Марипов А. КТУнун каф. Башчысы (Санкт-Полтен, Автрия, 750 \$); Доложенко В. Тоо-металлургия институтунун профессору (Рио-де-Жанейро. Бразилия, 1517 \$); Воропаева В КРСУнун доценти (Москва, 285 \$); Рафибекова КММАнын каф. башчысы (Челябинск, Россия, 57 \$); Загурский А. Кыргыз агарардык академиясынын каф. башчысы (Берлин, 734 \$); Баячорова Б КМУУнун каф. башчысы (Сантори, Греция, 785 \$); Тыналиева Ж. КММАнын урология каф. Илимий кызматкери (Сингапур, 1583 \$); Джунушалиев В. КМУУнун теориялык физика каф доценти (Хайдарбад, Индия, 1213 \$).

Фонддун «Коомдук финансы» программасы боюнча КМУУнун окутуучусу Молдобаев (736\$) Будапештеги тренингге катышкан.²⁶⁶ саясатты иштеп чыгуунун маселелери.

Төртүнчү булакты²⁶⁷ чет өлкөлөр менен айрым эл аралык уюмдар тарабынан берилген ар кандай гранттык каражаттар түзөт. Мисалы, Англия, Голландия, Швеция, Венгрия сыяктуу өлкөлөрдүн жогорку окуу жайларынын бюджетинин 11-16% бизнес-корпорациялар, ар кандай фонддор жана гранттардан түшкөн каражаттардан турат. Кыргыз Республикасында болсо билим берүүнү кошумча каржылай турган жергиликтүү бизнес жана соода корпорациялары менен фонддор дээрлик эле жок. Себеби, Кыргызстанда бул нерсени стимулдаштыра турган, ал гана эмес мындай иштерге шарт жана мүмкүнчүлүк түзүп бере турган укуктук-нормативдик актылар жок. Ал эми чет өлкөлөр менен эл аралык уюмдардан келген гранттар жөнүндө толук жана системалаштырган маалымат табуу кыйын. Республиканын Эсептөө палатасынын маалыматтарына (2011ж.) таянуу менен өлкөнүн билим берүү тармагына болгон эл аралык уюмдардын салымы Кыргызстандын билим берүү

системасын каржылоого жумшалган жалпы каражаттардын 5% түзөөрүн айтсак болот. Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн башчысы болуп турган учурунда (2004ж.) Н. Т. Танаев белгилегендей, өлкөнүн билим берүү системасын кошумча каржылоо үчүн орто эсеп менен жылына 4 млрд. сомго жакын чет өлкөлүк гранттык жана кредиттик каражаттар тартылып турган. Ошол учурдагы Премьер-министр Н. Т. Танаевдин айтканына караганда бул көрсөткүч мамлекет тарабынан өлкөнүн билим берүү системасын каржылоого иш жүзүндө жумшаган каражаттарынан 3-4 эсе көп болгон. Негизинен, республиканын билим берүү системасынын айрым маселелерин чечүү үчүн тартылган чет өлкөлүк гранттар эки багыт менен жүргүзүлгөн. Биринчи багытты мамлекет аркалуу, мамлекеттин кийлигишүүсү жана кепилчилиги менен келген гранттар түзгөн. Булар негизинен өлкөнүн жалпы орто билим берүү (мектеп) тармагы менен алгачкы кесиптик билим берүү тармактарынын көйгөйлөрүн чечүүгө пайдаланылган. Мисалы, 2005-2006 жылдары Кыргыз өкмөтү менен Билим жана илим министрлигинин эл аралык уюмдарга кайрылуусунан улам Бүткүл дүйнөлүк банк менен Азия өнүктүрүү банктары билим берүү жаатындагы 4 проекти каржылоо үчүн 47 млн. АКШ долларын бөлүп берген. Ал эми Алгачкы кесиптик билим берүү тармагын кошумча каржылоо үчүн мындан 5 жыл мурда Азиялык өнүктүрүү банкы 10 миллион АКШ долларын бөлүп берсе, 2013- жылы “Кесиптик билим берүүнү жана жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү” деген экинчи долбоорду каржылоо үчүн 20 миллион АКШ долларын берүүдө. Жалпысынан, каралып жаткан жылдары, Кыргызстандын Алгачкы кесиптик билим берүү тармагы ПРООН, Швейцариянын Хельветас уюму, Германиянын эл аралык кызматташтык коому (GIZ), Европалык Билим фонду сыяктуу 20дан ашык ар кандай эл аралык уюмдар менен кызматташып, кошумча каражат алып келген.

Мамлекеттик уюмдардын кийлигишүүсү менен уюштурулуп, багытталып, бөлүштүрүлүп жана өздөштүрүлүп тургандыктан бул багыт менен келген гранттар бир жагынан көп учурларда толук өздөштүрүлбөй калып, экинчи жагынан коррупциялык талап-тоноого көбүрөөк дуушар

болгондуктан өзүлөрүнүн натыйжалуулугун төмөндөтүп жиберешкен. Мисалы, абдан тартыш болуп жаткан мектеп окуу китептерин чыгаруу максатында 2004 жылы Азия өнүктүрүү банкынан алынган бир жылдык кредитке басмаканадан 7 млн. окуу китебин чыгаруу керек болсо, болгону 1 млн. гана китеп басылып чыгарылган. Кредит бир жылдык болгондуктан анын өздөштүрүлбөй калган бөлүгү жөн эле “күйүп” кеткен.

Экинчи багытты мамлекеттик уюмдардын кийлигишүүсү жана кепилчилиги жок эле өз демилгелери, өз каналдары аркалуу жана өзүлөрүнүн конкреттүү маселелерин чечүү үчүн тартып келген республиканын жогорку окуу жайларынын гранттык каражаттары түзгөн. Тилекке каршы, Кыргызстандын билим берүү системасын каржылоо үчүн тартылган гранттар жана кредиттер жалаң гана чет өлкөлүктөр жана эл аралык уюмдар тарабынан берилип келген каражаттар. Бул өнүттөгү бир дагы ата-мекендик фонддордун, ишкерлердин жана коомдордун меценаттык, спонсордук аракетин жолуктурууга болбойт. Ал эми Түркияда болсо, тескерисинче, мамлекеттик эмес окуу жайлар негизинен жеке адамдардын (студенттердин) каражатынын эсебинен эмес, өлкөнүн ичиндеги ар кандай фонддордун каражаттары аркалуу каржыланып турат.

КОРУТУНДУ

Заманбап окуу жай бул биринчи кезекте коомдо белгилүү бир кадыр-баркка ээ болушу зарыл. ЖОЖдордогу сапаттуу билим берүү, сапаттуу рыноктук шартка туруштук бере ала турган адисттер менен өлкөнү камсыз кылуунун негизи окуу жайдын туруктуу өсүүсүн камсыз кыла турган бекем экономикалык базасынын болушунда. А экономикалык базаны бекемдөөдө негизги киреше алып келе турган каржаттардын багыттары болуп билим берүүнү экспортто, өндүрүш менен байланышкан кирешелүү илимий долбоорлорду ишке ашыруу болуп эсептелет. Аталган багыттарды ишке ашыруу үчүн мамлекеттик субсидиядан тышкары чет өлкөлүк, менчик инвестицияларды тартуу приоритеттүү болуш керек.

ЖОЖдордогу экономикалык ишмердүүлүк окуу жайдын экономикалык кызыкчылыкты жакшыртуудагы сандык, сапаттык максатты көздөгөн иш аракеттердин ыраттуулугу. Билим берүү системасынын экономикалык ишмердүүлүгү өндүрүштүк тармактардагы экономикалык кызыкчылыктарга салыштырганда бир кыйла айырмаланаары белгилүү жана билим берүүгө тиешелүү экономикалык өзгөчөлүктөр бар.

Заманбап ЖОЖдордун сапаттуу өнүгүүсү сапаттуу билим берүүнү камсыз кылуу менен бирге билим берүүнүн дүйнөлүк глобалдык проблемаларын чечүүгө катышуусунда. Ошондуктан, ааламдашуу алкагында ЖОЖдорго коюудан талаптар анын экономикалык күчтүүлүгү менен тыгыз байланышта. ЖОЖдордун дүйнөлүк рейтингиндеги негизги көрсөткүчтөр илимий ачылыштар, заманбап адисттерди даярдоодогу экспорттун жогору болушу. Айтканга жеңил болгону менен илимий изилдөөлөр бир катар каражаттарды талап кылат. Ал эми дүйнөлүк деңгээлдеги сапаттуу билимди экспорттоону камсыз кылуу дагы оңой эмес. Ан үчүн эң жок дегенде окутуу процессинин жүрүшүн толуктап, бекемдеген керектүү методологиялык, техникалык каражаттар менен жабдылышы шарт.

ЖОЖдордун атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн арттырууда кирешелүү бир катар долбоорлордун үстүндө иштөөсү керек. Андай долдооблорго заманбап, рынокко керектүү сапаттуу адистерди даярдоо, окуу жайга киреше алып келе турган илимий доолборлорго катышу жана аны ишке ашыруу, ЖОЖ үчүн пайда алып келе турган долбоорлорду каржылоо аркылуу глобалдык атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн көрсөтүү.

Мамлекеттин бардык тармактарынын рыногу өкмөттүн көзөмөлүнө муктаж, анын ичинде билим берүү дагы. Билим берүү бул коомдук продукт, коомдук товар болуп эсептелегендиктен билим берүүнүн рыногу дагы такай көзөмөлдө болуу менен тыгыз иликтенип, социологиялык, экономикалык анализге муктаж.

Мамлекеттик жана мамлекеттик эмес ЖОЖдун окуу котрагынын айырмасы бар. Мамлекеттик ЖОЖдордо акы төлөп окушкан студенттердин каражаты окуу жайдын короткон чыгымын толук жапбайт. Ал эми БААУ-АУЦА сыяктуу ЖОЖдор студенттердин котрагы окуу жайдын толугу менен каржылоо менен анын өнүгүүсүнө багытталат.²⁶⁸

Кыргызстандын ЖОЖдордунда сапаттуу жогорку билим берүүгө толук мүмкүнчүлүктөр бар. Бул максатта билим берүүнүн дүйнөлүк жогорку билим берүү стандарттарын өздөштүрүү менен бирге улуттун, өлкөнүн традициялык билим берүүнүн жакшы жактарын айкалыштыруу зарыл. Анткени билим алууга умтулган Кыргызстандын жаш мууну дүйнөлүк стандарттагы, сапаттуу билимге ээ болу менен бирге керектүү, рынокко туруштук бере ала турган кадр, адис болуп чыгышы керек. ЖОЖдор мамлекеттик, мамлекеттик эмес статустарына карабай экономикалык жактан мамлекеттин каржысына көз карандылыктан эркиндикке чыгуусу зарыл. Бул үчүн ири алдыда дүйнөлүк УНИВЕРСИТЕТ 3.0 тобундагы ЖОЖдордун тажрыйбасын эске алуу менен реформаланышы, экономикалык ишмердүүлүгүнүн мазмунун өзгөртүүгө барышы керек.

Кыргызстандын эгемендик жылдарынын алгачкы 20 жыл аралыгындагы жогорку окуу жайларынын экономикалык тарыхын изилдөө боюнча төмөнкүдөй **жыйынтыктарды** чыгарсак болот:

1. 1991-2010-жылдар аралыгындагы жогорку окуу жайлардын экономикалык тарыхын изилдөө боюнча тарыхый булактык, теориялык базасы изилдөөнүн тарыхый-салыштырмалуулук ыкмасынын негизинде объективдүүлүк, тарыхыйлуулук принциптеринде каралып, анализге алынды.

2. Көз карандысыздыктын алгачкы 20 жылдыгында жогорку окуу жайлардын форматындагы бир катар өзгөрүүлөр болгон. Мамлекеттик статуска ээ ЖОЖдордун окутуу форматында окуу жайлардын экономикасына таасир этүүчү акы төлөп окутуу формасы киргизилген. Мамлекеттик окуу жайлар бир эле учурда бюджеттик жана бюджеттик эмес кирешелердин негизинде иштеген. Кошумча бюджеттен тышкары киреше булактарын издөөнүнүн үстүндө эл аралык келишимдердин негизинде донордук кирешелерди тартышкан. Эл аралык банктардын, уюмдардын, жеке инсандардын окуу программасы, гранттарына тартылган.

3. Жогорку кесиптик билим берүү системасында менчик. Маллекеттик эмес окуу жайлар пайда боло баштаган.

4. 1991-2010-жылдардагы ЖОЖдордун экономикалык ишмердүүлүгүндө дүйнөлүк билим берүү системасындагы тажрыйбалар менен бирге алардын кажылык боюнча механизмдери чоң роль ойногон. Жогорку билим берүү боюнча эл аралык программаларга катышуусу ЖОЖдордун кошумча финансылык каражаттарын табууда эле эмес, жогорку билим берүүнүн дүйнөлүк стандартына кошулушуна дагы шарт түзгөн. Ал эми, кошумча финансылык каражаттарды табууда ЖОЖдорго берилген эркиндик Кыргызстандын эгемен доорундагы жогоку билим берүү системасынын модернизацияланышына түркү берген.

Практикалык сунуштар

1. Кыргызстандын жогорку окуу жайларынын финансылык абалынын жакшырышы үчүн дүйнөлүк окуу жайлардын тажрыйбасындагы киреше табуунун ийкемдүү формулаларын киргизип, өздөштүрүү зарыл.

Тарыхый булактар жана колдонулган адабияттардын тизмеси

Мамлекеттик актылар

1. 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү СТРАТЕГИЯСЫ. КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 1-июлундагы № 395 токтому. 19-б.
2. Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
3. Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>
4. Закон КР от 16 декабря 1992 года № 1074-ХП «Об образовании». <https://cbd.minjust.gov.kg/839/edition/503707/ru?ysclid=lzd4ckddta319835734>

Архивдик булактар

5. КГМА. Распоряжение № 38 от 25.06.97 г. / КР БМА. Ф,1734. Оп. 6. Ед.хр. 1232. Л.146.
6. КГМИ. Приказ № 305 от 28 ноября 1991 г. / КР БМА. Ф.1734. оп 6. Ед.хр. 1165. Л. 244.
7. КГМИ. Приказ № 332 от 28 декабрь 1991 г. / КР БМА. Ф.1734. оп 6. Ед.хр. 1165. Л. 300.
8. КММИ. Утверждение плата за обучение. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1148. – Л. 294.
9. КММИ. Утверждение плату за обучение на 1995-1996 учебный год. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. Л.138.
10. КММИ. Утверждение ректора плату за обучение клинических ординаторов на 1994-95 уч.г. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. – Л. 39.
11. КММИ. Утверждение ректора плату за обучение студентов, обучающихся на контрактной основе на 1994-95 уч.г. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. – Л. 36.

12. КНУ. Объяснительная записка к бухгалтерскому отчету Кыргызнацуниверситета за 1999 год / КР БМА. Ф. 869. Оп 10. Ед.хр. 2036. – 5.
13. КР ББИЖ\аЖСМ 2000-жылдын 14-мартында кабыл алынган № 142 буйругу
14. КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 725.
15. КР өкмөтүнүн 1993-жылдын 25 августундагы № 395 токтому.
16. Краткий проспект о сотрудничестве университета с международными организациями. 1995-1997 гг. ОшМУнун архиви. Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 2315. – С. 161-164. – С. 161.
17. КРБМА ФПИ. Ф. 2566. Оп. 2. Ед.хр 723. – Л. 298.
18. КТУ. Отчет О финансово-хозяйственной деятельности КТУ за 1998 год / КР БМА. Ф. 2566. Оп. 2. Ед.хр. 741. – Л 125.
19. КТУнун окумуштуулар кеңешинин протоколу « 1, 17.-октябрь 1994-ж. КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 725.
20. Общее количество иностранных и контрактных студентов КГМА на 13.12.96г. /КР БМА. Ф,1734. Оп. 6. Ед.хр. 1232. Л.37.
21. Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 63. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
22. Отчет о финансово-хозяйственной деятельности Кыргызского сельскохозяйственного института им. К. И. Скрябина за 1992 год. / КР БМА. Ф.2635. оп.1. ед.хр 811. Л. 49-54.
23. Отчет ответственного секретаря приемной комиссии Трегубовва на Ученый совет КТУ «Об итогах и наборе студентов на первый курс КТУ на 1995-96 уч.год. / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 725.
24. ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 3
25. ОшМУ. Годовой отчет за 1992 год / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) .Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 9040. Л 26-47

26. МЗРК. Дополнительные ассигнования повышения заработной платы, стипендии по Кыргызгосмединституту на 1993 год. / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1197. Л. 98-99.
27. Сведения о студентах по деканату иностранных и контактных студентов на 20.09.94 г. // КР БМА ф. 1734. Оп 6. Ед.х. 1198. Л. 173.
28. Свод доходов и расходов по специальным средствам КГМА на 1997 год. / КР БМА. Ф. 1734. Оп.6. ед.хр. 1232. Л. 37,39.
29. Постановление Ученого Совета КТУ им. И. Раззакова от 31.03.1999г. / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 740. Л. 118-120.
30. Приказ № 197 от 24.08.1993 г. КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1189. Л. 96.
31. Приказ № 55 об изменении платы за обучение от 10 марта 1994 г. / КР БМА ф. 1734. Оп 6. Ед.х. 1199.
32. Размер оплаты за обучение студентов на котрактной основе в ОГПИ на 2008-2009 учебный год (в сомах) для граждан КР. / ООМА. Ф,227. Оп.1. Ед.хр. 243. – Л.6.
33. Справка комиссии для подготовки заседания Ученого совета КТУ по вопросу «Отчет о научно-исследовательской работе КТУ за 1998 год» / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 740. Л. 118-120.
34. Справка о структуре штата профессорско-преподавательского персонала в КГМА за 1992-1996 гг. /КР БМА. Ф,1734. Оп. 6. Ед.хр. 1232. Л.51.
35. Утверждение о плате за обучение. Размер стипендии / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1148. Л. 290.
36. Утверждение плату за обучение студентов обучающихся на контрактной основе на 1994-95 учебный год / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. Л 36.
37. Утверждение стоимость защиты специализированном совете Д-14.95.35 / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. Л.40.
38. Штатное расписание КГМИ на 1993 год. / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1197. Л. 59.

Адабияттар

39. Абдиев М. Ж., Эл аралык интеграциялоо шартында Кыргызстандын догорку кесиптик билим берүү системасын реформалоо [Текст] / А. Ж. Абдиев, Ж. А. Абдыкалыкова // Известия ОшГУ. – 2021. – № 2. Часть 1. – С. 114- 120.
40. Абдрашев А. Б. Образовательная политика стран Центральной Азии: сравнительный анализ. Д.п.н. по спец.: 23.00.02. – 36 с.; Эволюция и унификация систем образования в Центральной Азии.-Бишкек: 2013. 256с.
41. Абдрашев А. Б. Эволюция и унификация систем образования в Центральной Азии. – Б., 2013. – 255 с.
42. Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар. – Бишкек: Махprint, 2013. – 320 б.
43. Абдырахманов Т. А. Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита. – Бишкек, 2010. – 173 с.
44. Абдырахманов Т. А. Переходные процессы и особенности демократического транзита Кыргызстана. – Б., 2013. – 252 с.;
45. Акматбаев У. Т. Сотрудничество Кыргызстана и Федеративной республикой Германия в сфере образования / Наука и новые технологии. – 2010. – № 9. – С. 90
46. Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 779-б.
47. Бобушев Т. С., Бобушева Д. С. Экономическое развитие Кыргызской Республики на пути к рынку. – Б.: АУЦА, 2006. – 191 с.
48. Болжурова И. С. Образование в Кыргызстане: стратегии и реалии переходного периода. – Бишкек: Изд-во «Гульчынар». – 2005.
49. Болжурова И. С. Проблемы и перспективы интернационализации высшего образования. – Б.: Илим, 2006.,

50. Джапаров Э. Б. Опыт реформирования Исык-Кульского государственного университета / Вестник Исык-Кульского университета . – 2000. № 4. – С. . -
51. Джапарова Р. Высшая школа в Кыргызстане: проблемы модернизации [Текст] / Р. Джапарова // Высшее образование в России. 2004. - № 4. – С. 134-139. – С. 135.
52. Жусенбаев Ш. Ж. Мировые тенденции развития высшего образования в мире во второй половине XX века. – Б., 1997. – 212 с.
53. Заключительный отчет: анализ финансирования образования в Кыргызской Республики. – Б. 2017. – 85 с.
54. Иващенко Н. П., Энговатова А. А., Коростылева И. И. Национальный университет Сингапура: на пути к предпринимательскому университету // Экономическая стратегия. – 2016. – № 1. – С. 62-67..
55. История создания и развития КГУ им. И. Арабаева. – С. 2.
56. Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 2003. – 486 с.
57. Курбанова Н. У. Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространство. – Б., 2001. – 161 с.
58. Курманали кызы Мира. Проблемы и перспективы развития высшего педагогического образования в современном Кыргызстане”. – Б.,: Алтын-Тамга, 2012. -165 с.
59. Кыргызстан цифраларда: статистикалык жыйнак. – Б., 2011. – 305 б.
60. Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 2024. -734 с. – 1-б.
61. Махновский В. П. Международные донорские организации и развитие образования в Кыргызской Республике. – Б: МУК, 1998. – С. 68, 73. / Халанский И. В. – С.55.
62. Михальченкова Н. Высшая школа и государство. Глобальное и национальное измерение политики. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, сор. 2017. - 327 с.

63. Население Кыргызстана в начале XXI века. – Б., 2011. –332 с.
64. Нур уулу Д. Основные проблемы и перспективы развития высшего образования в Кыргызстане при переходе на двухуровневую систему образования//Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. 2013, Т.13. - №6. - С. 109-113.
65. Образование и наука в Кыргызской Республики: статический сборник. – Б, 2003. / Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41.
66. Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 125 б. -41-б.
67. Примбаев Ж. Кыргызско-Турецкое сотрудничество в сфере образования // Общество и экономика. № 2. 2018. – С. 103-109.
68. Токтогонов С. А. Из истории высшего образования Кыргызстана. – Бишкек, 2002.
69. Токтогонов С.А. Страницы прошлого. Ректоры ОшПИ (ОшГУ). – Жалал-Абад, 1994.
70. Токтомушев С. Ж. Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век. – Б., 1997. – 149 с.
71. Турдикулов О. Т. Международное сотрудничество как фактор интернационализации высшего образования в Узбекистане //Вопросы национальных и федеративных отношений. 2022. № 10(91). Том 12. - С. 3954-3965.
72. Турдубаева Э. Кыргызско-турецкое сотрудничество в сфере образования / Роль и восприятие Турции в Кыргызстане. – Б., 2012. – 160 с.
73. Халанский, И. В. Из истории международных отношений Кыргызской Республики в сфере образования (1991-1999 гг.) [Текст] / И. В. Халанский – Бишкек: «Тимор и К». – 210 с.
74. Эсенкулов Н. Ж. Реформирование образования Суверенного Кыргызстана // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. № 9. – С. 154-157.

Диссертациялар жана авторефераттар

75. Адамкулова, Ч. У. Формирование механизма организации управления развитием ВУЗа в условиях модернизации сферы высшего образования: теория, методология, практика (на материалах Кыргызской Республики). Диссерт. Доктор. Эконо. Наук. Спец. : 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг). – Душанбе. 2018. – 367 с. – С. 156.

76. Айдаркул Каана. История международных связей Кыргызстана (1950-1990 гг.) //Диссертация на соискание ученой степени доктора ист наук. Специальность 07.00.02 -Отечественная история. -Бишкек, 1993.

77. Бейшембиев Э. А. Развитие университетского образования в Кыргызстане (1970-1980-е гг.)// Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. специальность 07.00.02 -отечественная история. –Бишкек, 1995.

78. Болжурова И. С. “История развития системы образования Кыргызской Республики в переходный период” //Диссертация на соискание доктора педагогических наук. Москва, 2006;

79. Есеналиева Б. Б. Финансирование образовательных организаций Кыргызстана: теория, практика, проблемы и перспективы. Автореф. Докт. Дисстер по спец.: 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит, 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика.– Б. 2019. 43 с.

80. Есеналиева, Б. Б. Финансирование образовательных организаций Кыргызстана: теория, практика. Проблемы и перспективы [Текст]: дис. ... докт. экон. наук: 08.00.10; 08.00.12 / Б. Б. Есеналиева. – Бишкек, 2019. – 296 с.

81. Каниметов Ж. К. Демократизация управления системой образования // Диссертация на соискание доктора педагогических наук. - Бишкек, 2009;

82. Курманали кызы Мира. Развитие высшего педагогического образования в современном Кыргызстане (1991-2010гг.). Автореферат диссерт к.и.н. 07.00.02. – Б., 2012. – 26 с.;

83. Рыскулуева Ф. Становление и развитие высшего образования Кыргызстана: 1990-2007 гг. // диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. –Москва, 2009.

84. Халанский И. В. История международных отношений Кыргызской Республики в сфере образования (1991-1999). – Бишкек, 2000. Автореферат к.и.н., 07.00.02. – 27 с.

85. Хоролец Е. Г. Научные связи Кыргызстана и России: исторический анализ становления и развития.//Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.02 - Отечественная история. –Бишкек, 2007.

86. Черноус Т. Ф. Подготовка кадров высшей квалификации в Кыргызской Республике в контексте международных интеграционных процессов (1991-2005 гг.)// Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07 00 02 - Отечественная история. –Бишкек, 2007.;

Электрондук булактар

87. <https://studylib.ru/doc/2688996/vvedenie-1.-sistema-vysshego-obrazovaniya-v-kr>

88. https://www.auca.kg/kg/auca_history/

89. Аналитический обзор № 8 состояния и международных тенденций развития систем образования (апрель – июнь 2004 г.) – Минск, 2004. – 76 с. – С. 27 // _rus.pdf } 10. Образование сегодня (Информационный бюллетень Сектора ЮНЕСКО по вопросам образования). Тема номера: Высшее образование и рынок. — 2002. — № 3 (ОКТАБРЬ-ДЕКАБРЬ) // [WWW - документ] URL http://www.unesco.ru/publ/educ3_rus.pdf .

90. Билим берүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы [Электронный ресурс]: КР Президентинин жарлыгы № 92. 2003-ж. 30 апрель. –

Режим доступа: <https://k-jusupov.mektebim.kg/wp-content/uploads/sites/645/2022/12/bilim-ber-myyzamy.pdf> - Загл. с экрана.

91. Всемирная декларация О высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры. Париж. 9 октября 1998 г. <https://ex-edu.ru/files/t/pdf/5.pdf>

92. Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. **Дүйнолук банктын справочниги.** <https://documents1.worldbank.org/curated/en/427891468213004741/pdf/689260ESW0RUSS0nization00200700russ.pdf>

93. Годовой бюджет Кыргызско-Турецкого университета «Манас» составляет порядка \$ 51 млн. / <https://news.invest.kz/60159331-godovoy-byudzhety-kyrgyzsko-tureckogo-universiteta-manas-sostavlyayet-poryadka-51-mln---ministr-k-sadykov>

94. Джапарова Р. Н. Дальнейшее реформирование системы высшего образование в Кыргызстане: концептуальное видение на период до 2020 г. / Реформа. –С. 1-10. Reforma Arşiv 2009 Cilt: 1 - Sayı: 41 1 -10. <https://www.acarindex.com/reforma/2020-82551>

95. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>

96. КРББЖ\аИМ 2008-жылдагы маалыматы боюнча / <https://studylib.ru/doc/2688996/vvedenie-1.-sistema-vysshego-obrazovaniya-v-kr>

97. Кыргызско-Турецкий университет «Манас» / https://ru.ruwiki.ru/wiki/%D0%9A%D1%8B%D1%80%D0%B3%D1%8B%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%BE-%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82_%C2%AB%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%C2%BB

98. Мусаев А. И. Трансформация высшего образования: модели мировых университетов и перспективы для Кыргызстана // Кут билим.

09.02.2024. <https://kutbilim.kg/ru/analytics/inner/transformatsiya-vysshego-obrazovaniya-modeli-mirovyh-universitetov-i-perspektivy-dlya-kyrgyzstana/>

99. Обзор сектора Высшего образования
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/obzor-sektora-vysshego->

100. Образование и наука в Кыргызской Республике Статистический сборник. Бишкек, 2012г. – 164 с.
<https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/abd9612b-c222-4cd8-851c-afb9373e890f.pdf>

101. Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>

102. Питер Джоунс. Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии: рабочий доклад 09 март 2010.
https://studylib.ru/doc/2365537/obrazovatel_naya-iniciativa-es-v-central_noj-azii .

103. Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых государств. О Концепции модельного Образовательного кодекса для государств-участников СНГ
<https://iacis.ru/public/upload/files/1/360.pdf>

104. Роль и восприятие Турции в Кыргызстане. – 2012. – 160 с. – С. 39.
<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/09521.pdf>

105. Соглашения между Правительством Республики Беларусь, Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики, Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и званиях. Москва, 24 ноября 1998 года.
https://nic.gov.ru/ru/docs/foreign/confirmation/idokb_2491_228021

106. Турция вложила \$ 398 млн в университет в Киргизии // <https://rossaprimavera.ru/news/9f3d2401>

Тиркеме

Мамлекеттик бюджеттин каражатынын 2010-жылы мамлекеттик жогорку окуу жайлар арасында бөлүнүшү:

Жогорку окуу жай аталышы	2010 жылы мамлекеттик бюджеттен каржылоо көлөмү, статьялар боюнча							
	баары	Анын ичинен маяна	Анын ичинен административдик-башкаруучулар маянасы	Профессор-окутуучулар маянасы	Социалдык фондго чегерүүлөр	Коммун. кызмат акы	Жабдыктарды алуу	Капиталдык ремонт
Мамлекеттик жогорку окуу жайлар								
КУУ	33031,9	29913,5	8855	21058,3	2768,3	350	0,0	0,0
КМУ	16960,9	10162,1	4505,8	5656,3	1930,8	1100	0,0	0,0
КМТУ	30516	21915,3	9701	10527,7	3780,2	1197,2	1197,2	0,0
КМКТАУ	25300,4	18732,6	1540,4	17192,2	3231,4	1831,4	0,0	0,0
БГУ	16432,7	11490,7	4640,1	6850,6	1987,3	550	0,0	0,0
КМДТж/аСА	14354,6	8923,1	4997	3926,2	1538,5	1350	0,0	150
КММА	19682,8	14356	8138	6218	2477,3	2849,5	0,0	0,0
КМЮА	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
КАУ	13600,2	11265,2	4703	6562,2	1885	450	0,0	0,0
МУК	4652	3098,3	1136,1	1962,2	534,5	602	0,0	0,0
Ак.МВД	65501,5	55869,2	34207,8	19039	1684,8	2664,1	2783,4	2500
КМИИ	9073,4	5828	940,1	3012,3	1005,4	2040	200	0,0
КУК	31462,1	15515,6	3690,8	11824,8	2676,5	1650	200	10000
К-ТУ Манас	5752	3750	648,8	3103,7	646,8	1000	0,0	0,0
НАХ КР	7932,9	3698,5	845	3389,4	1368,3	1225	400	450
КРСУ	39662,8	21717,7	0,0	12743,3	3746,3	567	584,5	0,0
АУП КР	9262,8	3951,2	3253,1	698,1	681,6	263	367	4000
КЭУ	7677,7	4817,6	2149,6	2668	830,9	952,2	30	1047
ИСРиП	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
ОшМУ	25065,2	16752,6	2791,9	8974,1	2896,4	385	0,0	0,0
ОшТУ	16050,9	13276,5	4349,3	8922,2	2289,4	485	0,0	0,0
ОМПИ	14203,4	9885,9	3333,4	6552,5	1705,3	1003,8	698,4	910
ИМУ	13781,7	11513	6827,2	4685,8	2006,2	262,5	0,0	0,0
ЖАМУ	18800,4	12034,9	704,4	6169,2	2266,5	690	0,0	0,0
НМУ	16695,1	11882,2	4022	7860,2	2049,5	2049,5	0,0	

БатМУ	3778,6	3047,8	567,3	2480,5	525,7	205		
К-ӨУ	12360,2	7282,2	2184,7	5097,5	1256,5	290	25,5	0,0
ТалМУ	2504,9	1476,7	433,3	1043,4	457,7	145	0,0	0,0
ДА МИД	1869,6	1198,2	695,6	502,6	183,5	439,2	48,6	0,0
ВИ ВС КР	48891,4	14851,9	3576,9	98664,9	1971,1	32068,4	0,0	0,0
ОшМЮИ	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Мамлекеттик бюджеттен сырткаркы каражаттардын мамлекеттик жогорку окуу жайлар арасында бөлүнүшү

ЖОЖдор	2010 жылы мамлекеттик бюджеттен сырткаркы каражаттардын колуму, статьялар боюнча								
	ВСЕГО	з/плата в т.ч.	з/плата АУП	з/плата ИПС	отчисления в СФ	ком.услуги	приобретение оборудования	капитальный ремонт	
Мамлекеттик жогорку окуу жайлар									
КНУ	209753,1	132917,1	43321,9	89595,2	22344	12061,3	13834,9	28595,7	15000-28000
КГУ	142930,8	65995,2	19066,5	46928,7	11384,2	5568,5	9486	5186	6000-22000
КГТУ	208330,4	111405,1	30046,3	78024,9	19202,1	11335,7	8740	3650,9	8500-30000
КГУСТА	110625,4	76096,4	12612,1	63484,3	13126,6	4856,2	6181	3133,3	10500-21800
БГУ	87703,9	57421,4	12467,5	44953,9	9906,6	7248,9	1179,1	2719,4	8000-25000
КГАФКиС	13013,3	6161,3	2711	3450,3	1083	1562,4	612,3	161,9	6000-17000
КГМА	190990,7	77648,3	22490,7	55157,6	13304,5	9150	5216,9	822,7	15000-30000
КГЮА	103024,8	70978,4	14523,8	36598,3	11293,8	2025,8	8037,8	5233,2	17400-35650
КАУ	44999,3	27820,7	8666,6	19154,1	4846,2	8076,6	2649,9	1605,9	6500-17000
МУК	20481,9	10405,7	5070,2	5335,5	1952,4	1644,9	484,4	0,0	16000
Ак.МВД	3948,4	2243,4	61,1	1692	80,4	643	58,9	922,7	10500-21000
КГИИ	2857,1	2046,5	538,1	11541,1	350	170	290,5	0,0	5500-7500
КНК	2760,3	1800	361,4	1438,6	308,7	226,8	98,8	0,0	11000-70000
К-ТУ Ман	596,9	62,9	62,9	0,0	11,1	5,1	0,0	0,0	
НАХ КР	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0
КРСУ	183836,2	118824,3	0	103187,7	20109,6	5445,8	3255,1	2738,5	7500-34000
АУП КР	47640,9	33664	10883,7	22780,3	6400	2611,1	2000	2965,8	18000-30000

КЭУ	35050,4	24506,1	7775	16731,1	4375,1	587,4	5581,8	0	6500-25500
ИСРиП	11919,6	8871,4	2665,4	6206	2404,6	328,7	314,9	0	9000-14000
ОшГУ	254678,4	143575,9	11888,1	106605,1	25476,6	9767,7	1841,4	10216,1	4500-28000
ОшТУ	74810,9	55285,7	16585,8	38699,9	8906,4	2374	2990,7	5254,1	13000-20000
ОГПИ	16535,9	11032,4	3809,4	7223	1903,1	465	1846,7	1288,7	4000-16000
ИГУ	40525,5	30595,5	11153,9	19441,6	5194,7	2881,1	1128,4	725,8	8200-16900
ЖАГУ	66920,5	44642,6	1993,7	26853,6	7718,1	2147,5	1996,7	0,0	3500-30000
НГУ	15945,8	7964,8	1434,6	6530,2	1222,8	668,3	3652,9	710,9	4650-15000
БатГУ	22508,3	16094,3	5407,3	10687	2786,6	442,3	3185,1		6000-16000
К-УУ	24476,4	33819,6	12175,1	21644,5	5747,9	2619,9	1600	189	4500-17500
ТалГУ	17420,9	7864,1	2290	5574,1	1328,7	761,1	380	609,7	10000-16000
ДА МИД	5601,5	3840,6	2326,7	1514,2	602,1	221,8	936,7	0,0	7900-52800
ВИ ВС КР	7999	7987,2	1064	4889,2	11,7	0,0	0,0	0,0	0
ОшГЮИ	56600	31000	8700	22300	8450	1500	6150	9500	7800-22500

¹ Абдырахманов Т.А. Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита. – Бишкек, 2010. – 173 с.; Абдырахманов Т.А. Переходные процессы и особенности демократического транзита Кыргызстана. – Б., 2013. – 252 с.; *Абдырахманов Т.А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар.* – Бишкек: Махprint, 2013. – 320 б.ж.б.

² Абдырахманов Т. А. Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита. – С..

³ Абдырахманов Т. А. Высшая школа Кыргызстана в период демократического транзита. – С..110.

⁴ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 779-б.

⁵ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 779-б.

⁶ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 779-б.

⁷ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 778-б.

⁸ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 778-б.

⁹ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 793-б.

¹⁰ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 793-б.

¹¹ Нур уулу Д. Основные проблемы и перспективы развития высшего образования в Кыргызстане при переходе на двухуровневую систему образования // Вестник Кыргызско-Российского славянского университета. 2013, Т.13. - №6. - С. 109-113.

¹² Курбанова Н. У. Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространство. – Б., 2001. – 161 с. – С. 60

¹³ Курбанова Н. У. Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространство. – Б., 2001. – 161 с. – С. 72

¹⁴ Мусаев А. И. Трансформация высшего образования: модели мировых университетов и перспективы для Кыргызстана // Кут билим. 09.02.2024. <https://kutbilim.kg/ru/analytics/inner/transformatsiya-vysshego-obrazovaniya-modeli-mirovyh-universitetov-i-perspektivy-dlya-kyrgyzstana/>

¹⁵ Иващенко Н. П., Энговатова А.А., Коростылева И. И. Национальный университет Сингапура: на пути к предпринимательскому университету // Экономическая стратегия. – 2016. – № 1. – С. 62-67..

¹⁶ Эсенкулов Н. Ж. еформирование образования Суверенного Кыргызстана // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. № 9. – С. 154-157.

¹⁷ *Бейшембиев Э.А. Развитие университетского образования в Кыргызстане (1970-1980-е гг.)// Диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. специальность 07.00.02 -отечественная история.* – Бишкек, 1995.

- ¹⁸ Айдаркул Каана. *История международных связей Кыргызстана (1950-1990 гг.)* // Диссертация на соискание ученой степени доктора ист наук. Специальность 07.00.02 - Отечественная история. - Бишкек, 1993.
- ¹⁹ Хоролец Е.Г. *Научные связи Кыргызстана и России: исторический анализ становления и развития.* // Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07.00.02 - Отечественная история. - Бишкек, 2007.
- ²⁰ Халанский И. В. *История международных отношений Кыргызской Республики в сфере образования (1991-1999).* - Бишкек, 2000. Автореферат к.и.н., 07.00.02. - 27 с. - С. 4-5.
- ²¹ Черноус Т.Ф. *Подготовка кадров высшей квалификации в Кыргызской Республике в контексте международных интеграционных процессов (1991-2005 гг.)* // Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Специальность 07 00 02 - Отечественная история. - Бишкек, 2007.;
- ²² Курманали кызы Мира. *Развитие высшего педагогического образования в современном Кыргызстане (1991-2010гг.).* Автореферат диссерт к.и.н. 07.00.02. - Б., 2012. - 26 с.; Проблемы и перспективы развития высшего педагогического образования в современном Кыргызстане". - Б., Алтын-Тамга, 2012. -165 с.
- ²³ Адамкулова, Ч. У. *Формирование механизма организации управления развитием ВУЗа в условиях модернизации сферы высшего образования: теория, методология, практика (на материалах Кыргызской Республики).* Диссерт. Доктор. Эконо. Наук. Спец. : 08.00.05 – экономика и управление народным хозяйством (экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – сфера услуг). - Душанбе. 2018. – 367 с. – С. 156.
- ²⁴ Адамкулова, Ч. У. Диссертация.... – С. 366-367.
- ²⁵ Адамкулова, Ч. У. Диссертация.... – С. 9.
- ²⁶ Адамкулова, Ч. У. Диссертация.... – С. 70..
- ²⁷ Есеналиева Б. Б. *Финансирование образовательных организаций Кыргызстана: теория, практика, проблемы и перспективы.* Автореф. Докт. Дисстер по спец.: 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит, 08.00.12 – бухгалтерский учет, статистика.– Б. 2019. 43 с. – С. 17.
- ²⁸ Есеналиева Б. Б. Автореферат.... – С. 36.
- ²⁹ Джапарова Р. Н. *Дальнейшее реформирование системы высшего образование в Кыргызстане: концептуальное видение на период до 2020 г. / Реформа.* –С. 1-10. *Reforma Arşiv 2009 Cilt: 1 - Sayı: 41 1 -10.* <https://www.acarindex.com/reforma/2020-82551>
- ³⁰ Абдиев М. Ж., *Эл аралык интеграциялоо шартында Кыргызстандын догоруку кесиптик билим берүү системасын реформалоо [Текст] / А. Ж. Абдиев, Ж. А. Абдыкалыкова // Известия ОшТУ. – 2021. – № 2. Часть 1. – С. 114- 120. – С. 115.*
- ³¹ Абдиев М. Ж., *Эл аралык интеграциялоо шартында Кыргызстандын догоруку кесиптик билим берүү системасын реформалоо [Текст] / А. Ж. Абдиев, Ж. А. Абдыкалыкова // Известия ОшТУ. – 2021. – № 2. Часть 1. – С. 114- 120. – С. 116.*
- ³² ³² Болжурова И.С. *“История развития системы образования Кыргызской Республики в переходный период”* // Диссертация на соискание доктора педагогических наук. Москва, 2006; Каниметов Ж.К. *Демократизация управления системой образования* // Диссертация на соискание доктора педагогических наук.-Бишкек, 2009; Рыскулуева Ф. *“Становление и развитие высшего образования Кыргызстана: 1990-2007 гг.”* // диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук. –Москва, 2009. Абдрашев А.Б. *Образовательная политика стран Центральной Азии: сравнительный анализ.* Д.п.н. по спец.: 23.00.02. – 36 с.; *Эволюция и унификация систем образования в Центральной Азии.*-Бишкек: 2013. 256с.
- ³² ³² Токтогонов С.А. *Страницы прошлого. Ректоры ОшПИ (ОшГУ).* –Жалал-Абад, 1994. –С-1-9
- ³³ Токтомушев С. Ж. *Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век.* – Б., 1997. – 149 с.
- ³⁴ Жусенбаев Ш. Ж. *Мировые тенденции развития высшего образования в мире во второй половине XX века.* – Б., 1997. – 212 с.
- ³⁵ Токтогонов С. А. *Из истории высшего образования Кыргызстана.* – Бишкек, 2002.
- ³⁶ Болжурова И. С. *Образование в Кыргызстане: стратегии и реалии переходного периода.* – Бишкек: Изд-во «Гульчынар». – 2005.
- ³⁷ Болжурова И. С. *“Проблемы и перспективы интернационализации высшего образования.* – Б.: Илим, 2006.,
- ³⁸ Курбанова Н. У. *Интеграция Кыргызстана в мировое образовательное пространство.* – Б., 2001. – 161 с.
- ³⁹ Абдрашев А. Б. *Эволюция и унификация систем образования в Центральной Азии.* – Б., 2013. – 255 с.
- ⁴⁰ Ковальченко И. Д. *Методы исторического исследования.* – М.: Наука, 2003. – 486 с. – С. 55.
- ⁴¹ Токтомушев С. Ж. *Университет будущего. Кыргызский государственный Национальный университет – прошлое, настоящее, шаги XXI век.* – С. 45-46.

- ⁴² Образование и наука в Кыргызской Республике Статистический сборник. Бишкек, 2012г. – 164 с. – 11. <https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/abd9612b-c222-4cd8-851c-afb9373e890f.pdf>
- ⁴³ Краткий проспект о сотрудничестве университета с международными организациями. 1995-1997 гг. ОшМУнун архиви. Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 2315. – С. 161-164. – С. 161.
- ⁴⁴ Краткий проспект о сотрудничестве университета с международными организациями. 1995-1997 гг. ОшМУнун архиви. Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 2315. – С. 161-164. – С. 163.
- ⁴⁵ Краткий проспект о сотрудничестве университета с международными организациями. 1995-1997 гг. ОшМУнун архиви. Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 2315. – С. 161-164. – С. 161-162.
- ⁴⁶ Краткий проспект о сотрудничестве университета с международными организациями. 1995-1997 гг. ОшМУнун архиви. Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 2315. – С. 163.
- ⁴⁷ Образование и наука в Кыргызской Республике Статистический сборник. Бишкек, 2012г. – 164 с. – 30. <https://stat.gov.kg/media/publicationarchive/abd9612b-c222-4cd8-851c-afb9373e890f.pdf>
- ⁴⁸ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021) – Бишкек: Калем. – 2021. – 1040 б. – 778 б.
- ⁴⁹ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021) – Бишкек: Калем. – 2021. – 1040 б. – 778 б.
- ⁵⁰ Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>
- ⁵¹ 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү СТРАТЕГИЯСЫ. КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 1-июлундагы № 395 токтому. 19-б.
- ⁵² Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>
- ⁵³ 2012-2020-жылдарга Кыргыз Республикасында билим берүүнү өнүктүрүү СТРАТЕГИЯСЫ. КР Өкмөтүнүн 2013-жылдын 1-июлундагы № 395 токтому. 121-22-бб.
- ⁵⁴ Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. – 34 б. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁵⁵ Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>
- ⁵⁶ Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>
- ⁵⁷ Халанский И. В. История международных отношений Кыргызской Республики в сфере образования (1991-1999 гг.). Автореферат соиск уч.степ. канд.истор.н.: 07.00.02. – Б., 2000. – 27 с. – С. 8.
- ⁵⁸ Ковальченко Д. Методы исторического исследования ... - С. 55.
- ⁵⁹ Билим берүү жөнүндө Кыргыз Республикасынын мыйзамы [Электронный ресурс]: КР Президентинин жарлыгы № 92. 2003-ж. 30 апрель. – Режим доступа: <https://k-jusupov.mektebim.kg/wp-content/uploads/sites/645/2022/12/bilim-ber-myzamy.pdf> - Загл. с экрана.
- ⁶⁰ Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>
- ⁶¹ Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2010 года. <https://cbd.minjust.gov.kg/53405/edition/407756/ru>
- ⁶² Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁶³ Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. – 27-б. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁶⁴ Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. – 27-б. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁶⁵ Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. – 29-б. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁶⁶ Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. – 31-б. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁶⁷ Кыргыз Республикасынын мыйзамы: Билим берүү жөнүндө. 2003-жылдын 30-апрели. № 92. – 33-б. <https://muk.iuk.kg/wp-content/uploads/2023/11/Vestnik-MUK-3-51-2023.pdf>
- ⁶⁸ Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>
- ⁶⁹ Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>
- ⁷⁰ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021) – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – Б. 53.
- ⁷¹ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021) – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – Б. 792.
- ⁷² Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021) – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – Б. 165.

- ⁷³ Кыргыз Улуттук статкомдундун маалыматты боюнча.
- ⁷⁴ Минюст сайт
- ⁷⁵ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөнүн билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, тенденциялар, проблемалар. – Бишкек: Махprint, 2013. – 320 б. – Б.00.
- ⁷⁶ Закон КР от 16 декабря 1992 года № 1074-ХII «Об образовании».
<https://cbd.minjust.gov.kg/839/edition/503707/ru?ysclid=lzd4ckddta319835734>
- ⁷⁷ Закон КР от 16 декабря 1992 года № 1074-ХII «Об образовании».
<https://cbd.minjust.gov.kg/839/edition/503707/ru?ysclid=lzd4ckddta319835734>
- ⁷⁸ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 793-б.
- ⁷⁹ Акунов А. Кыргызстан эгемендик доорунда (1991-2021). – Бишкек: «Калем» бас-сы, 2021. – 1040 б. – 793-б.
- ⁸⁰ Приказ № 55 об изменении платы за обучение от 10 марта 1994 г. / КР БМА ф. 1734. Оп 6. Ед.х. 1199. Л. 92.
- ⁸¹ Сведения о студентах по деканату иностранных и контактных студентов на 20.09.94 г. // КР БМА ф. 1734. Оп 6. Ед.х. 1198. Л. 173.
- ⁸² Отчет о финансово-хозяйственной деятельности Кыргызского сельскохозяйственного института им. К. И. Скрябина за 1992 год. / КР БМА. Ф.2635. оп.1. ед.хр 811. Л. 49-54.
- ⁸³ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 55-59-66..
- ⁸⁴ Приказ № 55 об изменении платы за обучение от 10 марта 1994 г. / КР БМА ф. 1734. Оп 6. Ед.х. 1199. Л. 93.
- ⁸⁵ Утвержде о плате за обучение. Размер стипендии / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1148. Л. 290.
- ⁸⁶ Утвержде плату за обучение студентов обучающихся на котрактной основе на 1994-95 учебный год / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. Л 36.
- ⁸⁷ Утвержде о плате за обучение. Размер стипендии / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1148. Л. 294.
- ⁸⁸ Штатное расписание КГМИ на 1993 год. / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1197. Л. 59.
- ⁸⁹ КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 725.
- ⁹⁰КТУнун окумуштуулар кеңешинин протоколу « 1, 17.-октябрь 1994-ж. КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 725.
- ⁹¹ Отчет ответственного секретаря приемной комиссии Трегубовва на Ученый совет КТЮ «Об итогах и наборе студентов на первый курс КТУ на 1995-96 уч.год. / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 725.
- ⁹² МЗРК Дополнительные ассигнования повышения заработной платы, степендии по Кыргызгосмединституту на 1993 год. / КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1197. Л. 98-99.
- ⁹³ ОшМУ.Годовой отчет за 1992 год / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) .Ф. 228. Оп. 1. Ед.хр. 9040. Л 26-47
- ⁹⁴ ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 3
- ⁹⁵ ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 4
- ⁹⁶ ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 7.
- ⁹⁷ ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 8
- ⁹⁸ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ⁹⁹ Обзор сектора Высшего образования <https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/obzor-sektora-vysshego->
- ¹⁰⁰ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ¹⁰¹ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ¹⁰² КР финансы министрлигинин улуттук
- ¹⁰³ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ¹⁰⁴ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ¹⁰⁵ ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 17.
- ¹⁰⁶ ОшМУ. / Ош областык малекеттик архиви (ООМА) Ф. № 228. Оп. 1. Ед.хр. 2011. Л 17.
- ¹⁰⁷ КРБМА ФПИ. Ф. 2566. Оп. 2. Ед.хр 723. – Л. 298.
- ¹⁰⁸ Постановление Ученого Совета КТУ им. И. Раззакова от 31.03.1999г. / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 740. Л. 118-120.

- ¹⁰⁹ Постановление Ученого Совета КТУ им. И. Раззакова от 31.03.1999г. / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 740. Л. 118-120.
- ¹¹⁰ Справка комиссии для подготовки заседания Ученого совета КТУ по вопросу «Отчет о научно-исследовательской работе КТУ за 1998 год» / КР БМА. Ф.2566. оп 2. Ед.х. 740. Л. 118-120.
- ¹¹¹ Адамкулова Ч. У. Диссертация... - С, 78.
- ¹¹² Адамкулова Ч. У. Диссертация... - С. 78-79.
- ¹¹³ Токтомушев С. Ж. Университет будущего. Кыргызский государственный Национальный университет – прошлое, настоящее, шаги XXI век. – С. 45.
- ¹¹⁴ Токтомушев С. Ж. Университет будущего. Кыргызский государственный Национальный университет – прошлое, настоящее, шаги XXI век. – С. 47.
- ¹¹⁵ Токтомушев С. Ж. Университет будущего. Кыргызский государственный Национальный университет – прошлое, настоящее, шаги XXI век. – С. 47.
- ¹¹⁶ КММИ. Утверждение плата за обучение. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1148. – Л. 294.
- ¹¹⁷ КММИ. Утверждение плата за обучение. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1148. – Л. 298.
- ¹¹⁸ КММИ. Утверждение плата за обучение. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1148. – Л. 303
- ¹¹⁹ КММИ. Утверждение ректора плату за обучение студентов, обучающихся на контрактной основе на 1994-95 уч.г. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. – Л. 36.
- ¹²⁰ КММИ. Утверждение ректора плату за обучение клинических ординаторов на 1994-95 уч.г. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. – Л. 39.
- ¹²¹ КММИ. Утверждение ректора плату за обучение клинических ординаторов на 1994-95 уч.г. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. – Л. 46.
- ¹²² КММИ. Утверждение ректора плату за обучение клинических ординаторов на 1994-95 уч.г. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. – Л. 46.
- ¹²³ Утверждение плату за обучение на 1995-1996 учебный год. / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. Л.138.
- ¹²⁴ Общее количество иностранных и контрактных студентов КГМА на 13.12.96г. /КР БМА. Ф,1734. Оп. 6. Ед.хр. 1232. Л.37.
- ¹²⁵ Справка о структуре штата профессорско-преподавательского персонала в КГМА за 1992-1996 гг. /КР БМА. Ф,1734. Оп. 6. Ед.хр. 1232. Л.51.
- ¹²⁶ КГМА. Распоряжение № 38 от 25.06.97 г. / КР БМА. Ф,1734. Оп. 6. Ед.хр. 1232. Л.146.
- ¹²⁷ Утверждение стоимость защиты специализированном совете Д-14.95.35 / КР БМА. Ф. 1734. Оп. 6. Ед.хр. 1218. Л.40.
- ¹²⁸ Приказ № 197 от 24.08.1993 г. КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1189. Л. 96.
- ¹²⁹ Приказ № 197 от 24.08.1993 г. КР БМА. Фонд № 1734. Оп. 6. Ед.х. 1189. Л. 96.
- ¹³⁰ КГМИ. Приказ № 305 от 28 ноября 1991 г. / КР БМА. Ф.1734. оп 6. Ед.хр. 1165. Л. 244.
- ¹³¹ Свод доходов и расходов по специальным средствам КГМА на 1997 год. / КР БМА. Ф. 1734. Оп.6. ед.хр. 1232. Л. 37,39.
- ¹³² КГМИ. Приказ № 332 от 28 декабрь 1991 г. / КР БМА. Ф.1734. оп 6. Ед.хр. 1165. Л. 300.
- ¹³³ КНУ. Объяснительная записка к бухгалтерскому отчету Кыргосунациуниверситета за 1999 год. / КР БМА. Ф. 869. Оп. 10. Ед.хр. 2036. – Л 4.
- ¹³⁴ КТУ. Отчет О финансово-хозяйственной деятельности КТУ за 1998 год / КР БМА. Ф. 2566. Оп. 2. Ед.хр. 741. – Л 125.
- ¹³⁵ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. **Дүйнөлүк банктын справочниги**. . – С. 148.
- ¹³⁶ **Эсенкулов Н. Ж.** статья
- ¹³⁷ Размер оплаты за обучение студентов на котрактной основе в ОГПИ на 2008-2009 учеюный год (в сомах) для граждан КР. / ООМА. Ф,227. Оп.1. Ед.хр. 243. – Л.6.
- ¹³⁸ адамзатты өнүктүрүү боюнча улуттук отчетунун маалыматтары боюнча түзүлгөн. Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. **Дүйнөлүк банктын справочниги**. . – С. 146.
- ¹³⁹ Образование и наука в Кыргызской Республики: статический сборник. – Б, 2003. / Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. **Дүйнөлүк банктын справочниги**. . – С. 147
- ¹⁴⁰ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. **Дүйнөлүк банктын справочниги**. . – С. 147.
- ¹⁴¹ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – **55-59-66.**
- ¹⁴² Есеналиева, Б. Б. Финансирование образовательных организаций Кыргызстана: теория, практика. Проблемы и перспективы [Текст]: дис. ... докт. экон. наук: 08.00.10; 08.00.12 / Б. Б. Есеналиева. – Бишкек, 2019. – 296 с. – С. 28.

- ¹⁴³ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 28 29-б.
- ¹⁴⁴ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 36-б.
- ¹⁴⁵ Абдырахманов Т. А. Переходные процессы транзита Кыргызстана
- ¹⁴⁶ Кыргызстан цифраларда: статистикалык жыйнак. – Б., 2011. – 305 б. – Б. 287-288.
- ¹⁴⁷ Есеналиева Б. Б. Автореферат. – С.14.
- ¹⁴⁸ Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>
- ¹⁴⁹ Адамкулова Ч. У. Диссертация – С. 70.
- ¹⁵⁰ История создания и развития КГУ им. И. Арабаева. – С. 2.
- ¹⁵¹ История создания и развития КГУ им. И. Арабаева. – С. 2.
- ¹⁵² История создания и развития КГУ им. И. Арабаева. – С. 2.-3
- ¹⁵³ Михальченкова Н. Высшая школа и государство. Глобальное и национальное измерение политики. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, сор. 2017. - 327 с.
- ¹⁵⁴ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность <https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ¹⁵⁵ Кыргызстан цифраларда: статистикалык жыйнак. – Б., 2011. – 305 б. – Б. 184-185.
- ¹⁵⁶ Джапарова Р. Высшая школа в Кыргызстане: проблемы модернизации [Текст] / Р. Джапарова // Высшее образование в России. 2004. - № 4. – С. 134-139. – С. 135.
- ¹⁵⁷ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 64-65 б.
- ¹⁵⁸ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 50-59-б.
- ¹⁵⁹ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 31-б.
- ¹⁶⁰ Халанский, И. В. Из истории международных отношений Кыргызской Республики в сфере образования (1991-1999 гг.) [Текст] / И. В. Халанский – Бишкек: «Тимор и К». – 210 с. – С.14-15.
- ¹⁶¹ https://www.auca.kg/kg/auca_history/
- ¹⁶² https://www.auca.kg/kg/auca_history/
- ¹⁶³ Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 2024. -734 с. – 1-б.
- ¹⁶⁴ Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 2024. -734 с. – 17-б.
- ¹⁶⁵ Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 2024. -734 с. – 18-б.
- ¹⁶⁶ Түркия Республикасынын өкмөтү менен Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн ортосундагы Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин андан аркы иши жөнүндө келишими // Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 1 б.
- ¹⁶⁷ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 125 б. -41-б.
- ¹⁶⁸ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 41-42 бб. 125 б.
- ¹⁶⁹ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. –42 б.
- ¹⁷⁰ Халанский И. В. – С. 15.
- ¹⁷¹ Халанский И. В. – С. 15.
- ¹⁷² -Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 30-45 бб.
- ¹⁷³ Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 35-б.
- ¹⁷⁴ Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 47-б.
- ¹⁷⁵ Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 120-б.
- ¹⁷⁶ Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 3 б.
- ¹⁷⁷ Кыргыз-Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 3 б.
- ¹⁷⁸ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. –64 б.
- ¹⁷⁹ Э. Турдубаева. Кыргызско-турецкое сотрудничество в сфере образования / Роль и восприятие Турции в Кыргызстане. – Б., 2012. – 160 с. С. 34-00. – С. 38.
- ¹⁸⁰ Кыргызско-Турецкий университет «Манас» / <https://ru.ruwiki.ru/wiki/%D0%9A%D1%8B%D1%80%D0%B3%D1%8B%D0%B7%D1%81%D0%BA%D0%BE->

[%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B8%D0%B9 %D1%83%D0%BD%D0%B8%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%B8%D1%82%D0%B5%D1%82 %C2%AB%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%C2%BB](#)

¹⁸¹ Турция вложила \$ 398 млн в университет в Киргизии // <https://rossaprimavera.ru/news/9f3d2401>

¹⁸² Роль и восприятие Турции в Кыргызстане. – 2012. – 160 с. – С. 39. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/bischkek/09521.pdf>

¹⁸³ Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 47-б.

¹⁸⁴ Түрк «Манас» университети: ченемдик укуктук документтер. – Бишкек: КТУ «МАНАС». – 61-64-бб.

¹⁸⁵ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 44 б.

¹⁸⁶ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 44-45- бб.

¹⁸⁷ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 60 б.

¹⁸⁸ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 60 б.

¹⁸⁹ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 61 б.

¹⁹⁰ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 61 б.

¹⁹¹ Ормушев, А. С. Кыргыз-Кувейт байланыштары. – Бишкек: Алтын Принт. – 2014. – 67 б.

¹⁹² Годовой бюджет Кыргызско-Турецкого университета «Манас» составляет порядка \$ 51 млн. / <https://news.ivist.kz/60159331-godovoy-byudzhel-kyrgyzsko-tureckogo-universiteta-manas-sostavlyaet-poryadka-51-mln---ministr-k-sadykov>

¹⁹³ Примбаев Ж. Кыргызско-Турецкое сотрудничество в сфере образования // Общество и экономика. № 2. 2018. – С. 103-109.

¹⁹⁴ Кыргыз Республикасынын Билим берүү жөнүндөгү мыйзамы. 2003-ж. – 32-33-бб. <https://k-jusupov.mektebim.kg/wp-content/uploads/sites/645/2022/12/bilim-ber-myyzamy.pdf>

¹⁹⁵ Аналитический обзор № 8 состояния и международных тенденций развития систем образования (апрель – июнь 2004 г.) – Минск, 2004. – 76 с. – С. 26.

¹⁹⁶ Аналитический обзор № 8 состояния и международных тенденций развития систем образования (апрель – июнь 2004 г.) – Минск, 2004. – 76 с. – С. 26.

¹⁹⁷ Аналитический обзор № 8 состояния и международных тенденций развития систем образования (апрель – июнь 2004 г.) – Минск, 2004. – 76 с. – С. 27 // _rus.pdf } 10. Образование сегодня (Информационный бюллетень Сектора ЮНЕСКО по вопросам образования). Тема номера: Высшее образование и рынок. – 2002. – № 3 (ОКТАБРЬ-ДЕКАБРЬ) // [WWW - документ] URL http://www.unesco.ru/publ/educ3_rus.pdf .

¹⁹⁸ Бобушев Т. С., Бобушева Д. С. Экономическое развитие Кыргызской Республики на пути к рынку. – Б.: АУЦА, 2006. – 191 с. – С. 121.

¹⁹⁹ Бобушев Т. С., Бобушева Д. С. Экономическое развитие Кыргызской Республики на пути к рынку. – Б.: АУЦА, 2006. – 191 с. – С. 121.

²⁰⁰ Население Кыргызстана в начале XXI века. – Б., 2011. – 332 с. – С. 266.

²⁰¹ Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>

²⁰² Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>

²⁰³ Положение о формировании и применении цен на платные образовательные услуги в Кыргызской Республике <https://24.kg/archive/ru/oficial/50842-2009/05/21/113906.html/>

²⁰⁴ Заключительный отчет: анализ финансирования образования в Кыргызской Республики. – Б. 2017. – 85 с. – С. 19.

²⁰⁵ Заключительный отчет: анализ финансирования образования в Кыргызской Республики. – Б. 2017. – 85 с. – С. 49.

²⁰⁶ Кыргызстан цифраларда: статистикалык жыйнак. – Б., 2011. – 305 б. – Б. 120.

²⁰⁷ Кыргызстан цифраларда: статистикалык жыйнак. – Б., 2011. – 305 б. – Б. 122-123.

²⁰⁸ Всемирная декларация О высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры. Париж. 9 октября 1998 г. <https://ex-edu.ru/files/t/pdf/5.pdf>

²⁰⁹ Всемирная декларация О высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры. Париж. 9 октября 1998 г. <https://ex-edu.ru/files/t/pdf/5.pdf>

²¹⁰ Аналитический обзор № 8 состояния и международных тенденций развития систем образования (апрель – июнь 2004 г.) – Минск, 2004. – 76 с. – С. 16.

²¹¹ Население Кыргызстана в начале XXI века. – Б., 2011. – 332 с. – С. 267.

²¹² Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых государств. О Концепции модельного Образовательного кодекса для государств-участников СНГ <https://iacis.ru/public/upload/files/1/360.pdf>

- ²¹³ Соглашения между Правительством Республики Беларусь, Правительством Республики Казахстан, Правительством Кыргызской Республики, Правительством Российской Федерации и Правительством Республики Таджикистан о взаимном признании и эквивалентности документов об образовании, ученых степенях и званиях. Москва, 24 ноября 1998 года.
https://nic.gov.ru/ru/docs/foreign/confirmation/idokb_2491_228021
- ²¹⁴ Основные показатели реформы в области Высшего образования и их эффективность
<https://rus.gateway.kg/analiticheskie-materialy/rynok-obrazovatelnykh-uslug-2002/osnovnye-pokazateli-reformy-v-oblast/>
- ²¹⁵ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. Дүйнолуқ банктын справочниги. .
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/427891468213004741/pdf/689260ESW0RUSS0nization00200700russ.pdf>
- ²¹⁶ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. Дүйнолуқ банктын справочниги. . – С. 57.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/427891468213004741/pdf/689260ESW0RUSS0nization00200700russ.pdf>
- ²¹⁷ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. Дүйнолуқ банктын справочниги. . – С. 57-58.
<https://documents1.worldbank.org/curated/en/427891468213004741/pdf/689260ESW0RUSS0nization00200700russ.pdf>
- ²¹⁸ КР өкмөтүнүн 1993-жылдын 25 августундагы № 395 токтому.
- ²¹⁹ КР ББИж\аЖСМ 2000-жылдын 14-мартында кабыл алынган № 142 буйругу
- ²²⁰ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. Дүйнолуқ банктын справочниги. . – С. 130.
- ²²¹ Высшее образование в Центральной Азии: задачи модернизации. – С. 41. Дүйнолуқ банктын справочниги. . – С. 154.
- ²²² КРББж\аИМ 2008-жылдагы маалыматы боюнча / <https://studylib.ru/doc/2688996/vvedenie-1.-sistema-vysshego-obrazovaniya-v-kr>
- ²²³ <https://studylib.ru/doc/2688996/vvedenie-1.-sistema-vysshego-obrazovaniya-v-kr>
- ²²⁴ Акматбаев У. Т. Сотрудничество Кыргызстана и Федеративной республикой Германия в сфере образования / Наука и новые технологии. – 2010. – № 9. – С. 90- - С. 90.
- ²²⁵ Акматбаев У. Т. Сотрудничество Кыргызстана и Федеративной республикой Германия в сфере образования / Наука и новые технологии. – 2010. – № 9. – С. 90- - С. 90.
- ²²⁶ Акматбаев У. Т. Сотрудничество Кыргызстана и Федеративной республикой Германия в сфере образования / Наука и новые технологии. – 2010. – № 9. – С. 90- - С. 91-92.
- ²²⁷ Халанский И. В. – С. 55.
- ²²⁸ Халанский И. В. – С. 50.
- ²²⁹ Халанский И. В. – С. 55.
- ²³⁰ Махновский В. П. Международные донорские организации и развитие образования в Кыргызской Республике. – Б: МУК, 1998. – С. 68, 73. / Халанский И. В. – С.55.
- ²³¹ Халанский И. В. – С. 50.
- ²³² Халанский И. В. – С. 51.
- ²³³ Халанский И. В. – С. 51.
- ²³⁴ Халанский И. В. – С. 51.
- ²³⁵ Халанский И. В. – С.56.
- ²³⁶ Халанский И. В. – С.57.
- ²³⁷ Халанский И. В. – С.59
- ²³⁸ Халанский И. В. – С.61
- ²³⁹ Халанский И. В. – С.65
- ²⁴⁰ Джапаров Э. Б. Опыт реформирования Иссык-Кульского государственного университета / Вестник Иссык-Кульского университета . – 2000. № 4. – С. . -
- ²⁴¹ Токтомушев С. Ж. Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век. – Б., 1997. – С. 47..
- ²⁴² Токтомушев С. Ж. Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век. – Б., 1997. – С. 60..
- ²⁴³ Адамкулоова Ч. У. Диссертация... - С. 236.
- ²⁴⁴ Токтомушев С. Ж. Университет будущего. КГНУ: Прошлое, настоящее, шаги в XXI век. – Б., 1997. – С. 106..
- ²⁴⁵ Турдикулов О. Т. Международное сотрудничество как фактор интернационализации высшего образования в Узбекистане //Вопросы национальных и федеративных отношений. 2022. № 10(91). Том 12. - С. 3954-3965. – С. 3959.

-
- ²⁴⁶ Питер Джоунс. Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии: рабочий доклад 09 март 2010. https://studylib.ru/doc/2365537/obrazovatel_naya-iniciativa-es-v-central_noj-azii .
- ²⁴⁷ Питер Джоунс. Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии: рабочий доклад 09 март 2010. https://studylib.ru/doc/2365537/obrazovatel_naya-iniciativa-es-v-central_noj-azii
- ²⁴⁸ Питер Джоунс. Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии: рабочий доклад 09 март 2010. – С. 13. https://studylib.ru/doc/2365537/obrazovatel_naya-iniciativa-es-v-central_noj-azii
- ²⁴⁹ Питер Джоунс. Образовательная инициатива ЕС в Центральной Азии: рабочий доклад 09 март 2010. – С. 11. https://studylib.ru/doc/2365537/obrazovatel_naya-iniciativa-es-v-central_noj-azii
- ²⁵⁰ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 63. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵¹ КНУ. Объяснительная записка к бухгалтерскому отчету Кыргоснацуниверситета за 1999 год / КР БМА. Ф. 869. Оп 10. Ед.хр. 2036. – 5.
- ²⁵² Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 64. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵³ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 64-65. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵⁴ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 76. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵⁵ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 76. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵⁶ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 76. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵⁷ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 81. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵⁸ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 81. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁵⁹ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 82. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶⁰ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 85. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶¹ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 86. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶² Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 89. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶³ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 129. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶⁴
- ²⁶⁵ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 135-148. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶⁶ Отчет о деятельности Фонда «Сорос-Кыргызстан»: январь-декабрь 2000 года. - С. 99. https://soros.kg/wp-content/uploads/2010/07/rus_report_2000.pdf
- ²⁶⁷ Абдырахманов Т. А. Кыргызстандын жана дүйнөлүк билим берүү системалары XXI кылымда: реформалар, проблемалар. – Б., 2013. – 64-65 б.
- ²⁶⁸ Бобушев Т. С., Бобушева Д. С. Экономическое развитие Кыргызской Республики на пути к рынку. – Б.: АУЦА, 2006. – 191 с. С. 121.